

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
QISHLOQ VA SUV XO`JALIGI VAZIRLIGI
SAMARQAND QISHLOQ XO`JALIK INSTITUTI

«Makroiqtisodiyot» fanidan
MARUZALAR MATNI

Samarqand 2015

Maruza matni Samarqand qishloq xo'jalik instituti "Qishloq xo'jalik iqtisodiyoti boshqaruvi" kafedrasida dotsenti, Sh.Xasanov va assistent O.Tursunovlar tomonidan tayyorlangan. Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti uslubiy hayatining 2015 yil 27 avgust 1-son qarori, fakultet ilmiy kengashining 2015 yil 28 avgust 1-son qarori, institut olimlar kengashining 2015 yil 29 avgust 1-son qarori bilan maqullangan.

Taqrizchilar:

1. M.Q.Pardayev, Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Mejment va statistika kafedrasida professori i.f.d.

2.A.I.Aliqulov Samarqand qishloq xo'jaligi instituti Buxgalteriya xisobi va audit kafedrasida mudiri, i.f.d., professor.

1-Mavzu. Makroiqtisodiyotfanigakirish

Reja

1.1. “Makroiqtisodiyot” faniningshakllanishitarixi, predmetivaobyekti.

1.2. “Makroiqtisodiyot” faniningtadqiqotusullari.

1.3. “Resurslar- tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar – xarajatlar”ning doiraviyoqimimodeli.

1.1.“Makroiqtisodiyot” faniningshakllanishitarixi, predmetivaobyekti.

Makroiqtisodiyotahlilningtamaltoshlari, J.B.Sey, L.Valras, V.Pareto va boshqa olimlartomonidan XIX asrdanoq qo'yilgan edi.

J.M. Keynesning “Ish bilan bandlik, foiz va pulning umumiy nazariyasi” (1936 yil) asari bilan bu jarayonni mantiqiy yakuniga yetkazdi. Shu sababli ham J.M. Keynes makroiqtisodiyot fanining asoschisi sifatida tanolinadi.

Makroiqtisodiyot umumiy iqtisodiy nazariyaning bo'limi hisoblanib, unda milliy xo'jalik darajasida iqtisodiyotning fundamental muammolaritadqiqqilinadi.

Makroiqtisodiy nazariyaning kiko'rinishi o'zaro farqlanadi:

- a) pozitiv makroiqtisodiyot;
- b) normativ makroiqtisodiyot.

Makroiqtisodiyot alpiishlabchi qarishining barqaror o'sishini, resurslarning to'liq bandligini, inflyasiyaning past sur'atlarini va to'lov balansining muvozanatini ta'minlash nuqtai nazaridan mamlakat iqtisodiyotini bir butun holda tadqiq qiladigan umumiy makroiqtisodiy tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini o'rganadi.

makroiqtisodiyot predmeti do'zarobog'liq uch jihatni ajratib ko'rsatish mumkin. Bular:

- 1) milliy iqtisodiyot;
- 2) davlat tomonidan iqtisodiy siyosatni yuritish va iqtisodiyotni tartibga solish;
- 3)

jahon xo'jaligi doirasida milliy iqtisodiyotni boshqa mamlakatlari iqtisodiyot bilan o'zaro munosabatlarini masalasi.

1.2. Makroiqtisodiyot fanining tadqiqot usullari.

Makroiqtisodiyot fanining tadqiqot usullari gailmiy mavhumlashish, analiz va sintez, deduksiya, induksiya, statistik kuzatuv, iqtisodiy matematik model lashtirish usullari kiradi. .

Makroiqtisodiyot fanida agregat kattaliklardan foydalanishga asoslangan tadqiqot usullari dan foydalaniladi.

Агрегация,
ya'nibirqanchaiqtisodiyko'rsatkichlarvakategoriylarniyagonamakroiqtisodi
yko'rsatkichyokikategoriyaumumlashtirish orqalimilliyiqtisodiyotdagimakroi

qtisodiyjarayonlarnitadqiq qilishimkoniyat yuzagakeladi..
 Agregatko'rsatkichlaryordamidaminglabalohidabozorlarnimamlakatningyagonabo

zorisifatidako'ribchiqishmumkinbo'ladi.
 Makroiqtisodiytahliljarayonidaalohidatovarlarvaxizmatlarningbahosi,
 ulargabo'lgantalabvaularnitaklifetishhajmlariko'rsatkichlariemas,
 balkiagregatko'rsatkichlarhisoblanganbaholarningo'rtachadarajasi,
 yalpitalabvayalpitaklifko'rsatkichlaridanfoydalaniladi

Makroiqtisodiytahlildaasosiytadqiqotusulimakroiqtisodiyjarayonlarniagregat

ko'rsatkichlardanfoydalanganhoidaiqtisodiy matematikmodellash tirishdir.
Makroiqtisodiymodellariqtisodiyko'rsatkichlarvajarayonlar o'rtas
idagimiqdoriy, sabab- oqibat bog'lanishlarinimatematik formula,
grafikvachizmalarko'rinishidaifodalaydi.

Bungayalpitalab-yalpitaklif (AD-AS) modelini, Keynsxochini,
 Fillipsegrichizig'ini, IS-LM modelini, iqtisodiy o'sishningDomar,
 XarrodvaSoloumodellariniikeltirishmumkin.

Makroiqtisodiymodellardatashqaridanbelgilanadigan,
 ya'nimodeldatayyorkattaliksifatidaqabulqilinadigan**ekzogeno'**zgaruvchilarhamda
 modelniyechishnatijasidatopiladigan**ichki-endogeno'**zgaruvchilarfarqlanadi.
 Birmodeldaekzogenhisoblangano'zgaruvchi (ko'rsatkich)
 ikkinchimodeluchunendogenhisoblanishimumkin.

1.3. “Resurslar- tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar –xarajatlar”ningdoiraviyoqimimodeli

Harqandaiqtisodiytizimdatovarlarvaxizmatlarnitakrorishlabchiqarish
 umumiyjarayoniniresurslar, tovarvaxizmatlar,
 daromadlarhamdaxarajatlarning**doiraviyoqimimodeli**ko'rinishidasavvurqilishmu

mkin.
 Resurslarhamdatovarlarvaxizmatlaroqimijamitaklifni,
 daromadlarvaxarajataroqimijamitalabniko'rsatadi.
 Davlatishtirokimavjudbo'lmaganyopiqtisodiyotdayalpitalabvayalpitaklifningo'za

rotengbo'lishi
 firmalarningyalpisotuvi,
 yokiyalpiishlabchiqarishihajmiuyxo'jaliklariningyalpidaromadlari,
 yokiyalpidaromadlarigatengbo'lishishaklidanamoyonbo'ladi.

Buko'rsatkichlaro'rtasidagitenglikningbuzilishiishlabchiqarishningpasayishi,
 inflyasiyavaishsizlikdarajalariningko'tarilibketishigasababbo'ladi.
 Davlatalauvimavjudbo'lganiqtisodiyotdabumodelanchamurakkabko'rinisholadi(
 1.1.chizma).

1.1.-chizma. “Resurslar-tovarlarvaxizmatlar” hamda “daromadlar – xarajatlar” ningdavlataralashuvimavjudiqtisodiyotdagidoiraviyaylanishimode li.

Bunda:

1. Yer, mehnat, kapital.	9.Iste’molxarajatlari.
2. Resurslar.	10.Sotishdantushgandaromad.
3. Tovarvaxizmatlar.	11.Resursxarajatlari.
4. Tovarvaxizmatlar.	12.Soliqlar.
5. Resurslar.	13.Soliqlar.
6. Tovarvaxizmatlar	14.Xarajatlar.
7. Transfertlar.	15.Xarajatlar.
8. Pul daromadlar (ish haqi, renta, foiz, foyda)	16.Subsidiyalar.

Bundayiqtisodiyotdaresurslar -tovarlarvaxizmatlar, daromadlar-xarajatlarninguzluksizharakatihambozormexanizmlariorqali, hamdavlataralashuvibilanta’minlanadi.

Bundahukumatishlabchiqaruvchilarvaiste’molchilarningharakatinibevositaboshqar maydi,

balkiresurslarvatovarlarbozorlaridaqatnashishorqaliularningiqtisodiyfaoliyatigaqul aysharoitlaryaratadi.Davlatkorxonalarvauxxo’jaliklarinisoliqqatortishbilanbirgakor xonalargasubsidiyalarberish, aholigatransfertto’lashorqaliularningishlabchiqarishimkoniyatlarivaxaridgaqodirtal ablarigata’siretadi.

Aynipaytdadavlatresurslarbozoridanhamdatovarlarvaxizmatlarbozorida sotiboluvch isifatidaishtiroketadi.

Davlat o’zishtirokibilanfirmalarningishlabchiqarishhajmlarivauxxo’jaliklariningtov arlarvaxizmatlarxaridqilishmiqdolarito’g’risidagiqarorlario’zaromskelmaganholla rdaro’yberadiganiqtisodiytebranishlarnitartibgasolibturadi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1.

Makroiqtisodiyotfanipredmetiningo’zigaxosxususiyatinimadavaumikroiqtisodiyotpre dmetidannimasibilanfarqqiladi?

2.Pozitivvanormatvmakroiqtisodiyottushunchalarigaizohbering.

3. kroiqtisodiyotsubyektlariorasidadavlatningroliqanday?

4 Agregatko'rsatkichlar degandanimanitushunasiz?
Makroiqtisodiy tahlilda agregatko'rsatkichlardan foydalanish zaruriyatini mauchunyu zagakeladi?

5 Makroiqtisodiy modellarning mohiyatiga izohbering.

6

Zahiralarni tavsiflovchi ko'rsatkichlar va oqimlarni tavsiflovchi ko'rsatkichlar o'rtasida qanday bog'liqliklarmavjud?

7 "Resurslar- tovarlar va xizmatlar" hamda "daromadlar – xarajatlar" ning doiraviy oqimi modelidagi qarama-qarshi omillarga izohbering.

8. Doiraviy oqimlar modelini doiraviy aylanishtusini olishining shartlari qanday?

2-Mavzu. Asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlar va ularni hisoblash

Reja

2.1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar.

2.2. Yalpi ichki mahsulot tushunchasi va uni hisoblashning asosiy shartlari.

2.3. YaIM ni ishlab chiqarish uslubida aniqlash.

2.4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblash.

2.5. YaIMni daromadlar bo'yicha hisoblash.

2.6. Milliy hisobchilik tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar va ular o'rtasidagi nisbat.

2.7. Nominal va real YaIM.

2.8. Asosiy makroiqtisodiy ayniyatlar.

2.1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlar

Mamlakat iqtisodiyotirivojlanishini tahlil qilishda quyidagi ko'rsatkichlar dan foydalaniladi:

· Yalpi ichki mahsulot (YaIM), Sof ichki mahsulot (SIM), Yalpi milliy daromad (YaMD), Sof milliy daromad (SMD), shaxsiy daromad (ShD), Shaxsiyat sarrufidagi daromad (ShTD), Iste'mol (S), Jamg'arish (S) ko'rsatkichlarining hajmi va o'sish sur'atlari;

· iqtisodiyotning tarkibi tuzilishi;

· mamlakat eksport va importi hajmi, tarkibi, YaIMdagi ulush va o'sish suratlari;

· resurslardan foydalanishning samaradorligini xarakterlovchi ko'rsatkichlar (Mehnat unumdorligi, Fond qaytimi);

· davlat byudjeti taqchilligi, deflyator, iste'mol baholari indeksi, inflyatsiyaning o'sish sur'atlari;

· ishsizlik darajasi va ishsizlar soni, aholining ish bilan bandlik darajasi;

· aholining moddiy ne'matlar va xizmatlar iste'moli hajmi, ularning jamg'armalari, ish haqining quyi miqdori va boshqalar.

Davlat byudjeti taqchilligi va inflyasiya surati kabi ko'rsatkichlar umumiy makroiqtisodiy vaziyatga baho berishda qo'llanilsa, YaIM, SIM, YaMD, SMD, ShD, ShTD, S, S ko'rsatkichlari milliy ishlab chiqarishning parametrlarini va dinamikasini tahlil etishda foydalaniladi.

2.2. Yalpi ichki mahsulot tushunchasi va uni hisoblashning asosiy shartlari

1993

yilda qabul qilingan BMT MHTning yangi talqiniga ko'ra Yalpi ichki mahsulot (YaIM) asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkich hisoblanadi.

YaIM

mamlakat rezidentlari tomonidan ma'lum muddat davomida ishlab chiqarilgan pirovardt ovarlar va xizmatlar bozor baholarini umumiy yig'indisi dan iborat.

Boshqartirib aytganda ko'ra YaIM-

mamlakat hududida ma'lum muddat davomida yaratilgan qiymatlari yig'indisi dir.

YaIM ning «ichki» deb atalishiga sabab uning mamlakat rezidentlari tomonidan yaratilishidir. Rezident deganda faqatgina mamlakatning yuridik va jismoniy shaxslari tushunilmaydi. Chunki mamlakat yuridik shaxsi boshqa mamlakat hududida bir yildan ortiq faoliyat yuritib o'sha mamlakat rezidenti deb qaraladi.

YaIM uch xil usul bilan hisoblanadi:

- 1) ishlab chiqarish usuli;
- 2) xarajatlar usuli;
- 3) daromadlar usuli.

Har uchala usul bilan hisoblangan YaIM ko'rsatkichi hajmi statistik xatolar istisno etilganda o'zaro teng bo'lishi lozim. Shu birga birga har uchala usul bilan YaIM ko'rsatkichni hisoblashda o'ziga xos talablarga amal qilinishi talab etiladi.

2.3. YaIM ni ishlab chiqarish usulida aniqlash

Ishlab chiqarish usulida hisoblangan YaIM yakuniy tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarishning turli bosqichlarida qo'shilgan qiymatlari yig'indisi sifatida aniqlanadi. YaIM ni bu usulda aniqlash statistik jihatdan qulay bo'lish bilan birga uni hisoblashning muhim shartiga amal qilish, ya'ni bir qiymatni ikki bor hisobga olish, yoki oralik mahsulot qiymatini YaIM ga kiritib yuborishning oldini oladi.

Qo'shilgan qiymat tovar va xizmatlarning sotish bahosi bilan ularni ishlab chiqarish uchun foydalanilgan xomashyov materiallarini sotib olishga qilingan xarajatlarni o'rtasida farq ko'rishida aniqlanadi.

2.1-jadval.

O'zbekiston Respublikasida YaIM dinamikasi va ishlab chiqarish tarkibi

	YaIM ni ishlab chiqarish tarkibi, %
--	-------------------------------------

avrlar	Mo s davrlarda joriy baholarda, mlrd.so'm	O'tga n yilning mos davriga nisbatan % (taqqoslama baholarda)	Sanoat	ishloq o'ja- igi	uri- lish	Xizmat ko'rsa- tishsohasi	Sofs oliqlar
000	325 5,6	103,8	1 4,2	0,1	,0	37,2	12,5
006	207 59,3	107,5	2 1,8	5,1	,1	37,9	10,1
007	281 86,2	109,5	2 4,0	1,7	,5	39,3	9,5
008	368 39,4	109	2 2,3	9,4	,6	43,4	9,3

Manba: 1. «O'zbekistoniqtisodiyoti» 2007 yiluchuntahliliy sharh. T., 2008 y.
avgust. 9-bet.

2.«O'zbekistoniqtisodiyoti» 2008 yiluchunaxborot-
tahliliy byulleteni. T., 2009 y.
avgust. 6-bet.

2.1-

jadvalma'lumotlariga tayangan holda O'zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilgan YaIMning tarmoqtuzilishini ko'rib chiqamiz.

2007 yilda YaIMning 24,0 foiz sanoat tarmoqlarida, 21,7 foiz qishloq xo'jaligida, 5,5 foiz qurilish sohasida va 39,3 foiz xizmat

ko'rsatish sohasida yaratildi.

Iqtisodiyot rivojlanishi,

real sektorda ishlab chiqarish samaradrligi oshib borishi bilan sanoat va ayniqs xizmat ko'rsatish sohalariining YaIMdagi ulushi ortib borayotganligi progressiv tarkibiy siljishdan dalolat beradi. "Jahon moliyaviy inqirozining salbiy ta'sirlari sanoat ishlab chiqarishida nisbatan ko'proq namoyon bo'lishini tashkil etgan. Qishloq xo'jaligi salmog'ining 24 foiz o'rniga 2008 yilda 22,3 foizni tashkil etgan. Qishloq xo'jaligi salmog'ining 19,4 foizga qadar pasayishi esa mamlakatimiz yalpi ichki mahsuloti tarkibining takomillashib, unda sanoat, qurilish va xizmat ko'rsatish sohalariining ulushi yildan-yilga oshib borayotganligini anglatadi".^{1[1]} Qo'shilgan qiymatlari yig'indisi ko'rinib turganidek, YaIM tarkibiga

^{1[1]} Ходиев Б.Ю., Бекмуродов А.Ш. ва бош алр. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жа он молиявий-и тисодий ин ирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ў ув ўлланма. – Т.: И тисодиёт, 2009. 31-б

sofбилвоситасолиқлар, ya'ниdavlatbyudjetigatushganqo'shilganqiymatsolig'i, aksizsolig'ivabojxonabojito'lovlaribilvositasoliqlarbilandavlatbyudjetidanishlabchi qaruvchilargaberilgansubsidiyalaro'rtasidagifarqhamqo'shiladi.

SofsoliqlarningYaIMdagiulushi 2007 yildaO'zbekistonRespublikasida 9,5 foizni,2008 yildaesa 9,3 foiznitashkiletadi. SofsoliqlarningYaIMdagiulushikamayibborishiniijobiytendensiyadebbaholashmumkin.

2.4. YaIMnixarajatlarbo'yichahisoblash

Buusulyakuniyfoydalanishusulidebhamyuritilib, undaYaMMnihisoblashuchunyakuniymahsulotlarnisotibolishgaqilinganbarchaxarajatlaro'zaroqo'shibchiqiladi. Buxarajatlarquyidagichaguruhlanadi:

Uyxo'jaliklariningiste'molxarajatlari (S):

Yalpiichkixususiyinvestisiyaxarajatlari (I):

Tovar va xizmatlarning davlat xaridi (G).

Sof eksport (Xp): mamlakatning import va eksport operatsiyalari bo'yicha xarajatlar o'rtasidagi farq.

YaMMni xarajatlar orqali hisoblash formulasini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$YaIM = S + I + G + Xp$$

O'zbekiston Respublikasida yaratilgan YaIMning foydalanish (xarajatlarga ko'ra) tarkibi tahlili (2.2.-jadval) shuni ko'rsatadiki uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari YaIM tarkibidagi eng salmoqli komponentekan. Buko'rsatkichningYaIMdagiulushigako'raO'zbekistonRossiyaFederasiyasi, YaponiyavaFransiyadavlatlarigayaqinturadi. Yalpijamg'arish, yokiyalpiinvestisiyalarulushikattaligibo'yichaikkinchikomponentbo'lib 2007 yildaYaIMning 21,3 %ini (shujumladanasosiykapitalgakiritilganinvestisiyalar 22,6 %ni, zahiralariningo'zgarishi -1,3 % nitashkiletgan. Taqqoslovuchunmaqlumotlarkeltiradiganbo'lsak[2002 yilyakunlarigako'rayalpiinvestisiyalarningYaIMdagiulushiRossiyaFederasiyasida 21%ni, Yaponiyada 17 foizni, Fransiyada 24%ni, XitoyXalqRespublikasidaesa 40 foiznitashkiletgan.

2.2.-jadval.

O'zbekistonRespublikasidaYaIMningfoydalanishtarkibi (%)

av r	Yakuniyiste' molharajatlarijami, %		Yalpijamg'arish		of ksp ort
	X ususiy	D avlat	Asosiykapitalg ayalpiichkiinvestisiya	Zahiralariningo 'zgarishivaboshqalar	
00 0	61 ,9	18 ,7	24,0	-4,4	0,2

00 1	,5	61	,5	18	27,9	-6,8	1,1
00 2	,2	60	,0	18	22,1	-0,9	,6
00 3	,6	55	,4	17	21,5	-0,7	,2
00 4	,9	51	,2	16	23,5	1,0	.4
00 5	.4	48	.9	15	22.0	6.0	.7
00 6	.2	48	.3	15	21.6	8.0	.9
00 7	,9	47	.6	16	23.5	4,7	,3
00 8	,1	47	,5	17	25,5	5,5	,4
00 9	,0	48	,8	17	29,2	-0,4	,4

Manba: «O'zbekistoniqtisodiyoti» 2008 yiluchunaxborot-tahliliybyulleteni.
T., 2009 y. avgust. 6-bet.

Jahonmoliyaviy-
iqtisodiyinqirozisharoitidatashqitalabningpasayishisofeksportningmamlakatimizYa
IMdagiulushi 2008 yilda 12,8 %gatushibqolishigaolibkeldi.

2.5. YaIMnidaromadlar(taqsimotusuli) bo'yichahisoblash.

YaIMni daromadlar bo'yicha aniqlashda yakuniy mahsulotni ishlab chiqarish jarayonida rezident-ishlab chiqarish birliklari tomonidan, qo'shilgan qiymatlar hisobidan, to'langan dastlabki daromadlar qo'shib chiqiladi.

YaMMni daromatlari yig'indisi ko'rinishida hisoblashda asosan quyidagi ko'rsatkichlardan foydalaniladi:

-sof bilvostia soliqlar (Tn);

-

yollanmaishchilarningishhaqlari

(W)

vaijtimoiysug'urtaajratmalari;

- Korporasiyalarningyalpi foydasi + nokorporativ korxonalar daromadi

(R).

$R = \text{Korporasiyalarning sof foydasi } (R_1) + \text{nokorporativ korxonalar sof daromadlari } (R_2) + \text{amortizasiya } (A);$

YaIMni daromadlar ko'rinishida yalpi qo'shilgan qiymatni ko'rsatilgan uch guruhga bo'lib topish mumkin:

$$YaIM = T_n + W + R$$

Xarajatlar va daromadlar ko'rinishida hisoblab topilgan YaIM hajmi o'zaro mos keladi. Chunki milliy iqtisodiyot doirasida bir subyekt tomonidan qilingan har qanday xarajat ikkinchi subyekt uchun daromad bo'lib tushadi.

2.6. Milliy hisobchilik tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar va ular o'rtasidagi nisbat.

YaMD - mamlakat rezidentlar tomonidan, mamlakat davamamlakattashqarisida, ishlab chiqarishda ish tiroketish va mulkdan olgan boshlang'ich daromadlari yig'indisi dir.

$YaMD = YaIM + \text{mamlakat rezidentlaroi tomonidan xorijdan olingan daromadlari} - \text{norezidentlarning mamlakatdan xorijga jo'natgan daromadlari.}$

Sof ichki mahsulot (SIM) va Sof milliy daromad (SMD) ko'rsatkichlari YaIM va YaMD ko'rsatkichlaridan amortizasiya (iste'mol qilingan asosiy kapital) summasi miqdoriga farq qiladi.

$$SIM = YaIM - A$$

$$SMD = YaMD - A$$

Makroiqtisodiy tahlilda shuningdek MHTga kirmagan Shaxsiy daromad (ShD) ko'rsatkichi ham qo'laniladi.

$ShD = SMD - [ISA (\text{Ijtimoiy sug'urta ajratmalari}) + T (\text{bilvosita soliqlar}) + (R1.1) \text{korporasiya foydasiga soliqlar}) + R1.3 (\text{Korporasiya-larning taqsimlanmagan foydasi} + \text{biznesning foiz daromadlari}) + \text{transfert to'lovlari} (TR) + \text{foizlar ko'rinishida olingan shaxsiy daromad}]$

Foizlar ko'rinishida aholi olgan daromadga davlat qarzlar bo'yicha olingan foiz daromadlari ham kiritiladi.

ShTD uy xo'jaliklari tomonidan iste'mol (C) va jamg'arish (S) uchun ishlatiladi.

$$ShTD = C + S$$

$$YaMTD = YaMD + \text{Xorijdan olingan sof transfertlar}$$

Xorijdan olingan sof transfertlar = Mamlakat tashqarisidan olingan transfertlar - Mamlakatdan tashqariga berilgan transfertlar)

$$YaMTD = \text{Yakuniy iste'mol} + \text{Milliy jamg'armalar}$$

Yakuniy iste'mol uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlaridan tashqari hukumatning iste'molga xarajatlarini ham o'z ichiga oladi.

2.7. Asosiy makroiqtisodiy ayniyatlar.

Turli makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, yoki ko'rsatkichlar guruhlar o'rtasidagi mavjud bo'ladigan,

yokimavjudbo'lishiiqtisodiyqonuniyathisoblagano'zarotenglikkamakroiqtisodiyayniyatdeyiladi.

Xarajatlardaromadlarko'rinishidahisoblanganYaIMko'rsatkichlariningo'zarotengligiasosiy makroiqtisodiyayniyathisoblanadi.

$$Y = C + I + G + X_n$$

Ikkinchibirmakroiqtisodiyayniyatinvestisiyalarvajamg'armalaro'rtasidagiten glikhisoblanadi.

Aytaylik, mamlakatiqtisodiyotiochiq, ya'nieksport-importaloqalariyo'lgao'yilgan, solihsolishvatransfertto'lovlariko'rinishidadaavlatalashuvimavjudbo'lsin. Bundayholatdajamg'arishtushunchasimurakkablashib, quyidagiko'rinishgaegabo'ladi:

$$S = S_p + S_d + S_x$$

Bu yerda: S_p - xususiy jamg'armalar;

S_d - davlat jamg'armalari;

S_x - boshqa mamlakatlar jamg'armalari.

Bunda xususiy jamg'armalar daromadlar (U), transfert to'lovlari (TR), davlat zayomlari bo'yicha foizlar yig'indisidan (N) soliqlar (T) va iste'mol (S) xarajatlari yig'indisini ayirish natijasiga teng bo'ladi.

$$S_p = (U + TR + N - T) - C$$

Davlat jag'marmalari quyidagi miqdorga teng bo'ladi:

$$S_g = (T - TR - N) - G$$

Agar davlat jamg'armalari nolga teng bo'lsa, davlat byudjeti muvozanatlashgan, jamg'arishning manfiy miqdori byudjet taqchilligini (BT) bildiradi:

$$BT = - S_g$$

Bu yerda: BT – byudjet taqchilligi miqdori.

Boshqa mamlakatlarning jamg'armalari tashqi dunyoning bizning importimiz hisobiga olgan daromadlaridan ularning bizning eksportimizga sarflangan harajatlarini ayirib topiladi.

$$S_x = M - X \text{ yoki } S_x = -X_n$$

Agar mamlakat eksportiga nisbatan ko'proq import qilsa, unda daromadlarning bir qismi xorijda qoladi va keyinchalik undan xorijiy sheriklar tomonidan mamlakatimizda ko'chmas mulk va moliyaviy aktiv sotib olishda foydalaniladi.

Har qanday holatda ham barcha turdagi jamg'armalarning umumiy yig'indisi investisiyalarga teng bo'ladi:

$$S_p = S_d + S_x = (U + TR + N - T) - C + (T - TR - N) - G + (-X_n)$$

yoki

$$S_p + S_d + S_x = U - C - G - X_n$$

$$S = C + I + G - X_n - C - G - X_n$$

$$S = I$$

Demak, iqtisodiyotdagi investisiya xarajatlari nafaqat ichki jamg'armalar hisobiga, balki tashqi dunyo jamg'armalari hisobiga ham amalga oshirilishi mumkin. Mamlakatda investorlarga kafolatlangan yuqori foyda olishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar xorijiy investorlar oqimining o'sishiga olib keluvchi muhim shartlardan biridir.

2.8. NominalvarealYaIM.

Iqtisodiyotdadoimiyinflyasiyajarayonining mavjudligimakroiqtisodiyko'rsatkichlarnitaqqoslamabaholardahisoblashnizaruretibqo'yadi. Chunki, inflyasiyaiqtisodiyotningrealholatinibuzibko'rsatadi. Iqtisodiyotnitahlilqilish, muammolarnianiqlashhamdaboshqaruvqarorlariniqabulqilishniqiyinlashtiradi. Buvazifanibajarishuchunjoriybaholardahisoblangannominalko'rsatkichlardanemas, balkitaqqoslama (baza) baholardahisoblanganrealko'rsatkichlardanfoydalanishzarur. Baholarindeksiniyokiinflyasiyadarajasinihisoblashuchun: deflyator; iste'molnarxlariindeksi(Laspeyresindeksi); sanoatishlabchiqarishbaholariindekslarinihisoblanishilozim.

Deflyator ko'rsatkichi quyidagi formula bilan hisoblaganadi:

$$\text{Deflyator} = \frac{\sum Q_1^i P_1^i}{\sum Q_1^i P_0^i} - 100$$

$$\text{Real YaIM} = \frac{\text{Nominal YaIM}}{\text{Deflyator}} - 100$$

Iste'mol narxlari indeksi quyidagicha aniqlanadi:

$$\text{INI} = \frac{\sum Q_0^i P_1^i}{\sum Q_0^i P_0^i} - 100$$

Bu yerda:

Q_0^i – bazis yilda bozor savatiga kiritilgan i – tovar va xizmatlar hajmi;

P_1^i – i – tovarning joriy yildagi bahosi;

P_0^i – i – tovarning bazis yildagi hajmi.

Sanoat ishlab chiqaruvchilar baho indeksi iste'mol narxlari indeksi singari hisoblanadi. Lekin bozor savatiga sanoat mahsulotlarigina kiritilib ular ulgurji baholarda hisoblanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Milliy iqtisodiyotni tahlil qilish uchun foydalaniladigan ko'rsatkichlardan qaysilari makroiqtisodiyko'rsatkichlar hisoblanadi?

2. Qo'shilgan qiymat, yakuniy mahsulot, oraliq mahsulot ko'rsatkichlarini tavsiflab yeflyat.

3. Nima uchun YaIM ko'rsatkichini qayta hisoblashdan ehtiyot bo'lish zarur va bunga qanday erishiladi?

4. YaIMni xarajatlar bo'yicha hisoblashda qo'llaniladigan komponentlar tarkibini sanab o'ting.

5. O'zbekiston Respublikasida YaIMning ishlab chiqarish strukturasi tahliliy sharh yeflyat.

5. YaIMni taqsimot usulida aniqlashda MHTning yefl talqinida keltirilgan hamda iqtisodiy adabiiyotlarda qo'llab kelinayotgan uslublardagi farqlarni tushuntirib yeflyat.

6. YaMD ko'rsatkichi qanday hisoblanadi va YaIM ko'rsatkichidan nimasi yeflya farq qiladi?

7. ShD, ShTD, YaMTD ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlik va farqlar nimada?

8. Baholar indekslarini va real YaIM ni hisoblash zaruratini asoslab yeflyat?

9. YaIM yeflyator iva iste'mol narxlarini indeksi ko'rsatkichlarining farqlarini izohlang.

3-Mavzu: Bozoriqtisodiyotiningdavriyrivojlanishi. Ishsizlik.

Reja

3.1. Iqtisodiydavrlarvaiqtisodiytebranishlarningsabablari.

3.2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lchanishi.

3.3. Ishsizlikning iqtisodiy oqibatlari.A. Ouken qonuni.

3.4.Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqiroziningkelibchiqishsabablari, namoyonbo'lishshakllarivaishsizlikdarajasigata'siri.

3.1. Iqtisodiydavrlarvaiqtisodiytebranishlarningsabablari

Ishlabchiqarish, bandlilikvainflyasiyadarajasiningdavriytebranishgaiqtisodiydavr (siki)lardeyiladi.

Ayrimiqtisodiydavrlarboshqalaridano'tishdavriningdavomiyligivafaolligibilanfarq qiladi. Shungaqaramasdanularningbarchasibirxilbosqichlardantashkiltopadi.

Iqtisodiydavrlarto'rttabosqichnio'zichigaoladi: **«cho'qqi»**, **pasayish (resessiya)**,**pasayishningquyinuqtasidagiturg'unlik**, **ko'tarilish**bosqichi.

Iqtisodiydavrlarbirxilbosqichlargaegabo'lsada, ammulardavomiyligivafaolligigako'rao'zarofarqqilibturadi.

Shuninguchunhamiqtisodchilar, bujarayonlarniiqtisodiydavrlardebemas, balkiiqtisodiytebranishlardebatashto'g'ribo'ladidebhisoblashadi.

Iqtisodiytebranishlarningasosiysababisifatidaiqtisodichilaruchomilniko'rsatadi:

1)texnikavateknologiyalardaro'yberadigano'zgarishlar;

2)siyosiy va tasodifiy vaziyatlar;

3) monetaromillar.

Barchaiqtisodchilar,

ishlabchiqarishvabandlilikdarajalariniyalpitalabvaboshqachaaytgandayalpixarajatlar miqdorigabog'liq, deganfikrniqo'llab-quvvatlaydilar..

Iqtisodiytebranishlarsabablarini, ulargata'siretuvchiomillarnio'rganish, iqtisodiytebranishlaramplitudasiniqisqartirishbarchahukumatlarmakroiqtisodiy siyosatiningmuhimmaqsadlaridanbiridir.

3.2. Ishsizlik tushunchasi va ishsizlik darajasining o'lanishi.

Ishchi kuchi yoki iqtisodiy faol aholi deganda mehnatga layoqatli yoshdagi ishlayotgan va ishsiz yurgan aholining umumiy soni tushuniladi.

Ishchi kuchiga bo'lgan talab miqdorining ishchi kuchi taklifi miqdoridan kam bo'lishi ishsizlikni keltirib chiqaradi.

Ishsizlar – bu, ishchi kuchining bir qismi bo'lib, ijtimoiy ishlab chiqarishda band bo'lmagan, lekin ishlashni xohlovchi va faol ish qidirayotgan aholidir.

Ishsizlik darajasi deb ishsizlarni ishchi kuchisoniganisbatiga (%) hisobida aytiladivau ni quyidagi formulabilan aniqlash mumkin:

$$\text{Ishsizlik darajasi} = (\text{ishsizlar soni} / \text{ishchi kuchi soni}) \times 100$$

Ishsizlikning quyidagi turlari mavjud:

-friksion ishsizlik;

-tarkibiy ishsizlik;

-davriy ishsizlik.

To'laish bilan bandlik ishchi kuchining 100 foizish bilanta' minlanganligini bildirmaydi. Aksincha,

friksion va strukturali ishsizlik o'sish holida bo'lganligini hisobga olsak, biz mutlaq to'laish bilan bandlikka erishib bo'lmagani tushunamiz.

To'laish bilan bandlik davridagi ishsizlik,

ishsizlikning tabiiy darajasi deyiladi.

Bunga ishqidiruvchilar soni bo'shish joylari soniga muvofiq kelsagina erishish mumkin.

Ishsizlikning tabiiy darajasi friksion va tarkibiy ishsizlik yig'indisi ga teng bo'ladi.

Ishsizlikning tabiiy darajasi doimiy emas, chunki iqtisodiy vaziyat, qonun va milliy an'analari bilan bog'liq holda o'zgarib turadi.

3.3. Ishsizlikning iqtisodiy oqibatlari. A. Oukun qonuni.

Makroiqtisodiy beqarorlik tufayli, iqtisodiy pasayish davrida mamlakat o'z iqtisodiy potensialini to'liq ishga solmasdan, yaratilgan haqiqiy YaIM hajmi (Y_h) potensial YaIM (Y_p) hajmidan ortda qoladi. Y_a ni Y_aIM ning uzilishi (YUZ) ro'y beradi.

$$YUZ = \frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \times 100$$

Potensial YaIM deganda mamlakatdagi ishlab chiqarish resurslaridan to'liq foydalanilgan sharoitda mumkin bo'lgan ishlab chiqarish hajmi tushuniladi.

Potensial YaIM ni hisoblashda mamlakatda ishsizlik mutlaq oyo'q deb emas, balki mavjud, biroq tabiiy darajada, deb hisoblanadi.

Ishsizlik darajasining oshishi natijasida iqtisodiyot potensial YaIM hajmidan kam mahsulot yaratadi.

Oukenqonunigako'raagarishsizlikninghaqiqiydarajasiuningtabiiydarajasidanbirfoiz gaoshibketsa, ya'nidavriyishsizlik 1 foiznitashkiletsamilliyiqtisodiyotYaIMni 2,5 foizgakam yaratadi.

Oukenqonuniishsizlikningturlidarajalaridagimahsulotyo'qotishlarihajminiani qlashimkoniniberadi. Hozirgikundaβkoeffisiyentidebatalganbukoeffisiyentmiqdori 2 foizdan 3 foizoralig'idadebhisoblanadi.

Oukenqonuniniformuladaquyidagichatasvirlashmumkin:

$$Y_{UZ} = -2,5[u - u^*]$$

Buyerda: u^* – ishsizlikningtabiiydarajasi;

u – ishsizlikninghaqiqiydarajasi.

YaMMuzilishiniifodalaydiganformulabilanOukenqonuniniformulasiniumum lashtiribquyidagiformulaniolamiz:

$$\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \cdot 100 = -\beta [u - u^*]$$

3.4.Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqiroziningkelibchiqishsabablari, namoyonbo'lishshakllarivaishsizlikdarajasigata'siri.

Jahonmoliyaviy-iqtisodiyinqiroziAmerikaQo'shmaShtatlaridaipotekalikreditlashtizimidaro'ybergan tanglikholatidanboshlandi.

AQShiqtisodiyotiyaratilganshart-sharoitlartufayliarzonkreditresurslarigato'yindivabuFederalzahiratizimi (FZT) amalgaoshirayotganpul-kreditsiyosatino'zgartirishigaolibkeldi. Natijada 2004-2006 yillardaFederalzahiratizimifoizstavkalarini 6,25% gachako'tardi. Kreditlarningqimmatlashuviaholiniipotekaganisbatantalabiningpasayishigavakredit larniqaytarishbo'yichaqarzdorlarto'lovininqisqarishigaolibkeldi. Pirovardnatijada 2007 yilboshidaAQShdaaholiningipotekakreditlariniqaytarishibilanbog'liqmuammokuch aydi.

Qarzdorlarningko'chmasmulkgarovibilanolingankreditlarniqaytarishdanko'rato'lov larnito'lashdanboshtortishholatikengaydi.

Banklarningto'lovqobiliyatigaegabo'lmaganmijozlarningko'chmasmulklariniqayta sotuvgaqo'yishinatijasidaipotekabozoridagitaklifko'payib, bozordaginarxlarningkeskinpasayishigaolibkeldi.

Pirovardnatijada 2007 yilboshidaAQShdaaholiningipotekakreditlariniqaytarishibilanbog'liqmuammokuch aydi.

Qarzdorlarningko'chmasmulkgarovibilanolingankreditlarniqaytarishdanko'rato'lov larnito'lashdanboshtortishholatikengaydi.

Banklarningto'lovqobiliyatigaegabo'lmaganmijozlarningko'chmasmulklariniqayta

sotuvga qo'yish natijasida ipoteka bozorida gitaklik ko'payib, bozordagi narxlarining keskin pasayishiga olib keldi.

Aksariyat moliyachi-

iqtisodchilar vujudga kelgan moliyaviy inqirozning haqiqiy sabablaridan bir sifatida rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy o'tirish haddan ziyod ortiqcha ekinlashtirish siyosatining «mevasi» ekanligini, ya'ni «o'z-o'zini boshqaruvchi bozor» g'oyasini ilgari surish orqali davlatning milliy iqtisodiyotga va xususan moliyaviy bozorlarga aralashuvini cheklanganligi bilan ham izohlamog'dalar.

Yuzaga kelgan global moliyaviy

iqtisodiy inqiroz jahonning asosiy moliyaviy markazlarida hisoblangan yirik fond bozorlarida o'zicha g'oluvchi mamlakatlarda iqtisodiy o'tirish g'iddiyatiga sir ko'rsatdi.

Uning o'ziga xos xususiyatlaridan biri, moliyaviy inqirozda inflyatsiya, qator banklar va moliyaviy muassasalarning tanazzulga yuz tutishiga sirida ishsizlik, ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishi va boshqalar negizida iqtisodiy inqiroz shaklida kuchayib bormog'da. Bundan ko'rinadiki,

hozirgi jahon moliyaviy inqirozining o'ziga xos xususiyati

bu unda iqtisodiyotning moliyaviy sektoridan boshlanib, real sektoriga o'tganligidir.

Global inqiroz bo'yicha ko'psonlashlar natijalari qisqartirilgan shuni ko'rsatadiki, dunyoning rivojlangan davlatlarida uchun inqirozning harakat nuqtasi moliyaviy bozorlarning beqarorligi bo'ldi va inqirozning rivojlanishi xemasidagi ko'rishdabo'ldi :

Moliyaviy bozorlarning beqarorligi

Kreditlarning qisqartirilishi va iste'molning pasayishi → Ishlab chiqarish va eksportning qisqarishi, ishsizlikning o'sishi.

Hukumatlar darajasida inqirozdan chiqish bo'yicha davlat dasturlarini ishlab chiqarishda bandlik masalalarini, talabni rag'batlantirish orqali ishlab chiqarish ko'lamini kengaytirishga qaratilgan keskin o'zgarishlarni ko'rish masalasini ko'ndalang qilib qo'yog'da.

Nazarot va muhokama uchun savollar

1. Iqtisodiy tebranishlarning sabablarini qanday izohlaysiz?
2. Ishsizlikning qanday turlari mavjud? Ishsizlik darajasi qanday aniqlanadi?
3. Ishsizlikning tabiiy darajasi, ishbilantoliq bandlikni tushunchalariga tavsif bering.
4. Potensial YalM ko'rsatkichini izohlab bering.
5. Makro darajada ishsizlikning iqtisodiy o'qibatlarini qanday o'lchash mumkin?
6. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining kelib chiqishiga qaysi holatlar sabab bo'ldi?
7. Moliyaviy inqirozning ishsizlik darajasiga ta'siri qanday tarqalmoqda?

4-Mavzu. Inflyatsiya va aksilinflyatsiya siyosati

Reja

4.1. Inflyatsiyaning mohiyati va hisoblanish usullari.

- 4.2. Inflyasiyaning turlari. Talabvataklif inflyasiyasi.**
4.3. Inflyasiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liklik. Fillipsegrichizig'i.
4.4. Aksilinflyasiyasiyosat va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida umumiy talabvataklif inflyasiyasi.

4.1. Inflyasiyaning mohiyati va hisoblanish usullari.

Inflyasiya (lotincha inflatio - shishish, bo'rtish, taranglashish) - ma'lum davr mobaynida mamlakatdagi barcha (umumiy) darajasining barqaror o'sishi, pulning xarid qobiliyatini uzoq muddatlipasayishi.

Umuman olganda inflyasiya pul muomalasi qonunlarining buzilish shakli sifatida makroiqtisodiy muvozanatning buzilishini, talabvataklif nomutanosibligini anglatadi.

Keynschiarmaktabinamoyondalaribunday nomutanosiblikning sabab to'liq bandlik sharoitida talabning haddan ziyodo'lishida ebbilishadi.

Boshqacha aytganda talab to'lovchilarning pulni saqlash o'rniga pulni sarflashi shadi.

Neoklassik yondoshuv tarafdorlari inflyasiyaning manbai ishlabchiqarishning haddan ziyodo'lishida, ishlabchiqarish xarajatlari ko'payishida ebbilishadi. Demak keynschilar inflyasiya talab tomonidan, neoklassiklar esa talab tomonidan yondoshishadi.

Inflyasiya na faqat pul muomalasi ning izdanchiqishi, balki butun iqtisodiy tizimning mexanizmining kasali, makroiqtisodiy buzilishlarning natijasidir. Baholarning o'sishi, pul birligining xarid qobiliyatining pasayishida tashqari inflyasiyaning o'zgarishini baholash uchun belgisiz ham bor. Bular:

- 1) valyutakururslarining o'zgarishi;
- 2) kredit berish shartlarining qimmatlashuv va muddatlarining qisqarish tomon o'zgarishi;
- 3) kundalik ehtiyoj mollaridan iborat iste'mol savatini bahosining o'sishi.

Inflyasiya bahoi indekslari - deflyator va iste'mol narxlar indeksiyordamida aniqlanadi.

Baholar o'rtacha (umumiy) darajasining nisbiy o'zgarishi **inflyasiya darajasi (baholarning o'sish sur'ati)** deb ataladi. Makroiqtisodiy modellarda inflyasiya darajasi quyidagicha ifodalaniishi mumkin:

$$p = \frac{P - P_{-1}}{P_{-1}}$$

bunda: p - yillik inflyasiya sur'ati;
 P - joriy yilning narxlar indeksi; P_{-1} - o'tgan yilning narxlar indeksi.

4.2. Inflyasiyaning turlari. Talabvataklif inflyasiyasi.

Talab inflyasiyasi iqtisodiyotda talab keskin oshib ketishi va uni ishlab chiqarishning real hajmi bilan qondirish mumkin bo'lmay qolgan sharoitlardakelib chiqadi. Ya'ni, to'liq bandlikka yaqin sharoitda iqtisodiyotning ishlab chiqarish imkoniyatlari o'sib borayotgan talabni qondirolmaydi.

Ortiqchatalab esa real tovarlar bahosining ko'payishiga iqtisodiy bosim beradivatalab inflyasiyasikelib chiqadi.

Taklif inflyasiyasi bu,

mamlakat iqtisodiyotidatovarvaxizmatlartaklifining kamayish natijasidatovarvaxizmatlar baholarining oshishidan paydobo'ladi. Bunday hollarda ortiqcha talab bo'lmasa ham tovarlarning baholari oshib boradi. Hatto ish bilan bandlik va YaIM ishlab chiqarish kamaygan yillari tovarlarning bahosi oshadi. Jami taklif qisqarishining asosiy sababi mahsulot birligiga sarflangan xarajatlarning o'sishi hisoblanadi. Bunda nominal ish haqi, xom ashyo va yoqilg'i narxlarining oshishi natijasida ishlab chiqarish tannarxi ham oshadi.

Taklif inflyasiyasining kelib chiqishiga, shuningdek, taklif mexanizmining buzilishi ham ta'sir qiladi. Taklif mexanizmi esa tasodifiy holda asosiy ishlab chiqarish omillari bahosining keskin ko'payishidan kelib chiqadi.

Inflyasiyanirealdaromadlardarajasigata'siriukutilayotganyokikutilmayotgani gahambog'liq.

Kutilayotgan inflyasiya sharoitidadaromad oluvchi inflyasiyaning uolayotgandaromadgata'sirinikamaytirish, ya'nirealdaromadidarajavsinisaqlabqolishchorasiniko'radi.

Bu uchun Fisher tenglamasidan foydalanish mumkin:

$i = r + \pi_{kut.}$, bu yerda i -nominal foiz stavkasi; r - real foiz stavkasi; $\pi_{kut.}$ - kutilayotgan inflyasiya darajasi.

Inflyasiya sur'ati 10 foizdan oshganda Fisher tenglamasi quyidagi ko'rinishni oladi:

$$i - \pi_{kut.}$$

$$r = \frac{i - \pi_{kut.}}{1 + \pi_{kut.}}$$

Kutilmagan inflyasiya daromadlarnidebitorlar vakreditorlarning rta sidakreditorlarning foydasiga qaytataqsimlaydi.

Shuningdek kutilmagan inflyasiya daromadlarni qayd qilingan daromad oluvchilar va qayd qilinmagan daromad oluvchilarning rta sidakey ingilarining foydasiga qaytataqsimlaydi.

Talab va taklif inflyasiyasini qat'iy chegaralash qiyin.

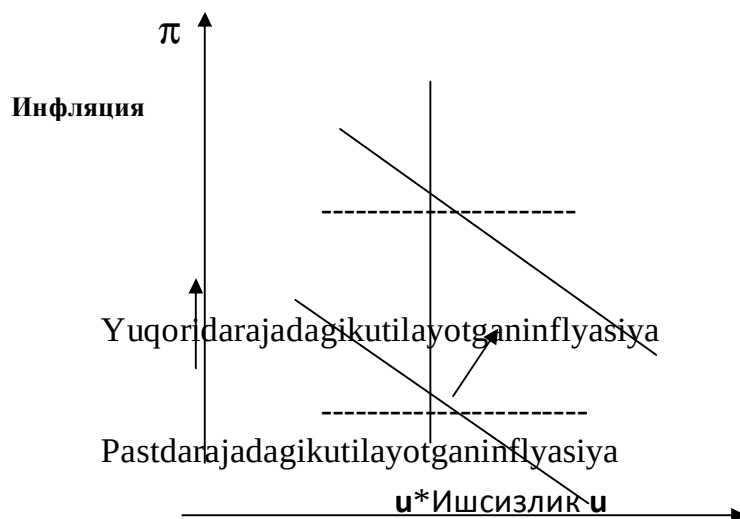
Ba'zida bu ikki turdagi inflyasiya bir-biri bilan qo'shib ketadi.

4.3. Inflyasiya va iishsizlikning rta sidagibog'liklik. Fillipsegrichizig'i.

Iqtisodiyotning rivojlanishida potensial darajaga yaqinlashgan sharoitda yoqibandlik darajasini oshirish yoxud inflyasiya darajasini pasaytirishka bimuqobil variantlardan birini tanlashga majbur bo'linadi.

Chunki qisqa muddatli davrda iishsizlik va inflyasiya darajalarning rta sidateskaribog'liqlik mavjud. Iishsizlik va inflyasiya ko'rsatkichlarning rta sidagibog'liqlikinglizi iqtisodchisi A.V. Fillipsestomonidan aniqlangan va **Fillipsegrichizig'i** (4.1 - chizma) debataladi.

Fillipsegrichizig'i iishsizlik va inflyasiya darajalarning rta sidagiteskaribog'lig'likni xarakterlaydi.

4.1.-chizma. Fillipsegrichizig'i

Mamlakatiqtisodiyotiningxususiyatigako'ra, shuningdek, inflyasiyaningqaysiturimavjudligigaqarabFillipsegrichizig'idagiinflyasiyavaishsizlikdarajalariningkombinasiyasifarqqilishimumkin.

Bundaytanlovkutilayotganinflyasiyaningsur'atigabog'liq.

Kutilayotganinflyasiyadarajasiqanchalikiyuqoribo'lsaishsizlikningharqandaydarajasida (sur'atipastbo'lganinflyasiyadarajasiganisbatan) haqiqiyinflyasiyadarajasiyuqoribo'ladi.

Ishsizlikdarajasivainflyasiyasur'atiningmaqbulmiqdorlariquyidagiformulako'rinishidatasvirlanishimumkin:

$$\pi = \pi_{kut} + f \left(\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon$$

Buyerda π - inflyasiyaninghaqiqiydarajasi;
inflyasiyaningkutilayotgandarajasi;

π_{kut} -

$$f \left(\frac{Y_h - Y_p}{Y_p} \right) + \varepsilon - \text{talabinflyasiyasi;}$$

f - Fillipsegrichizig'iningog'ishburchaginibelgilovchiempirikkoefitsient;

ε - tashqibahoshoki (taklifinflyasiyasi).

Oukenqonunigako'raYaIMninguzilishi, ya'ni $(Y_h - Y_p) / Y_p$ miqdordavriyishsizlikningo'zgarishigabog'liqligisababliqisqamuddatliFillipsegrichizig'initenglamasiniquyidagichatasvirlashmumkin:

$$\pi = \pi_{kut} - \beta [u - u^*] + \varepsilon$$

Keltirilgantenglamadanko'rinibturibdiki, haqiqiyinflyasiyadarajasimiqdorikutilayotgannflyasiyadarajasigahamdatashqibahos

hoklaridarajasibilanto'g'ribog'liqlikka,
davriyishsizlikdarajasibilanesateskaribog'likkaegaekan.

HukumatFillipsegrichizig'igaasoslanib, qisqadavrchun,
iqtisodiy siyosat maqsadlaridan kelib chiqib shisizlik va inflyasiya darajalarining istalgan kombinatsiyasini tanlash mumkin.

4.4. Aksilinflyasiya siyosati va jahon moliyaviy- iqtisodiy inqiroz sharoitida umumiy darajasi barqarorlashtirish xususiyatlari.

Aksilinflyasiya siyosati baholar umumiy darajasi barqarorlashtirish, inflyatsion keskinlikni yumshatishga yo'naltirilgan makroiqtisodiy siyosat.

Aksilinflyasiya siyosati inflyatsiya ni yuzaga keltirgan sabablarni tugatishga qaratilgan faol va inflyatsiya sharoitlariga moslashishga qaratilgan passiv ko'rinishdabo'lishi mumkin.

Aksilinflyasiya siyosati o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- yalpi talabni tartibga solish;
- yalpi taklifni tartibga solish.

Keynschi iqtisodchilar birinchi yo'nalishtarafdorlaribo'lib, ular davlat buyurtmasi va arzon kredit hisobiga samarali talabni shakllantirish asosida yalpi taklif darajasi niko'tarish mumkin deb hisoblashadi.

Hukumatninbutad birlariqtisodiy pasayishni qisqartiradivaishsizlikni kamaytiradi.

“Aksilinflyasiya siyosati ning monetaristik yo'nalishtarafdorlari keyinchalik, keynschilarning inflyatsiya ga qarshikurashbo'yichatakliflaridoimosamarabera verma gachvakamchiliklari yuzagachiqibqolgachyuzagakeldi. Jumladan, birqatormamlakatlardadavlat qarzi haddan oshib ketdi.

Bunday sharoitdamonetaristlar radikalasilinflyatsiya usullarini taklif etishdi.

Ularyalpi talabni konfiskatsiya tipidagipulislohotio'tkazish hisobiga cheklash va byudjet taqchilligini ijtimoiy dasturlarni qisqartirish kamaytirishni taklif etishdi”^{*}.

Monetaristlar inflyatsiya aynan pul bilan bog'liq hodisa bo'lganligi sababli shok terapiyasi pul massasining o'sish sur'atlarini keskin qisqartiradiva inflyatsiya sur'atlarini tus hiradideb hisoblashadi.

Ammo bunda ishlab chiqarish keskin pasayish va bandlilik qisqarishi mumkin.

Monetaristlar tomonidan taklif qilinayotgan aksilinflyasiya siyosati ning yanabir ko'rinishi - inflyatsiya sur'atlarini astasekinlik bilan pasaytirib borish (graduallash) usulidir. Bu usulda inflyatsiya sur'atlaripul massasini ko'pmarotalaba, lekin o'zdan kamaytirish orqalipul massasining o'sish sur'atini pasaytirishni ko'zdatut adi.

Graduallash usuli inflyatsiya ni astasekinlik bilan pasaytirib orib iqtisodiy otdachuqurpas ayishni oldini olishni imkonini beradi.

Graduallash usulini qo'llash pul massasi va baholar darajasining yilliko'sish sur'at i 20-30 foizdan oshmagandamuvaffaqiyatli bo'ladi, deb hisoblanadi.

^{*} Агапова Т.А. Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник. - 7-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005. с. 214.

“Soliqlartarkibinio’zgartirish, yalpisoliqtushumlaridagito’g’ridan-to’g’risoliqlarningulushinikamaytirish, bilvositasoliqlarulushiniko’paytirish, soliqstavkalarinipasaytirish, ularningrag’batlantirishfunktsiyalarinikuchaytirish, davlatbyudjetixarajatlarinipasaytirishkabilarhaminflyasiyagaqarshikurashtadbirlari hisoblanadi”*.

Aksilinflyasiyasiosatininguyokibuturinitanlashinflyasiyajarayonlariningxususiyatigabog’liq.

Inflyasiyaningyuqorisur’atlarinioldiniolishuchunhukumatquyidagilarnita’minlashikerak:

- samaralisoliqtiziminivadavlatxarajatlariningbaaqarorligini;
- pulmassasivamilliydaromadningbirmaromdagio’sishsur’atlarini;
- “inflyasiyaniimportqilish” gayo’lqo’ymaslik.

Jahonmoliyaviy - iqtisodiyinqirozisharoitidainflyasiyagaqarshichoratadbirlarnikeskinamalgaoshirishzaruratiyanadakuchaydi

O’zbekistonRespublikasidaqabulqilinganInqirozgaqarshichoratadbirlardasturidako’zdatutilganvazifalarniamalgaoshirish, jumladanishlabchiqarishnimodernizasiyavatexnikqaytaqurollantirishniizchil davom ettirish, energetikatiziminimodernizasiyaqilish, asosiysanoattarmoqlaridamahsulottannarxini 20 foizgaqisqartirish, kommunalxizmatlarbaholario’sishinicheklashmexanizminishakllantirish, banktiziminiyanadatakomillashtirish, ishlabchiqarishnimahalliyashtirishvah.k.larinflyasiyasur’atlarinicheklashimkonini beradi

Nazarotvamuhokamauchunsavollar

1.

Inflyasiyaningmohiyatifaqatginamuomaladagipulmassasiningortiqchaligibilanizohlanishito’g’rimi?

2.

Inflyasiyanitushuntiribberishgakeynchilarningvaneoklassiklarningyondoshuvlariganayfarqqiladi?

3. . Talabinflyasiyasiqandaysodirbo’ladi?

4. .Fillipsegrichizig’iqaysiko’rsatkichlaro’rtasidagibog’liqlikniko’rsatadi?

Bubog’liqlikqandaytavsiflanadi?

5. Aksilinflyasiyasiosatiningmohiyatinitushuntiribbering.

6. Jahonmoliyaviy-

iqtisodiyinqirozisharoitidainflyasigaqarshikurashsiyosatiningxususiyatlarinimada?

5-Mavzu. Yalpitalab-yalpitaklif modeli

Reja

5.1. Yalpitalab-yalpitaklifmodeligaumumiytavsif. Yalpii talab tushunchasi vagrafigi.

5.2. Yalpi talabning baho va bahodan boshqa omillari.

* Киселёва Е.А. Макроэкономика. /Экспресс курс:учебное пособие- М.:КНОРУС,2007, с.62.

5.3. Yalpitaklif grafigivaomillari.

5.4. AD-AS modelidamakroiqtisodiy muvozanat.

Makroiqtisodiy muvozanat buzilishining jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroziyuzagakelishigata'siri.

5.1. Yalpitalab-yalpitaklif modeliga umumiy tavsif. Yalpii talab tushunchasi vagrafigi.

Makroko'lamda milliy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan birga baholaru mumiylar darajasining o'zgarishi o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilish, nima uchun milliy ishlab chiqarish hajmi ayrim davrlarda barqaror o'sishi, ba'zi davrlarda esa pasayib ketishni izohlab berish uchun yalpitalab - yalpitaklif (AD-AS aggregate demand- aggregate supply) modelidan foydalanamiz.

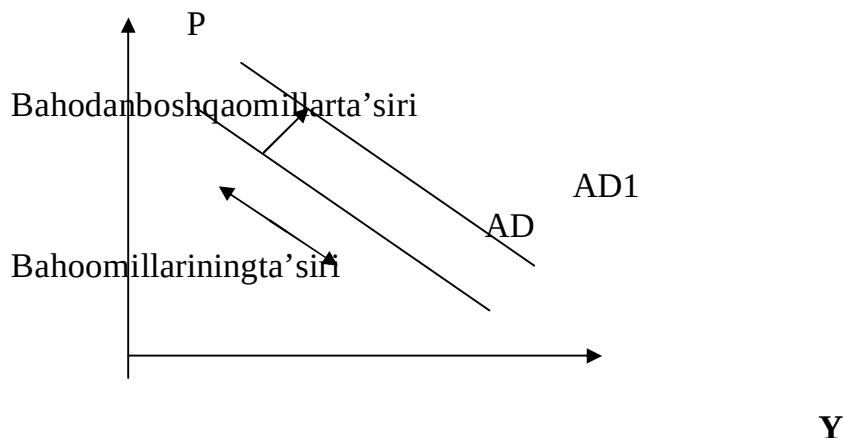
Makroiqtisodiyotda AD-AS
modeli ishlab chiqarish hajmlari va baholarda darajalarining tebranishlarini hamda ular o'zgarishining oqibatlarini o'rganish uchun bazaviy model bo'lib hisoblanadi.

Yalpitalab – uy xo'jaliklari, korxonalar, hukumat va chet ellik xaridorlarning baholarning ma'lum darajasidagi iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan yalpi ixtiyotlar va xizmatlarning umumiy hajmi gabo'lgan talabidir.

Formulako'rinishida yalpitalabni quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$AD = S + I + G + X_n.$$

Baholarda darajasi va talab qilingan yalpi ichki mahsulot hajmi o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalovchi chiziqli yalpitalab egrichizig'i deb ataladi. (5.1.-chizma).

5.1.-chizma. Yalpitalab egrichizig'i

Milliy bozorda AD-egrichizig'ining trayektoriyasini,
ya'ni uning quyidagiligi, avvalopulning miqdori nazariyasitenglamasi yordamida izohlash mumkin:

$$M \cdot V = Y \cdot P$$

Buyerda: M – muomaladagi pul miqdori; V – pulning aylanis tezligi;

R – iqtisodiyotdagi baholarda darajasi (baholar indeks); Y – talab qilinayotgan real ishlab chiqarish hajmi.

Butenglamadan:

$P = M \cdot V / Y$ va $Y = M \cdot V / P$
 tenglamalarni keltirib chiqaramiz. Butenglamalardan ko'rinadiki,
 baholar darajasi qancha oshsa, real Y ni ham jihatlab shuncha past bo'ladi,
 ya'ni pul massasi (M) va uning aylanish tezligi (V)
 o'zgarishiga baholar darajasi va yalpi talab o'rtasidagi teskari bog'liqlik mavjud bo'ladi.

5.2. Yalpi talabning baho va bahodan boshqa omillari

Baholar darajasi va yalpi talab o'rtasidagi teskari bog'liqlik quyidagi baho omillari bilan izohlanadi:

1. Foiz stavkasi samarasi;
2. Boylik samarasi yoki real kassa qoldiqlari samarasi;
3. Import xaridlar samarasi.

Foiz stavkasi samarasi shuni bildiradiki, yalpi talabning egri chiziq bo'yicha surilishi narxlar darajasi o'zgarishining foiz stavkasiga bo'lgan ta'siriga bog'liq. Buni quyidagi mantiqiy chizma ko'rinishida tasvirlash mumkin:

$$P \uparrow \rightarrow M_D \uparrow (M_S \text{ const}) \rightarrow R \uparrow \rightarrow I \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Boyluk samarasini yoki real kassa qoldiqlari samarasini shuni bildiradiki, narxlar darajasining oshishi, jamg'arilgan moliyaviy aktivlari (omonatlar, obligatsiyalar) real xaridqobiliyatini pasaytirib yuboradi. Bunday sharoitda aholi moliyaviy aktivlarning real qiymatini tiklash uchun joriy daromadidan iste'mol xarajatlari miqdorini qisqartiradi. Iste'mol xarajati yalpi talabning bir qismi bo'lganligi tufayli uning kamayishi AD ning pasayishiga olib keladi.

Moliyaviy

$$P \uparrow \rightarrow \text{aktivlarning} \downarrow \rightarrow \{S \downarrow (S \uparrow)\} \rightarrow AD \downarrow$$

real qiymati

Import xaridlari samarasini shuni bildiradiki, birov mamlakatdan tovar va xizmatlarning ichki narxlaridan tashqari narxlar nisbatan oshib borsa, shu mamlakatda ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlarga talab kamayadi va o'z navbatida shu mamlakatda import mahsulotlarga bo'lgan talab oshadi.

$$P \uparrow \rightarrow \{X \downarrow (M \uparrow)\} \rightarrow X_n \downarrow \rightarrow AD \downarrow$$

Yalpi talabning bahogabog'liq bo'lmagan omillariga quyidagilarni kiritamiz:

1. Iste'mol xarajatlari dagi o'zgarishlar;
2. Investitsiya xarajatlari dagi o'zgarishlar;
3. Davlat xarajatlari ning o'zgarishi. Masalan, harbiy xarajatlari va yangi kasalxonalar boshqaruvi asosida qurilishga qaror qilinganda.
4. Sofeksporthajmi dagi o'zgarishlar.

Yalpi talabning bahogabog'liq bo'lmagan omillariga ta'sirida AD egrichizig'io'ng'ayok icha pasayib ketadi (5.1.-chizma). Natijada mamlubaholar darajasi gamoskeluvchitalab qilinayotgan yalpi ichki mahsulot hajmi o'zgaradi.

Pultaklifining, pulningaylanishteziqliginingoshishi,
boshqadavlatlarmilliydaromadiningoshishi,
milliyvalyutakursiningma'lummiqdordapasayishi (bulareksportningortishi,
importningpasayishigaolibkelishitufayli)
oqibatidasofeksportningpasayishivayalpixarajatlarturlikkomponentlariningoshishi
AD egrichizig'iningo'nggasiljishigaolibkeladi

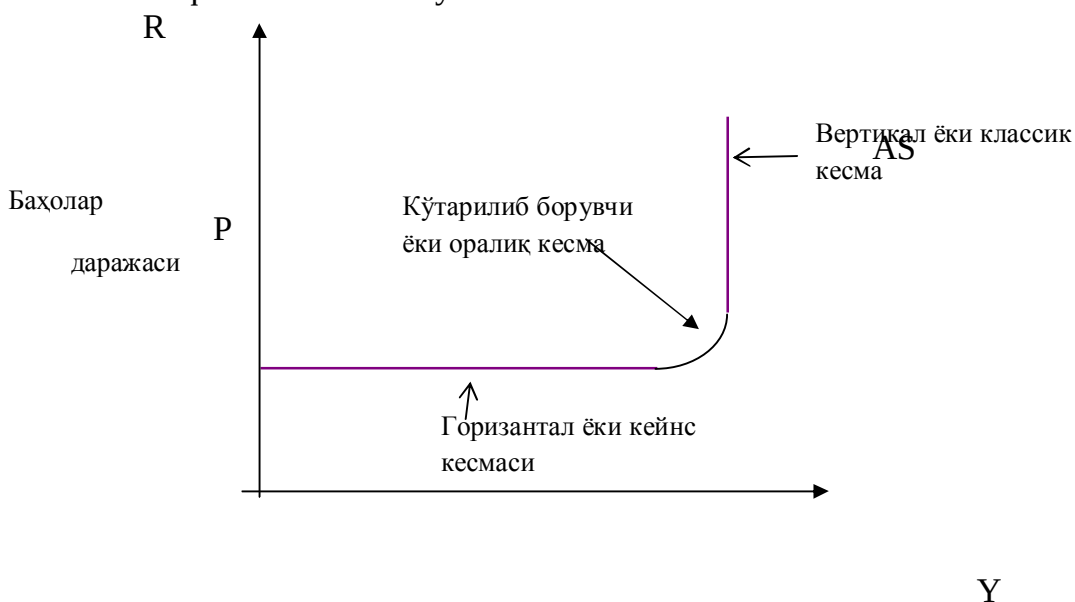
5.3. Yalpitaklifgrafigivaomillari.

Yalpitaklifdegandamuayyanbaholardarajasidaishlabchiqarilishivataklif qilinishimumkinbo'lgantovarvaxizmatlarningrealhajmitushuniladi. Yalpi taklif tushunchasi ko'pincha yalpi ichki mahsulot sinonimi sifatida qo'llaniladi.

Yalpitaklif (AS)
egrichizig'ialohidatovartaklifiegrichizig'idanfarqqilibuchqismdan,
gorizontalyokikeynskesmasi,
ko'tarilibboruvchiyokioraliqkesmahamdavertikalyokiklassikkesmadaniborat (5.2.-chizma).

Yalpitaklifningkeynskesmasiiqtisodiyotpasayishbosqichidabo'lganvak attamiqdordagiressurslardanfoydalanilmagansharoitniko'rsatadi. Bukesmadamilliyishlabchiqarishhajmioshishibaholardarajasio'zgarmayqolganshar oitdaro'yberadi.

Yalpitaklifegrichizig'ining**Keynskesmasida**iqtisodiyotninisbatanqisqamudd atdaamalqilishinixarakterlaydi.

5.2.-chizma. Yalpitaklifegrichizig'i.

Vertikalyokiklassikkesmadaiqtisodiyotto'liqbandliksharoitigayokiishsizlik ningtabiiydarajasisharoitigaerishganvaziyatniko'ramiz. Iqtisodiyotegrichiziqningbukesmasidao'ziningishlabchiqarishpotensialidarajasidab o'ladi.

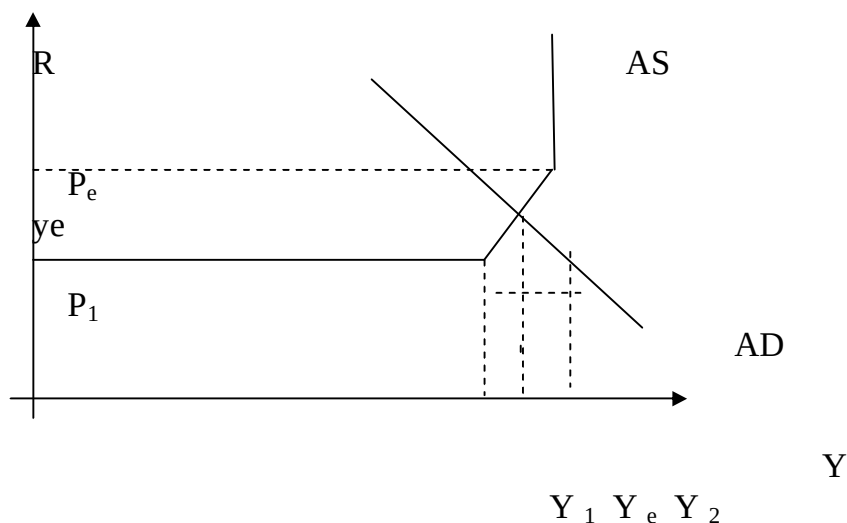
Oraliqkesma

Iqtisodiyotko'tarilishbosqichidao'lganvaziyatniaksettiradivabukesmadaishlabchiqarishrealhajminingosishinarxlaradarajasiningosishigamosravishdao'sibboradi.

5.4. AD-AS modelidamakroiqtisodiy muvozanat.

Makroiqtisodiy muvozanat buzilishining jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroziyuzagakelishigata'siri.

AD va AS egrichizqlarining kesishish nuqtasi ishlab chiqarishning muvozanatli hajmi va baholarning muvozanatli darajasini belgilaydi. Baholarning muvozanatli darajasidagandabaholarning shunday darajasitushuniladiki, undajamitalabvataklifbir-birigamoskelishiyokitengbo'lishikerak. Modeldamakroiqtisodiy muvozanatgaerishish mexanizminidastlaboraliqkesmadako'ribchiqamiz (5.3.-chizma). Dastlab muvozanatyenuqtasidao'rnatilgan. Baholarning muvozanatli darajasivayalpi ishlab chiqarish hajmining muvozanatli hajmi arimosravishda Pyeva Yyelar bilan belgilangan. Nimauchun Pyenarxlarining muvozanatli darajasiniva Yyeesayalpi ishlab chiqarishning muvozanatli hajmi inibildirishiniko'rsatishimizuchun baholarning muvozanatli darajasi Pyeemas, balki P_1 deb hisoblaymiz. Baholardarajasi P_1 bo'lgan vaziyatda ishlab chiqaruvchilaryalpi ishlab chiqarish hajmini Y_1 miqdoridan oshirmaydi. Iste'molchilar baholardarajasi P_1 bo'lganda mahsulotlarni Y_2 darajadasotib olishga tayyor turadi. $AD > AS$ bo'lganligi tufayli iste'molchilar

5.3.-chizma. Yalpitaklif egrichizig'ining oraliqkesmasidagi muvozanat

o'rtasidagiraqobatbaholardarajasini Pyegachasuradi. Baholardarajasining P_1 dan Pyegachako'tarilishi ishlab chiqarish hajmini Y_1 dan Yyegacha oshirishga iste'molchilartalabini Y_2 dan Yyegachakamayishgaolibkeladi. Natijada AD va AS

egrichiziq lari yenuqtadakesishadi.

Demak,

aynan Reba hobaholarning muvozanat lidarajasivayemuvozanat nuqtasidir.

Yalpitaklifvayalpitalabo'rtasidagimuvozanatning buzilishimakroiqtisodiy beq
arorliknikeltiribchiqaradi. Jumladan

“jahonmoliyaviyinqiroziningyuzagakelishidaasosiysabab
moliyaviyresurslarbilanrealishlabchiqarishhajmio'rtasidagimutanosisiblikningkeskin
buzilishihisoblanishinita'kidlashlozim. Pulmuomalasiqonunlaridanma'lumki,
iqtisodiyotsog'lomvabarqaroramalqilishiuchunmuomalagachiqarilayotganpulmassa
sibilantovarvaxizmatlarishlabchiqarishrealhajmio'rtasidamuayyannisbatgaamalqili
nishilozim. Biroq,

milliyiqtisodiyotlarningbaynalminallashuvivagloballashuvjarayonlaripulmuomalasi
ningamalqilishigahamo'zta'sirinio'tkazib, dastlabayrimmamlakatlar,
masalanAQShda,

keyinchalikko'plabmamlakatlardamazkurqonungarioyaqilishningzaiflashuviga,
keyinesauniumumane'tiborgaolmaslikkaqadarolibkeldi”^{2[2]}.

Natijadamuomaladagipulmassasi (yalpitalab)
tovarlarvaxizmatlarhajmio'rtasidamuvozanatbuzildi,
vamoliyaviyinqiroziqtisodiyinqirozgaaylandi.

Nazarot va muhokama uchun savollar

1. Yalpitalabgavauningkomponentlarinita'rifbering.

2.

Yalpitalabegrichizig'iquyigaegilgantrayektoriyagaegabo'lishisababinimada?

3. Yalpitalabningboshqaomillarigavaularning

AD

egrichizig'igata'sirigaizohbering.

4.

Yalpitaklifegrichizig'ishakliqaysisabablargako'ramurakkabko'rinishgaega?

5.

AD-AS

modelidagimakroiqtisodiy muvozanatholatini va uning shartlarini tushuntiring.

6. Yalpitalabo'zgarishimodeldagimuvozanatholatigaqandayta'sirko'rsatadi?

7. Yalpitaklifo'zgarishimodeldagimuvozanatholatigaqandayta'sirko'rsatadi?

6-Mavzu: Iste'mol, jamg'arish va investisiya funksiyalari

Reja

6.1. Iste'mol va jamg'arish, ularning grafiklarivafunksiyalari.

6.2. Iste'molva jamg'arishgao'rtachahamdachegaralanganmoyillik.

6.3. Investisiyalarning mohiyati, grafigi va funksiyasi.

^{2[2]} Б.Ю.Ходиев, А.Ш.Бекмуродов, У.В. офуров, Б.К.Тухлиев. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг «Жа он молиявий-и тисодий ин ирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» номли асарини ўрганиш бўйича ў ув ўлланма. – Т.: И тисодиёт, 2009. , 14- 6.

6.4. Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz ctavkasidan boshqa omillar.

Akselerator modeli.

6.1. Iste'mol va jamg'arish, ularning grafiklarivafunksiyalari.

Uyx'o'jaliklarining iste'mol xarajatlari (bundan buyon iste'mol deb yuritiladi), yalpi talab, yoki Y_d Mning yakuniy iste'mol gako'ratarkibida eng katta ulushga egabo'lgan komponendir.

Shu tufayli ham iste'mol xarajatlari gata'siretuvchi omillarni, uning o'zgarish qonuniyatlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

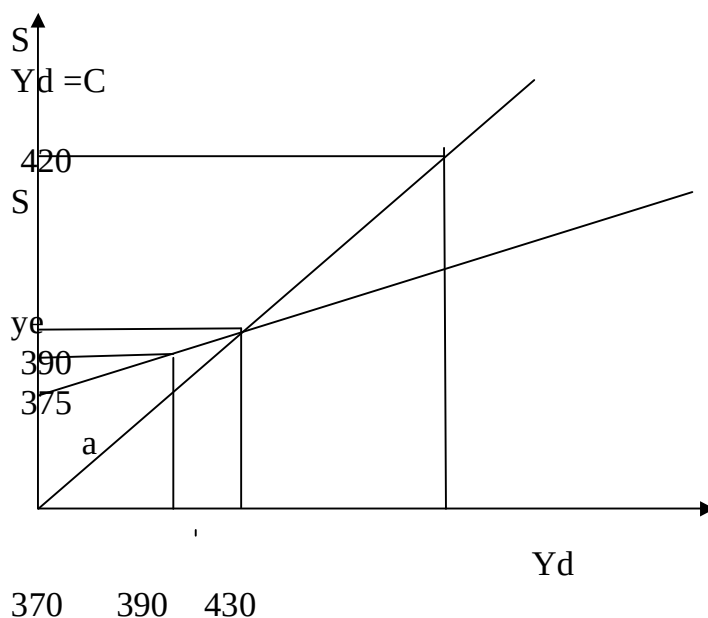
Uyx'o'jaliklaritasarrufidagidaromadning iste'mol qilinmasdan qolgan qismi ularning jamg'armalarini tashkilotadi.

J.M.

Keyns uyx'o'jaliklarining iste'mol xarajatlari va jamg'arishlari hajmini belgilovchi asosiy omil ularning ishlab chiqarishda ishtirok etishdan olingan daromadlari, yanada aniqrog'itasarrufidagidaromad deb hisoblaydi

Ma'lumki,

uyx'o'jaligitasarrufidagidaromad iste'mol va jamg'arish uchun ishlatiladi. Ya'ni, qanchako'p iste'mol qilinsa, shunchakam jamg'ariladi va aksincha. Iste'mol va jamg'arish o'rtasidagi o'zarobog'liqlik xarajadagigabo'lgan shaxslar dabr xilemas: kam daromadga egabo'lganlar, odatda, uningko'proqqismini iste'mol qilib, kamroqqismini jamg'aradi, lekin daromadlari oshib borish bilan bunisbat jamg'arish foydasigao'sadi.

6.1.-chizma. Iste'mol grafigi

Uyxo'jaliklaritasarrufidagidaromadlar 390 sh.b.katengbo'lganda, uningmiqdoriiste'molmiqdoribilantenglashadi.

Bumiqdorbo'sag'aviydaromaddebyuritiladi (61. chizma).

Bo'sag'aviynuqtadanquyidahaqiqiyiste'moldaromaddanoshiq.

Buvaziyatinsonlarningqarzhisobigahayotkechirishinibildiradi. ye—nuqtadayuqoridahaqiqiyiste'moldaromadkamhamdaularo'rtasidagifarqjamg'arishnitashkiletadi.

Haqiqiyiste'molto'g'richizig'iiste'molhajminibelgilovchivertikalo'qni~~a~~nuqtadakesibo'tadi.

Buholuyxo'jaliklariumumandaromadolmaganlaridahamma'lummiqdordaiste'molqilishlarinianglatadi. **a** – nuqtaesaavtonomiste'molhajminibildiradi.

Iste'molfunksiyasiniyozamiz:

C = a + b Yd , buyerda: a – avtonomxarajatlar; Yd – tasarrufidagidaromad(**Yd = Y - T**), buyerda: T – soliqlar;

b

iste'molhajminingtasarrufidagidaromadgabog'liqliginiifodalovchikoeffisiyent, boshqachaaytgandaiste'molgachegaralanganmoyillik.

ΔS

$$b = \frac{\Delta S}{\Delta Yd} \cdot 100$$

ΔYd

Demak, iste'molhajmiavtonomiste'molga, tasarrufidagidaromadhajmigavaiste'molhajminingtasarrufidagidaromado'zgarishigata'sirchanligigabog'liq.

Jamg'arishgrafiginihamiste'molgrafigigao'xshabalgebraikifodalashmumkin, ya'nijamg'arishfunksiyasiquyidagiko'rinishgaega:

$$S = -a + (1 - b) Yd$$

Iste'molvajamg'arishhajmigatasarrufidagidaromaddinamikasantashqariquyidagiomillar, to'g'rirog'ibuomillardagio'zgarishlarhamta'sirko'rsatadi:

1. Uyxo'jaliklaridaromadlari.
2. Uyxo'jaliklaridato'planganmulkhajmi.
3. Baholardarajasi.
4. Iqtisodiykutish.
5. Iste'molchilarqarzlarihajmi.
6. Soliqqatortishhajmi.

6.2.Iste'molvajamg'arishgao'rtachahamdachegaralanganmoyillik.

Iste'molgao'rtachamoyillikdegandatasarrufidagidaromaddagiiste'molxarajatlarningulushitushuniladi, ya'ni:

S

$$APC = \frac{S}{Yd} \cdot 100$$

Yd

bunda: APC – (average propensity to consume) iste'molga o'rtacha moyillik.

Tasarrufidagi daromaddagi jamg'arish ulushini jamg'arishga o'rtacha moyillik deb ataladi, ya'ni:

$$APS = \frac{S}{Y_d} \cdot 100$$

Bunda: APS (average propensity to saving) – jamg'armaga o'rtacha moyillik.

Iste'moldagi o'zgarishlarning shu o'zgarishni keltirib chiqargan tasarrufidagi daromad o'zgarishdagi ulushi iste'molga chegaralangan moyillik deyiladi.

$$MPC = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \cdot 100$$

Buyerda: MPC (marginal propensity to consume) – iste'molga chegaralangan moyillik.

Jamg'arishdagi o'zgarishning ixtiyordagi daromad o'zgarishdagi ulushi jamg'ari shgachegaralangan moyillik deyiladi.

$$MRS = \frac{\Delta S}{\Delta Y_d} \cdot 100$$

Daromadning o'sgan qismi yoki iste'molga, yoki jamg'armaga sarflanadi. Shusababga ko'ra iste'molva jamg'arishga o'rtacha moyillik ko'rsatkichlari yig'indisi 100% ga yoki ko'effitsiyent ko'rinishida 1 ga teng bo'ladi.

$$MPS + MPC = 100\% \text{ yoki } 1.$$

MPS va MPC anchabar qaror ko'rsatkichlar bo'lib, juda sekin o'zgarishga uchraydilar.

6.3. Investisiyalarning mohiyati, grafigi va funksiyasi.

Investisiyalar yoki kapital qo'yilmalar – bu, hali buyumlashmagan, lekin ishlab chiqarish vositalariga qo'yilgan kapitaldir.

Makroiqtisodiy tahlilda eng ko'p duch kelinadigan guruhlashda investisiyalar investisiyalash obyektiga ko'ra turgan bo'linadi.

1. Ishlab chiqarish investisiyalari;
2. Tovar-moddiy zahiralariga investisiya;
3. Uy-joy qurilishiga investisiya.

Makroiqtisodiy tahlilda investisiyalar dinamikasini belgilovchi omil sifatida real foiz stavkasi qaraladi.

Avtonom investisiyalarning grafigi investisiyalar hajmi foiz stavkasi dinamikasiga teskari proporsional tarzda o'zgarishini ko'rsatadi.

Avtonom investisiya funksiyasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$I = I_0 - dR$$

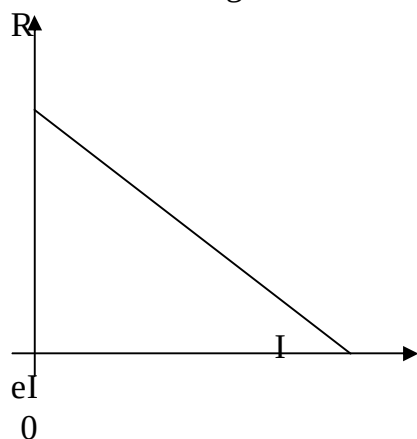
Bu yerda: I – avtonom investisiya xarajatlari;

I_0 – foiz stavkasi 0 ga teng bo'lgandagi investisiya xarajatlarning maksimal hajmi. U tashqi iqtisodiy omillar, resurs imkoniyatlari, yer, foydali qazilma boyliklari va boshqalar bilan belgilanadi;

R – real foiz stavkasi;

d – investisiyalarning real foiz stavkasi dinamikasi o'zgarishga ta'sirchanligini miqdoriy belgilovchi empirik koeffitsiyent.

Grafikdan ye nuqtasi shuni bildiradiki, banklar nolga teng foiz stavkasi bilan kredit berganlaridahamdaularningkreditresurslaricheksiz

6.2.-chizma. Avtonom investisiyalar grafigi

ko'pbo'lganda ham mamlakatdagi boshqa resurslari miqdorining cheklanganligi tufayli investisiya xarajatlari ma'lum miqdor bilan chegaralanadi.

6.4.Investisiyalar dinamikasini belgilovchi foiz ctavkasidan boshqa omillar. Akselerator modeli.

Investisiyalar dinamikasini belgilovchi eng muhim omillardan biri bo'lib kutilayotgan sof foyda normasi hisoblanadi. Agar real foiz stavkasi bilan investisiya xarajatlari miqdori o'rtasida teskari bog'liqlik bo'lsa, kutilayotgan sof foyda normasi (KSFN) dinamikasi bilan investisiya xarajatlari o'rtasida to'g'ri bog'liqlik bor.

Investisiya xarajatlari dinamikasiga ta'sir etuvchi boshqa omillar quyidagilar kiradi:

1. Soliqqa tortish darajasi;
2. Ishlab chiqarish texnologiyalaridagi o'zgarishlar;
3. Mavjud bo'lgan asosiy kapital miqdori;
4. Investorlarning kutishi;
5. Yalpi daromadlarning o'zgarishi.

Investisiyalar hajmining YaMM yoki daromadlar darajasiga bog'liqligini akselerator modeli aks ettiradi:

$I = f(Y)$, ya'ni investisiyalar (I) YaMM (Y)ning funksiyasi ekan. Akselerator modelining to'liqroq ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$I = I_{reja} + \gamma Y$$

bu yerda:

$$\gamma = \frac{\Delta I}{I_t - I_{t-1}} = \frac{\Delta Y}{Y_t - Y_{t-1}}$$

I_{reja} – rejalashtirilgan investisiyalar; Y – YaIM (daromad) hajmi.

Akseletator modelini hisobga olib, investisiya funksiyasini quyidagicha yozish mumkin:

$$I = ye - dR + \gamma Y$$

YaIM hajmi oshishikorxonalar foydasining ko'payishiga olib keladi.

Korxona foydasi investisiyalarning manba ekanligini hisobga olsak, buholatda investisiya xarajatlari oshadi..

O'zbekiston Respublikasida olib borilgan oqilonamakroiqtisodiy siyosat natijasi dayuzagakelgan qulay investisiya muhiti yaxshilandi.

jumladan siyosiy va iqtisodiy barqarorlikning ta'minlanganligi, soliq yukining pasaytirilishi, bozor infratuzilmasining rivojlantirilishi, bank tizimining mustahkamlanishi va bakk foiz stavkalarining pasaytirilishi, investorlarga keng imtiyoz va kafolatlar tizimining yaratilganligi amallakatimiz iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan investisiyalar hajmining o'sishiga olib keldi

2008 yilda jahon moliyaviy iqtisodiy inqiroz ro'y berganligiga qaramasdan asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar 2007 yilganisbatan 128,3 foizgao'sdi. 2009 yilda asosiy kapitalga kiritilgan investisiyalar hajmi 24,8 foizgao'sdi.

Nazorat va muhokama chun savollar

1. Daromad, iste'mol va jamg'armalar o'rtasidagi zarobog'liqlikka izoh bering?
2. Avtonom iste'mol kategoriyasining mohiyatini tushuntirib bering.
3. Iste'mol va jamg'arish grafiklarini izohlang.
4. Iste'mol va jamg'arish o'rtachavachegaraviy moyillikka o'rsatkichlarini izohlab bering?
5. Qaysi mablag'larni investisiya tarkibiga kiritamiz?
6. Akselerator modelini tushuntirib bering.
7. Kutilayotgan sof foyda normasi o'zgarishi qaysi sabablarga ko'ra ro'y beradi va u investisiya hajmiga qanday ta'sir ko'rsatadi.

7-Mavzu:

Keynsning tovarlar va xizmatlar bozorida makroiqtisodiy muvozanat modeli

Reja

- 7.1. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.
- 7.2. Haqiqiy va rejalashtirilgan xarajatlar.
- 7.3. «Keyns xochi». Ishlab chiqarish hajmining muvozanat darajasiga erishish mexanizmi.
- 7.4. Avtonom xarajatlar multiplikatori.

7.5. Resession va inflyasion uzilish

7.1. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasi asoslari.

Klassik maktab namoyondalari bozorlar va baholarning umumiy muvozanat nazariyasini yaratdilar.

Klassik iqtisodchilar fikriga ko'ra $AD \neq AS$ holati ro'y bermaydi, umumiy xarajatlarning miqdori yetishmay qolgan, ya'ni $AD < AS$ holati ro'y bergan sharoitda hamba, ish haqi va foiz stavkasini kamaytirish natijasida xarajatlarning miqdorining kamayishi ishlab chiqarishning real hajmi, bandlik va real daromadlarning miqdorining kamayishiga olib kelmaydi.

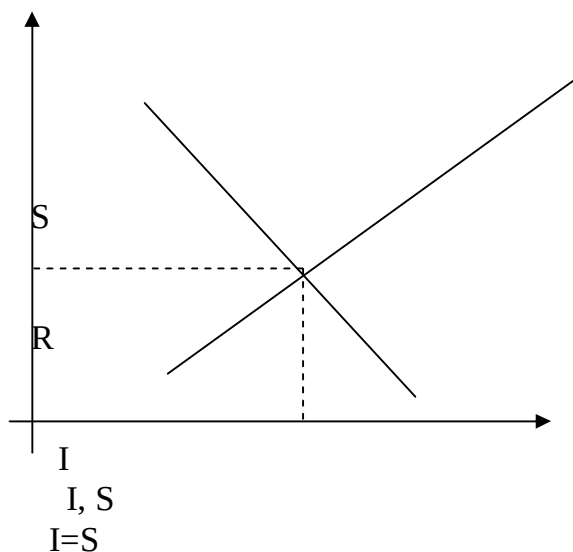
Klassik dixotomiya konsepsiyasida – ikki parallel bozor, real va pul bozor alohida-alohida amal qiladi, ular o'rtasidagi muvozanat avtomatik barqarorlashtirgichlar orqali ta'minlab turadideb hisoblanadi.

Pul bozori investisiya va jamg'armalar tengligini ham dato'liq bandlik sharoitida ta'minlaydi.

Iqtisodiyotda yaratilgan daromadlarning bir qismi jamg'arilishi pul talabning yalpi talabi qisqariyib chiqarishni ta'minlashga olib kelmaydi, chunki har bir jamg'arilgan so'm tadbirkorlarning tomonidan investisiya qilinadi, debta'kidlashadi.

Agarda, tadbirkorlar uy xo'jaliklarining jamg'armalarining miqdoridagi investisiya qilishsa, ishlab chiqarish hamda bandlik darajalarida o'zgarish bo'lib qoladi.

Klassik iqtisodchilarning fikriga ko'ra, kapitalizmning o'ziga xos pul bozori mavjud va bu bozor jamg'armaviy investisiyalarning tengligini ta'minlaydi. Bunday tenglashtiruvchi omil rolini foiz stavkasi o'ynaydi (7.1-chizma).

7.1.-chizma. Jamg'arish-investisiya grafigi.

Keyns makroiqtisodiy muvozanatgato'liqbo'lmagan bandlik sharoitid hameris hishmumkinligini, to'laish bilan bandlik qonuniy holatemasligini, balki tartibgasolin maganiqtisodiyotdatasodifiyro'yberishigina mumkinligini isbotlab berdi.

Keynschilar fikricha esa, foiz stavkasi emas, balki aholining ixtiyoridagi daromadi iste'mol va jamg'arish dinamikasini belgilab beradi. Keltirilgan nazariy asoslarga tayangan holda Keyns o'zining makroiqtisodiy muvozanat modelini ishlab chiqdi.

7.2. Haqiqiy varejalashtirilgan xarajatlar.

“Haqiqiy investisiyalar rejalashtirilgan varejalashtirilmagan investisiyalar miqdorini o'zichiga oladi. Rejalashtirilmagan investisiyalar gatovar – moddiy zahiralarga (TMZ) investisiyalardagi kutilmagano'zgarishlarni kiradi. Ushbu rejalashtirilmagan investisiyalar tenglashtiruvchi mexanizmi sifatida jamg'arma va investisiyalar miqdoriningo'zarobir-biriga mos kelishiga olib keladivamakroiqtisodiy muvozanatnita'minlaydi”^{3[3]}.

Firmalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotishdagi kutilmagano'zgarishlarni tovar moddiy zahirasiga rejalashtirilmagan investisiyalar qilishga olib kelsa, haqiqiy xarajatlar rejalashtirilgan xarajatlardan farq qiladi.

Rejalashtirilgan xarajatlar funksiyasi : $Y_e = S + I + G + X_p$ ko'rinishiga ega. Dekmakuning grafigi iste'mol funksiyasi ($S = a + v(U - T)$) grafigiga nisbatan $I + G + X_p$ miqdorda yuqoriga surilgan bo'ladi. Keltirilgan X_p -sof eksport bo'lib, uning funksiyasi esa quyidagi ko'rinishga ega:

$$X_p = g - m'Y$$

Buyerda : g – avtonom sof eksport;

m' - importga chegaralangan moyillik; Y – daromad.

Importga chegaralangan moyillik import xarajatlari dagio'zgarish miqdorini bun gasababbo'lgang' daromadlari dagio'zgarish miqdoriga bo'lib topiladi.

$$m' = \Delta M / \Delta Y;$$

Buyerda: ΔM - importga xarajatlarning o'zgarishi;

ΔY - daromadlarning o'zgarishi.

^{3[3]} Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: Учебник. - 7-е изд. перераб. и доп. - М.: Издательство “Дело и сервис”, 2005., 114-с

Yalpi daromadlarning oshishi bilan import ham oshadi. Chunki, bunda iste'molchilar va investorlar hammilliy ham import mahsulotlarga bo'lgan xarajatlari miqdorini oshiradilar.

Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modelini ko'rib chiqish jarayonini soddalashtirish uchun so'feksport miqdoriyalpida daromadlar o'zgarishiga bog'liq emas deb olinadi. (Y)

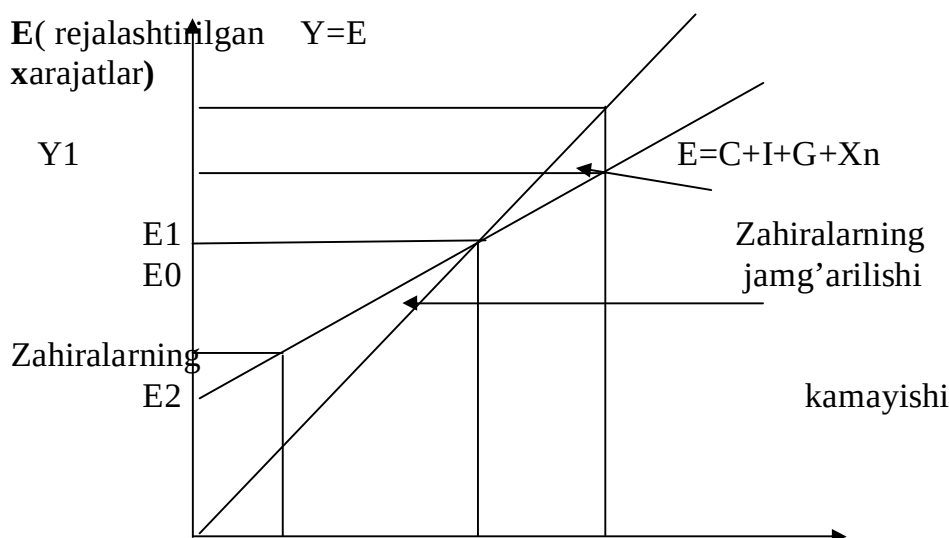
Shuning uchun so'feksport to'lig'icha avtonom xarajatlarning miqdoriga qo'shiladi, ya'ni avtonom xarajatlarning ($a + I + G + X_p$) yig'indiga teng deb olinadi.

7.3. «Keyns xochi». Ishlab chiqarish hajmining muvozanat darajasiga erishish mexanizmi

Rejalashtirilgan xarajatlarning chiziqli haqiqiy va rejalashtirilgan xarajatlarning bir-biriga teng bo'lgan ($Y = Y_e$) chiziqli niqaysidir anuqtada kesib o'tadi. Quyidagi keltirilgan 7.2.-

chizmadagi tovarlar va xizmatlar bozorida qisqamuddatli muvozanatga erishish mexanizmi tasvirlangan bo'lib, u «Keyns xochi» nomi bilan atalgan. $Y = Y_e$ chiziqli haqiqiy investisiyalar va jamg'armalarning tengligi saqlanadi. anuqtada esa daromadlar rejalashtirilgan xarajatlarga teng bo'ladi. Shuningdek, buyerdagi rejalashtirilgan hamdagi haqiqiy investisiyalarning o'zaro tengligi ga erishiladi. Ya'ni, makroiqtisodiy muvozanatga erishiladi.

Agarda, ishlab chiqarishning haqiqiy hajmi (Y_1) uning muvozanat darajasi (Y_0) dan ko'proq bo'lsa, iste'molchilarning mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarga taklif qilgan nisbatan kam sotib olishi ($AD < AS$). Cotingan mahsulotlar TMZ ko'rinishiga ega bo'ladi. Zahiralarining o'sish firmalari ishlab chiqarish hamdagi bandlik darajalarini pasaytirishi ga olib keladi. Buning natijasida Y_1 dan Y_0 gacha kamayishiga olib keladigan daromad va rejalashtirilgan xarajatlarning tenglashadi. O'z navbatida yalpi talab va taklifning tenglashishiga ($AD = AS$) erishiladi.

Y	Y2	Y0	Y1
(daromad, real xarajatlar)			

7.2.-chizma. Keyns xochi (Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli)

tebranishimumkin.

Ushbutarkibdagibirortaomilningmiqdoriningo'sishirejalashtirilganxarajatlaregrichi zig'iniyuqorigasuradivaaksinchakamayishipastgasurilishgaolibkeladi.

7.4. Avtonomxarajatlarmultiplikatori.

Avtonomxarajatlarmul'tiplikatorimuvozanatliYaMMo'zgarishningavtonomx arajatlarningharqandaykomponentio'zgarishiganisbatiniko'rsatadi: $m = \Delta Y / \Delta A$:

Bu yerda: m - avtonom xarajatlar mul'tiplikatori;

ΔY – muvozanatli YaIMning o'zgarishi;

ΔA – avtonom xarajatlarning Y o'zgarishiga bog'liq bo'lmagan o'zgarishi.

Mul'tiplikator - yalpi daromadlar avtonom xarajatlarning dastlabki o'sishi (kamayishi)dan necha marta ortiq o'sganligini (kamayganligi) ko'rsatadi.

Avtonom iste'mol ΔS_A miqdorga o'ssa, bu yalpi xarajatlar va daromadlar (U) ning o'sha miqdorda o'sishiga olib keladi. Bu esa, o'z navbatida iste'molning ikkinchi marta (daromadlar oshishi hisobiga) $MRS \times \Delta S_A$ miqdorda o'sishiga olib keladi. Keyinchalik yalpi xarajatlar va daromadlar $MRS \times \Delta S_A$ miqdorda yana o'sadi. Shunday qilib, «daromad-xarajat» ko'rinishidagi doiraviy aylanish bo'yicha jarayon davom etaveradi.

$\Delta S_A \uparrow [> AD \uparrow [Y \uparrow [C \uparrow [AD \uparrow [Y \uparrow [C \uparrow [AD \uparrow [Y \uparrow$ va hokazo.

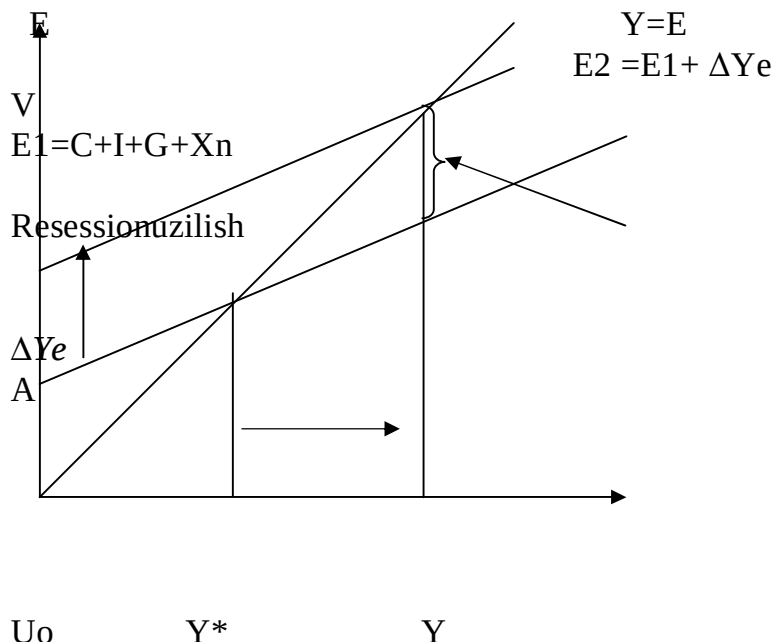
$$\text{vabundan: } m = \frac{\Delta Y}{\Delta A} = \frac{1}{1 - MPC}$$

Demakiste'molgachegaralanganmoyillikqanchakattabo'lsamultiplikatorsama rasihamshunchayuqoribo'ladi.

Avtonomxarajlarmultiplikatorimiqdoriningkattayokikichikligibyudjetsoliqsi yosatisamaradorligigata'sirko'rsatadi. Davlato'zxarajatlarinioshirayotganda, yokiinvestisiyaxarajatlarinioshirishchoralariniko'rayotganda, buxarajatlarjamitalabniqanchamiqdorgaoshiribyuborishimumkinliginihisobgaolishi zarur.

7.5. Resession va inflyasion uzilish.

Agarda ishlab chiqarishning haqiqiy hajmi (U_0) potensial (U^*) hajmidan kam bo'lsa, jami talab samarasiz hisoblanadi. Ya'ni, $AD=AS$ tenglikka erishilgan bo'lsada, yalpi xarajatlarning miqdori resurslarining to'liq bandligidagi darajasi ta'minlamaydi. Yalpi talabning yetishmasligi iqtisodiyotga depressiv ta'sir ko'rsatadi.

7.3.-chizma.

Ishlab chiqarishning haqiqiy va potensial hajmi o'rtasidagi resession uzilish.

YaMM

(YaIM) nito'liq bandlikning noinflyasion darajasiga qadaro'stirish uchun jami talab (jami xarajatlar) ko'paytirilish zarur bo'lgan miqdor resession uzilish deyiladi (15-chizma).

Ishlab chiqarishdagi to'liq bandlikka erishish va resession uzilishni yo'qotish uchun jami talabni rag'batlantirish va muvozanatni «A» nuqtadan «V» nuqtasigacha surish lozim.

Buyerda muvozanatli yalpi daromadning o'sishi ΔU quyidagicha teng bo'ladi:

$\Delta U = \text{Resession uzilish miqdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori miqdori}$

YaIM nito'liq bandlikning noinflyasion darajasiga qachapaytirish uchun jami talab (jami xarajatlar) kamaytirish zarur bo'lgan miqdor noinflyasion uzilish deyiladi.

$\Delta U = -\text{Inflyasion uzilish miqdori} \times \text{Avtonom xarajatlar multiplikatori miqdori}$

Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli yalpi talab- yalpi taklif modelini qisqa muddatli makroiqtisodiy siyosat maqsadlarida aniqlashtirgan bo'lib, uning xususiy holi hisoblanadi. Yalpi talab va yalpi taklif modelidan farqli o'laroq bu modelda baholar darajasi va ish haqi o'zgarish miqdorlar hisoblanadi.

Ayni shu sababga ko'ra tovar moddiy zahiralarining o'sishi qisqa muddatda makroiqtisodiy muvozanatga erishishni belgilovchi omil bo'ladi.

Nazoratvamuhokamauchunsavollar

1. Makroiqtisodiy muvozanat to'g'risidaki klassik nazariyaning mohiyatini tushuntirib bering.
2. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat nazariyasini mohiyatini madaniy klassik nazariyasidan prinsipial farqlarini madaniy?
3. Avtonom xarajatlarning deganda nima tushunasiz?
4. Haqiqiy va rejalashtirilgan xarajatlarga ta'rif bering.
5. Keyns xochinomi modeli makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlovchi mexanizmga izoh bering.
6. Multiplikativ samara nima sababdan ro'y beradi.
7. Resession uzilish qanday vaziyatlarda ro'y beradi va u qay tariqa bartaraf qilinadi?
8. Inflyasion uzilish qanday vaziyatlarda ro'y beradi va u qay tariqa bartaraf qilinadi?
9. Keynsning makroiqtisodiy muvozanat modeli va AD-AS modelini taqqoslang.

8-Mavzu: Pulgatalabfunksiyasi (2 soat)

Reja

- 8.1. Pul tushunchasiva uning funksiyalari. Pul agregatlari.
8.2. Pulga talabning klassiknazariyasi.
8.3. Pulgatalabningkeynschanazariyasi.

8.1. Pul tushunchasi va uning funksiyalari.Pulagregatlari.

Pul – iqtisodiyotsubyektlarimulkingbirturibo'lib, mulkningboshqaturlaridanikkixususiyaatigako'rafarqqilad: birinchidan, pulyuqorilikvidliliklar, ya'niqisqamuddatda, sezilarsizsarf - xarajatlarbilanboshqabuyumgaayirboshlanishqobiliyatigaega; ikkinchidanbaholaro'zgarmasbo'lganshareitdapulyokihiyechqandaydaromadkeltirm aydi.

Odatdapulninguchasosiyfunksiyasimavjuddebqaraladi.

Bular : 1) to'lovvositasi (almashinuvvositasi); qiymato'lchovivositasi, jamg'arish (boylikto'plash) vositasi.

Pulning yuqorilik vidililigi va qiymat nisaqlab turish xususiyatlar barcha turdagi to'lov vositalarida bir xilemas.

Naqdpullarvamuddatsizdepozitlarninglikvidliligidjarajasimuddatlidepozitlargayoki veksellargaqaragandayuqoriroq.

Shusabablipulmassasilikvidlilikdarajasiningpasayibborishitamoyiligaasoslanganagr

egatlarga bo'linadi. Rivojlangan mamlakatlarda pul massasi aniqlashda - M_1 ; M_2 ; M_3 ; M_4 deb belgilanadigan pul agregatlaridan foydalaniladi.

Pul agregatlarining tarkibi va miqdori turli mamlakatlarda o'zaro farq qilish mumkin. Quyida umumlashtirib olingan pul agregatlarining tarkibi keltiramiz:

“ M_0 - bank tizimida tashqaridagi naqd pullar va tijorat banklarining

Markaziy bankdagi rezervlari;

$M_1 = M_0 +$ muddatsiz depozitlar, yo'l cheklar va boshqalar;

$M_2 = M_1 +$ (miqdori va muddati cheklanmagan) muddatli depozitlar va boshqalar ;

$M_3 = M_2 +$ (miqdori va muddati cheklanmagan) muddatli depozitlar va boshqalar”*

Makroiqtisodiy tahlilda M_1 va M_2 pul agregatlari eng ko'p foydalaniladi.

Pul agregatlarining dinamikasi turli sabablarga bog'liq. Masalan, daromadlarning oshish natijasida M_1 gatale tezroq o'ssa, foiz stavkasining oshish natijasida M_2 va M_3 gatale M_1 ga nisbatan tezroq o'sadi.

8.2. Pul gatale klassik nazariyasi.

Pulning miqdori nazariyasi pul gabo'lgan talabni almashtirish tenglamasi yordamida aniqlaydi:

$$M \cdot V = P \cdot Y$$

Buyerda: M – muomaladagi pul miqdori; V – pulning aylanish tezligi;

P – baholar darajasi (baho indeksi); Y – real YaIM.

V doimiy bo'lgan sharoitda almashtirish tenglamasi quyidagicha bo'ladi:

$M \cdot V^* = P \cdot Y$ (Fisher tenglamasi), bundan:

$$P \cdot Y$$

$$M = \frac{P \cdot Y}{V^*}$$

$$V^*$$

Muomaladagi pul massasining o'zgarishi, klassik nazariya gako'ra, Y sekino'zgarishi tufayli asosan baholar darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Buholat “pulning neytralligi” nomini olgan.

Monetaristlar qoidasiga ko'ra hukumat pul massasining oshish sur'atini, real YaIMning oshish sur'atidagi darajada ta'minlab tursalar iqtisodiyotdagi baholar darajasini barqaror bo'ladi.

Fisher tenglamasida tashqari butenglamaning boshqabir shakli Kembrij tenglamasi dan ham keng foydalaniladi:

$$M = k \cdot P \cdot Y$$

Buyerda: $k = 1/V$ – pulning aylanish tezligiga teskarimiqdor.

k - koeffitsiyentni nominal pul miqdori (M)ning daromadlar ($P \cdot Y$)dagi ulushini ko'rsatadi.

Kembrij tenglamasi turli darajada daromadli bo'lgan turlicha moliyaviy aktivlar mavjudligini va daromadni ularning qaysi biri ko'rinishida saqlashni tanlash imkoniyati mavjudligini ko'zda tutadi.

* Саидова Г., Шадыбаев Т. Макроэкономика Т., ИПАК «Шарк» 2003, 34 -с..

Pulga real talab quyidagi ko'rinishda hisoblanadi:

$$(M/P)^D = k Y$$

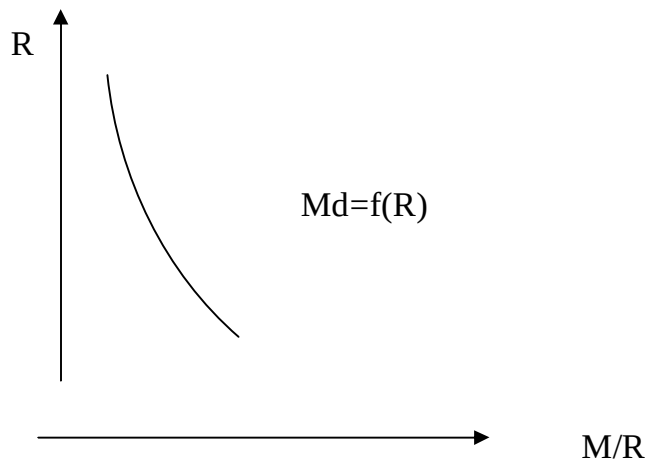
Bu yerda: M/R – “real pul qoldig’i”, “pul mablag’larining real zahirasi” deb nomlanadi.

8.3. Pulga talabning keynscha nazariyasi.

Pulga talabning Keynes nazariyasi, likvidlilikning afzalligi nazariyasi, pulni naqd ko'rinishda saqlashga kishilarni undovchi uch sababni ajratib ko'rsatadi:

1. transaksion sabab (joriy bitimlar uchun naqd pulga talab);
2. ehtiyotkorlik sababli (ko'zda tutilmagan holatlar uchun ma'lum miqdorda naqd pullarni saqlash);
3. spekulativ sabab (foyda olish maqsadida qimmatli qog'ozlar sotib olish uchun pulga talab).

Pul likvidlilik xususiyatiga ega bo'lganligi uchun ham aholi uni saqlashni afzal biladi. Likvidlilikning afzalligi nazariyasi ko'rsatadiki pulga bo'lgan talab miqdori foiz stavkasiga bog'liq. Foiz stavkasi naqd pul vositalarini qo'lda ushlab turishning muqobil xarajatlari miqdorini, ya'ni, siz foiz olib kelmaydigan naqd pullarni qo'lda ushlab turgan sharoitda yo'qotadigan pul miqdorini bildiradi. Nonning narxi non talabi miqdoriga ta'sir qilganidek, naqd pullarni qo'lda ushlab turish miqdori ham pul zahiralariga talab miqdoriga ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun foiz stavkasi oshganda, insonlar boyliklarini naqd pul shaklida kamroq ushlab turishga harakat qiladi.

8.1-chizma. Pulga talab grafigi

Real pul zahiralariga talab funksiyasini quyidagi ko'rinishda yozamiz:

$$M/R = f(R)$$

Klassik va keynschilarga xos yondashuvlarni umumlashtirib, pulga talabning quyidagi omillarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- 1) daromadlar darajasi;
- 2) pulning aylanish tezligi;
- 3) foiz stavkasi.

Agar klassik nazariya pulga talabni asosan, real daromad hajmi bilan bog'lasa, keynschilarda esa pulga talab asosan, foiz stavkasiga bog'liq deb hisoblanadi.

Pulning aylanish tezligini hisobga olmaganda, real pul qoldig'iga talab formulasi quyidagicha bo'ladi:

$$(M/P) D = f(R, Y);$$

Bu yerda: R – foiz stavkasi; Y – real daromad.

Chiziqli bog'liqlikni e'tiborga olsak, quyidagicha formula hosil bo'ladi:

$$(M/P)D = kY - hR$$

Bu yerda: k va h – pulga talabning daromadlar va foiz stavkasiga ta'sirchanligini ifodalovchi koeffitsiyentlar; k – foiz stavkasi (real foiz stavkasi).

Real foiz stavkasi nominal foiz stavkasidan inflyasiya sur'atini ayirib topiladi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. Pulning mohiyatini tushuntiring va funksiyalariga izoh bering.
2. Pul agregatlari deganda nimani tushunasiz va uni belgilashda qaysi tamoyilga amal qilingan?
3. Pulga talabning klassik nazariyasi qanday asoslangatayanaadi?.
4. Pulgatalabningkeynschanazariyasiningmohiyatinimadavaklassiknazariyadannimasibilanfarqqiladi?.

9-Mavzu: Pul taklifi. Pulbozoridamuvozanat

Reja

9.1. Pultaklifi. Bankmultiplikatori.

9.2. Pultaklifiningkengaytirilganmodeli. Pulmultiplikatori.

9.3. Pulbozoridamuvozanat.

9.1. Pultaklifi. Bankmultiplikatori

Pultaklifi (M_s) o'zichigabanktizimidantashqaridaginaqdpullar (S) vazarurbo'lganda (D) iqtisodiyagentlarbitimlaruchunishlatishimumkinbo'lgandepozitlarnioladi:

$$M_s = S + D.$$

Aksariyat mamlakatlarda davlat pul chiqarishda monopol huquqqa ega.. Uni amalga oshirish huquqi nisbatan mustaqil muassasa Markaziy bank ixtiyorida.

MarkaziybankO'zbekistonRespublikasihududidaqonuniyto'lovvositasifatidabank notlarvatangalarko'rinishidagipulbelgilarinimuomalagachiqarishmutlaqhuquqigaega”*.

*Ўзбекистон Республикасининг“Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки тўрисида”ги онуни, 1995йил. 21 декабрь / Ўзбекистон банк тизимини ислох илиш ва эркинлаштириш бўйича онунчилик ушжатлари тўплами.Т.: Ўзбекистон, 2003., 18-б.

Ammopultaklifiniko'paytirishimkonigayokipulyaratishqobiliyatigatijoratbanklarihamega.

Banklarningpultaklifiniyuzagakeltirishqobiliyatidepozitlarnimajburiy zahiralashme'yoribilantartibgasolibturiladi.

Pultaklifivamajburiy zahiralashme'yorio'rtasidagibog'liqlikniquyidagiformulako'rinishidayozishimizmumkin:

$$M = (1/rr) \times D$$

Bunda: M- pul taklifi hajmi; rr – majburiy zahiralash normasi ;

D - dastlabki depozit.

Keltirilgan formuladan ko'rinib rr koeffisientiga bog'liq bo'lib, uni bank/turibdiki, pul taklifi 1/ multiplikatori yoki pul ekspansiyasi multiplikatori, deb ataladi. U ushbu bank zahiralash normasida ortiqcha zahiralarning bir pul birligi bilan yaratilishi mumkin bo'lgan yangi kredit pullarining eng ko'p miqdorini bildiradi.

9.2. Pultaklifiningkengaytirilganmodeli. Pulmultiplikatori

PultaklifiningumumlashmamodeliMarkaziybankningpultaklifidagirolhamda pulningbirqisminidepozitlardannaqdpullargaoqibo'tishnihisobgaolganholdayoziladi. Bumodelbirqatoryangio'zgaruvchilarnio'zichigaoladi.Bular:

- pulbazasi (rezervpullar, yuqoriqvvatlipullar) – banktizimidantashqaridaginaqdpullarvatijoratbanklariMarkaziybankdasaqlaydigan depozitlarsummasi;

- deponentlashkoeffisiyenti - $Cr = S/D$

PulbazasiniMVvabankrezervlarini R debbelgilasak,

$$MB = C + R.$$

Pultaklifiningkengaytirilganmodeliniquyidagichayozishmumkin:

$$Ms = \frac{Cr + 1}{Cr + rr} \cdot MB \text{ yoki } Ms = m \cdot MB$$

nisbatpulmultiplikatoridebyuritilibbirso'mlikpulbazasihisobiganechaso'mlikpultaklifiniyuzagakelishiniko'rsatadi

$$rr = \frac{R}{D} \text{ miqdoriesa}$$
 aholiningnafaqatMarkaziyBankbelgilabberganmajburiyrezervnormasiga, balkitijoratbanklarisaqlabturishnimo'ljallanayotganortiqcharezervmiqdorigaham bog'liq.

Demak, pultaklifipulbazasivapulmultiplikatorimiqdorigabog'liqekan.Pulmultiplikatoripulbazasiningbirmiqdorgaoshishinatijasidapultaklifiqandayo'zgarishiniko'rsatadi.

9.3. Pul bozorida muvozanat

Pul bozori modeli pulga talab va taklifni birlashtiradi.

9.1.-

chizmareal pultaklifimiqdoridagifoizstavkasigabog'liqbo'lmagan vaziyatniko'rsatadi.

Shuninguchunreal pulvositalaritaklifigrafikdako'rsatayotganimizdekvertikalchiziqlik o'rinishigaegabo'ladi.

Buholatfoizstavkasiqanchaliko'zgarishigaqaramasdanreal pultaklifimiqdorio'zgarmasdanqolganvaziyatniaksettiradi.

Baholardarajasinihambarqarordebqabulqilamiz. Buholatdareal pultaklifi M^*/P^* gatengvagrafikda M_s to'g'richiziqliko'rinishigaegabo'ladi.

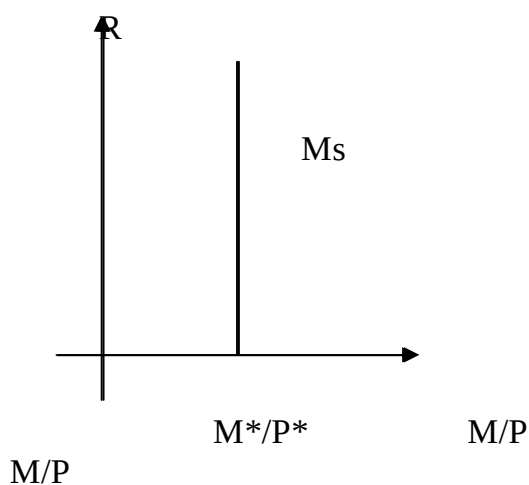
Pul talabi berilgan daromad darajasida foiz stavkasiga teskari proporsional egri chiziq ko'rinishiga ega. Muvozanatnuqtasidapul gatalabvapul taklifio'zaroteng, (9.2.-chizma).

O'zgarib turuvchi foiz stavkasipul bozorinimuvozanatdaushlab turadi.

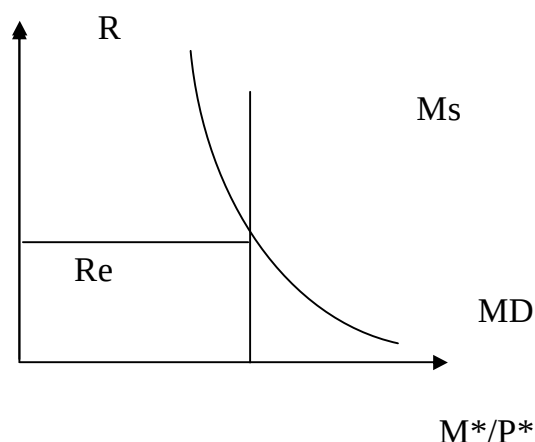
Foizstavkasiningo'zgarishinatijasidaiqtisodiy agentlarozaktivlaritarkibinio'zgartirganitufaylipul bozoridamuvozanatgaerishishuchunvaziyatgata'siretibunio'zgartirish zarurvamumkindir.

Agar R judayuqoribo'lsa, pultaklifiungabo'lgantalabdanyuqoribo'ladi.

Iqtisodiy agentlarozlaridato'planibqolganortiqchanaqdpullarniaksiyavaobligasiyalarga aylantirib, ulardanqutilishgaintilishadi.

9.1.-chizma. Real pul vositalari zahirasi taklifi grafigimodeli

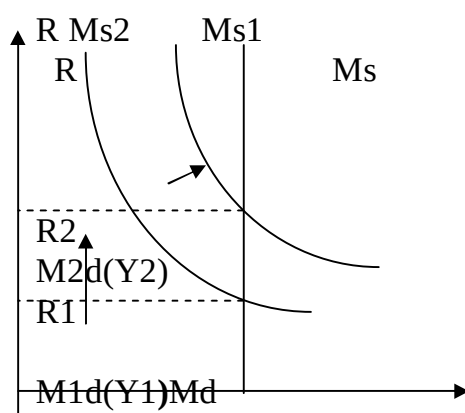

9.2.-chizma. Pulbozoridamuvozanat

Yuqori foiz stavkasi, ta'kidlanganidek, obligasiyalar kursining pastroq darajasiga mos keladi. Shu sababli, arzon obligasiyalarni (kelajakda foiz stavkasi pasayishi oqibatida ular kursi o'sishini ko'zda tutib) sotib olish foydali bo'ladi.

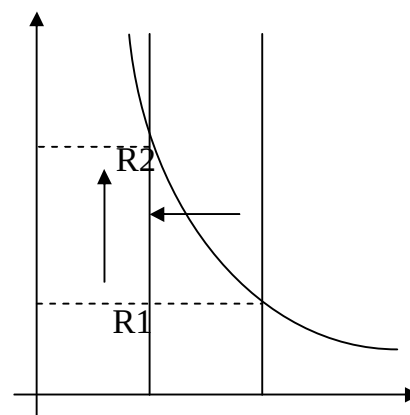
Banklar, $M_s > M_d$ bo'lgani uchun foiz stavkasini pasaytira boshlaydi. Astasekin iqtisodiy agentlar o'z avtivlari tarkibini o'zgartirishi va banklar tomonidan

foiz stavkasining o'zgartirilishi oqibatida pul bozorida muvozanat tiklanadi. Foiz stavkasi pasayib ketgan holatda teskari jarayon ro'y beradi.

M^*/P^* M/P

9.3-chizma. Daromadlar darajasining oshishi natijasida pulganatijasadapulbozoridamuvotablabningo'zgarishi.

M^*/P^* M^*/P^* M/P

9.4.-Pultaklifiningkamayishi zaratningo'zgarishi.

Foizstavkasivapulmassasimuvozanatlidarajasiningo'zgaribturishipulbozorini ngekszogeno'zgaruvchilari daromadlardarajasivapultaklifiningo'zgarishinatijasadahamro'yberadi.

Grafikko'rinishda, pultalabivapultaklifiegrichiziqlariningsiljishisifatidanamoyonbo'ladi (19.3. va 19.4. chizmalar).

Daromadlardarajasining Y_1 dan Y_2 gaqadarosishi (20-chizma) pulgatalabni $M1d$ dan $M2d$ gachaoshishigavafoizstavkasini R_1 dan R_2 gaqadarko'tarilishigaolibkeladi. Pultaklifiningkamayishihamfoizstavkasiningko'tarilishigavamuvozanatnuqtasiningo'zgarishigaolibkeladi.

Pulbozoridamuvozanatnio'rnatishvasaqlabturishmexanizmiqimmatliqog'ozl arbozoririvojlanganbozoriqtisodiyotisharoitidamuvafaqqiyatliamalqiladi. Pulbozoridagimuvozanattovarlarvaxizmatlarbozoridagimuvozanatsingarimakroiqtisodiy muvozanatning muhim tarkibiy qismidir.

Nazoratvamu hokama uchun savollar

1. Pul taklifi asosida nimalar yotadi?
Bankmultiplikatori qanday aniqlanadi?
2. Pul bazasining mohiyatini tushuntirib bering.
3. Pul taklifining umumiy modeli mohiyatini tushuntirib bering.

4. Deponentlashkoeffisientingpasayishipulmultiplikatorivapultaklifigaqan dayta'sirko'rsatadi?

5. Pul bozoridagi muvozanat nuqtasi nimani bildiradi? Pul bozorida muvozanat qay yo'sinda ta'minlanadi?

10- Mavzu: Davlatbyudjeti. Soliqlar.

10.1. Davlatbyudjetiningmohiyativafunksiyalari.

10.2. Davlatbyudjetixarajatlari.

10.3. Soliqlarningturlarivafunksiyalari.

10.4. Davlatbyudjetiningsoliqlargako'ratarkibi.Soliqyuki.

10.5.

O'zbekistonRespublikasidasoliqsiyosativasoliqislohotlariningasosiyyo'nalishlari.

10.1. Davlatbyudjetiningmohiyativafunksiyalari.

Davlatbyudjetimamlakatmoliyatiziminingmarkaziyunsuribo'libmakroiqtisodiy barqarorliknita'minlashdamuhimrolo'ynaydi.

Davlatbyudjetimoliyaviybalanssifatidaikkiqismdaniboratbo'lib, buqismlarnisoddaqilibdaromadlarvaxarajatlardebatashmumkin.

Davlatbyudjetidaromadlarisoliqvasoliqbo'lmagantushumlarhisobigashakllan sada, makroiqtisodiytahlilda usoliqlarhisobigaginashakllanadidebqaraladi.

Davlatbyudjetixarajatlartarkibidaiqtisodiyotgaxarajatlar, markazlashganginvestisiyalarnimoliyalashtirish, ijtimoiyhimoya, ijtimoiysoha, davlatboshqaruvvasudidoralarinimoliyalashtirishmoddalarimavjud.

Davlatbyudjetxarajatlarini (davlatxarajatlarivatransfertto'lovlari) ko'paytirishyoki qisqartirishorqalimamlakat iqtisodiyotiga aralashadi.

Davlat tomonidan tartibga solishning bevositaviy yoki byudjet siyosatitovarvaxizmatlarning davlat xaridi, YalM nitaqsimlash va qaytataqsimlash,

ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, davlatbyudjetining daromadlar vaxarajatlar qismidagi mutanosibliknita'minlash, ishlab chiqaruvchilarga molliaviyyordam shakllariniko'rsatish, baholarustidannazorat o'rnatish, eksport va import qilinadigan tovarlarga kvotalar o'rnatish va shuningdek, mamlakat aholisini himoya qilish maqsadida olib borilayotgan choratadbirlar majmuasidan iborat.

Davlatbyudjetimablag'lari hukumatning daromadlar niva resurslarni qaytataqsimlash funksiyasini bajarishi uchun imkoniyat yaratadi.

10.2. Davlatbyudjetixarajatlari.

O'zbekiston Respublikasida davlatbyudjetixarajatlartarkibi tahlil qilish shuniko'rsatadiki, 2000-2006 yillarda Davlatbyudjetixarajatlarining YalM gani sibatani ulushika mayibbordi 29,5

foizdan 20,2 foizgachatushdi.
BuholatavvalobyudjetdaromadlariningYaIMganisbatanulushikamayganligi,
shuningdekbyudjetxarajatlarinioptimallashtirish,
ulardanfoydalanishsamaradorliginioshirilishibilanizohlanadi

DavlatbyudjetxarajatlariningYaIMga 2005 yilda
22,5%gachasezilarlibo'lmaganpasayishimarkazlashtirilganinvestisiyalarnimoliyala
shtirishxarajatlari (YaIMganisbatan 2004 yildagi 2,7%dan 2005 yilda 2,4%ga)
vaboshqaxarajatlarning (YaIMganisbatan 2004 yildagi 5,6%dan 2005 yilda 5%ga)
qisqarishihisobigaro'yberdi.

Iqtisodiyotniuchunxarajatlar 2005 yildaYaIMganisbatan 3,0%ni,
jamibyudjetxarajatlariganisbatanesa 13,3 % nitashkilqildi.
Ijtimoiysohavaijtimoiyhimoyagaajratiladiganxarajatlarningbirozko'payganligikuza
tildi. birgalikda) jamixarajatlartarkibidagiulushi 2004 yildagi 47,5%dan 2005 yilda
50,2%gachao'sdi.

2007 yildadavlatbyudjetxarajatlariYaIMganisbatan 20,7 % nitashkilettdi.
Barcharejalashtirilganxarajatlarishtimoiy-
iqtisodiydasturlaruchunto'lahajmdamoliyalashtirildi,
davlatbyudjetxarajatlaripronozganisbatan 109 % dabajarildi.
Davlatbyudjetxarajatlariningijtimoiyyo'nalishisaqlabqolindi ((
byudjetxarajatlarining 50 % i). Ijtimoiymuhofaza, ishhaqito'lovlari,
nafaqalarvastependilaro'zvaqtidavato'laqonlimoliyalashtirildi.

Maorifgayo'naltirilganxarajatlarulushiijtimoiysohavaaholiniijtimoiyqo'llabq
uvvatlashga, umumiyxarajatlarning 59,4 %initashkiletdivao'tganyilganisbatan 1,1
%

gaoshdi.* BuesaKadrlartayyorlashmilliydasturigaasosankollejlarvaliseylarsoniningk
engaytilganliginatijasihisoblanadi.

Sog'liqnisaqlashgaxarajatlariijtimoiyxarajatlarning 22,4 %initashkilettdi (2006 y.
22,6 %).

2007 yilda "Ijtimoiyhimoyayili"
dasturiniamalgaoshirishmunosabatibilanvaaholiniijtimoiyhimoyaqilishnikuchaytiri
shhamdako'laminikengaytirishborasidaqo'shimchachora-
tajbirlaramalgaoshirilishinatijasidaehtiyojmand,
nogironvayolg'izkeksaodamlargayordamko'rsatishuchunbyudjetdan 226,5 mlrd.
so'majratildi.

BuyillardaboshqaruvorgansarinimoliyalashtirishxarajatlariningYaIMdagiulu
shikeskino'zgarmadiva 0,5-0,6 % darajasidasaqlvnibqoldi.

Iqtisodiyotgaqilinganxarajatlarsuvxo'jaligiobyektlarivaaholipunktlariinfratuz
ilmalarifaoliyatnivazaruriymoddiytexnikataraqqiyotinita'minlaganbo'lsa-da,
jamixarajatlartarkibidaxarajatlartarkibidaularningulushi 2004-2007
yillardavomidaqisqardiva 2007 yildaYaIMganisbatan 2,3 % nitashkilettdi.

* Манба: 1. "Ўзбекистон И тисодиёти". Ахборот ва та лилий шар 2007 йил. Т.: 2008 й. август., 23 б.

Tahlilqilinayotgandavrdamarkazlashganinvestisiyalarningbyudjetxarajatlaridagiulushiningkamayishitendensiyasibarqarorbo'ldi.

10.3. Soliqlarning turlari va funksiyalari.

Soliqlarmajburiyto'lovniifodaetuvchipulmunosabatlarinibildirib,
bumunosabatlarsoliqto'lovchilar (huquqiyvajismoniyshaxslar)
bilansoliqnio'zmulkigaaylantiruvchidavlatotrtasidayuzagakeladi.

Soliqlarfiskal, qaytataqsimlash,
rag'batlantirishvanazoratfunksiyalarinibajaradi.

Markazlashganpulfondinivadavlatningboshqafondlarinimajburiytashkiletadi gansoliqvayig'implarturlariningyig'indisigasoliqlartizimidebataladi. O'zbekistonRespublikasiSoliqKodeksigabinoansoliqlartizimiumumdavlatsoliqlarih amdamahalliysoliqlarvayig'implarnio'zichigaoladi (10.1.-jadval).

10.1.-jadval

O'zbekiston Respublikasida soliqlar tizimi tarkibi

Umumdavlat soliqlari.	Mahalliy soliqlar vayig'irlar
1.Yuridik shaxslar daromadiga (foydasiga) soliq.. 2.Jismoniy shaxslar daromadiga soliq.. 3.Qo'shilgan kiymat solig'i. 4.Aksiz solig'i. 5.Yer osti boyliklaridan foydalanish solig'i. 6.Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.. 7.Savdo va umumiy ovkatlanish tashkilotlaridan yalpi daromad solig'i. 8.Bojxona boji. 9..Davlat boji. 10.Kimmatli qog'ozlarni ruyxatdan o'tkazish yig'imi. 11.Boshqadaromadlar.	1.Mol-mulk solig'i. 2.Yer solig'i. 3.Yagona soliq.. 4.Infratuzilmani rivojlantirish solig'i. 5.Jismoniy shaxslarning transport yoqilg'isi uchun iste'mol solig'i. 6.Jismoniy shaxslar chetdan tovarlar olib kelganligi uchun yagona bojxona to'lovi. 7.Savdo huquq yig'imi, shu jumladan alohida tovarlarni turlarini sotish lisenziya yig'imi. 8. Ishbilarmonlik bilan shug'ullanuvchi.huquqiy hamda jismoniy shaxslarni ruyxatdan o'tkazish yig'imi. 9.Boshqato'lovlar.

Soliqlar soliqlarga tortish obyekti boʻyicha toʻrt guruhga boʻlinadi:

- oborotdan olinadigan soliqlar;
- daromaddan olinadigan soliqlar;
- mol-mulk kiymatidan olinadigan soliqlar;
- yer maydoniga karab olinadigan soliqlar..

Iqtisodiy mohiyatiga karab soliqlar egrivato'g'ri soliqlarga yoki bevosita va bilvos
tabulinadi.

To'g'risoliqlarnibevositasoliqto'lovchilarningo'zito'laydi,
 ya'nisoliqnihuquqiyto'lovchisiham, hakikiyto'lovchisihambittashaxsbo'ladi.
 TO'grisoliqyukiniboshqalargaortishHolatibuyerdabO'lmaydi.
 Busoliqlargahammadaromadantulanadiganvabarchamulksoliqlarikiradi.

“To'g'risoliqlardanto'g'ridan-
 to'g'ridaromadansoliqto'langanligiuchunsoliqlarstavkasiningkamaytirilishikorxon
 alardaromadiningko'pqisminiulargakoldirib,
 investisiyafaoliyatini kengaytirishimkoniniyaratib, bozoriqtisodiyotinirivojlantiradi.
 Bu soliqlar ning stavkalari kupaytirilsa, biznes imkoniyatlari kamaya borib,
 iqtisodiy rivojlanishni susaytiradi. Demak bu guruh soliqlarning stavkalari
 to'gridan-to'g'ri bozor iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'langandir”^{*}.

Egri soliqlarni huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmatni) yuklab
 yuboruvchilardir (xizmat ko'rsatuvchilardir). Lekin soliq og'irligini haqiqatdan
 ham byudjetga to'lovchilari tovar (ish, xizmat) ni iste'mol qiluvchilardir, ya'ni
 xakikiy soliq to'lovchilar bu yerda yashiringan. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat)
 kiymati ustiga ustama ravishda qo'yiladi.

Egri soliqlar tarkibiga QQS, aksiz solig'i, bojxona boji, yer osti
 boyliklaridan foydalanish soliqlari kiradi. Yuqorida aytib utilganidek, to'g'ri va egri
 soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib bir-biri bilan o'zaro bog'langan.
 Umumiy soliq summasi o'zgarmagan holda birining stavkasini kamaytirish
 ikkinchisini stavkasini oshirishni talab etadi.

10.4.Davlatbyudjetiningsoliqlargako'ratarkibi.Soliqyuki

Respublikamizda	1992	yildajami	24
turdagisoliqlarvayig'implaramaldabo'lganbo'lsaularningsoni	2000	yili	17 tagacha,
2006	-yilgakelibesa	12	tagachaqisqardi.

Soliqlarturiningqisqarishia yrimsoliqlarningbekorqilinishi,
 ayrimlariniesaqo'shibyuborish-unifikasiyaqilishhisobigata'minlandi.
 Masalani jtimoiyinfratuzilmasolig'igaobodonlashtirishyig'imi qo'shibyuborilganbo'
 lsa, 2006 yilda ekologiyasolig'imutlaqbekorqilindi.

2000-2008 yillarda foydasolig'istavkasi 31 %dan 10 foizgatushirildi,
 Shuningdek, tadbirkorliksubyektlaridanolinadiganyagonasoliqunifikasiyaqilindi,
 ya'niunganobyudjetdavlatjamg'armalarigao'tkaziladiganmajburiyto'lovlardanyago
 nayo'ljamg'armasi,
 maktabta'liminirivojlantirishjamg'armasigaajratmalarhamqo'shibyuborildi.
 Yagonasoliqstavkasi 2007 yilda 13 % ga, 2008 yilda esa 8 % gacha, 2009 yilda 7
 foizgachapasaytirildi.
 Natijadadavlatbyudjetiningsoliqlargako'ratarkibidasiljishlarro'yberdi (10.2.-
 jadval).

10.2.-jadval

^{*}Маликов Т.С. Соли ва соли а тортишнинг долзарб масалалари. Т.: “Академия”, 2002, 56-б.

Davlatbyudjetidaromadqisminingbajarilishi (YaIMganisbatan % da)

Ko'rsatkichlar	2005y.	2006 y	2007y.	2008 y
Daromadlarjami	2.6	0.7	1.8	3.7
1. Bevositasoliqlar	.5	.0	.2	.5
2. Bilvositasoliqlar	0.5	.7	0.3	1.2
3.Resursto'lovlarihamdamulksolig'i	.5	.6	.54	.6
4.Ijtimoiyinfratuzilmanirivojlantirish solig'i	.1	.4	.7	.8
5. Boshqadaromadlar	.1	.4	.7	.7

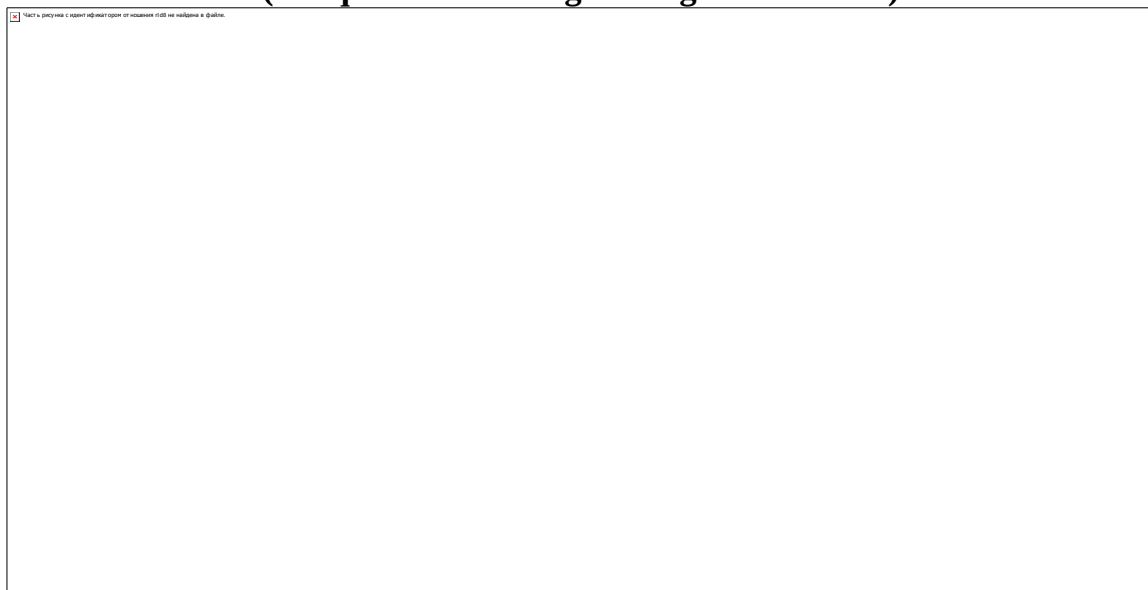
Maba: O'zbekistonRespublikasiMoliyavazirligi

Buchoratadbirlariqtisodiyotgasoliqyukinikamaytirishimkoniniberdi.

Agar davlat byudjeti daromadlarining YaIMdagi ulushi 2000 yilda 28,5 % bo'lganbo'lsa 2005 yilda 22,6 % ni 2008 yilda 22,5 % nitashkilettdi (10.1. diagramma).

10.1.-diagramma

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotiga soliq yuki dinamikasi (Soliqtushumlarining YaIMga nisbatan %i)

Nobyudjetdavlatjamg'armalarinihamqo'shibhisoblanadiganjamlanmabyudjet daromadlariningYaIMdagiulushisifatidaaniqlanadigansoliqyukininghamkamayishi

nikuzatishimiz mumkin. 2001-2007 yillardavomidaiqtisodiyotgaumumiysoliqyuki 40 foizdan 27 foizgachapasaytirildi.

Soliqstavkalarinipasaytirish, iqtisodiyotgasoliqyukinikamaytirish, soliqlarningrag'batlantiruvchifunksiyasinikuchaytirishborasidaamalgaoshirilganch oratadbirlarnatijasidaumumiysoliqyukikamayganiholda, byudjetdaolmadlariortibbordi, ularningtarkibidaijobiysiljishlarro'yberdi. Davlatbyudjetigasoliqtushumlariningko'payishihukumatimizaijtimoiy-iqtisodiydasturlarnimoliyalashtirish, aholiniijtimoiyhimoyaqilishborasidagitadbirlarniamalgaoshirishigaxizmatqildi.

10.5.

O'zbekistonRespublikasidasoliqsiyosativasoliqislohotlariningasosiyyo'nalishlari.

O'zbekistonRespublikasidaamalgaoshirilayotgansoliqsiyosatiiqtisodiyotnim odernizasiyaqilishvatexnikqaytaqurollantirishdasoliqlarningrolinioshirish, ularningrabhatlantiruvchifunksiyasinikuchaytirish, soliqlarniunifikasiyaqilish, iqtisodiyotgasoliqyukinipasaytirish, soliqstavkalarinipasaytirishkabiyo'nalishlardaolibborilmoqda. To'g'ridanto'g'risoliqstavkalariningpasaytirilishi, kichikbiznessubyektlariuchunsoddalashtirilgansoliqtiziminingjoriyetilishiiqtisodiy otgarag'batlantiruvchita'sirko'rsatmoqda.

Soliqislohotlarito'g'ridanto'g'risoliqlarningstavkalarinikamaytirish, resursto'lovlarivamulksolig'ibo'yichatushumllarningdavlatbyudjetidagiulushinioshirishgaqaratilgan.

O'zbekistonRespublikasiPrezidentiningbundayimtiyozlarichkiinvestorlarga ham berilishiniko'zdatutuvchi "Ishlabchiqarishnimodernizasiyalash, texnikvatexnologikqaytajihozlashnirag'batlantirishgaoidqo'shimchachorataadbirlarito'g'risida"

giFarmoniimzolanishibilaniqtisodiyotgainvestisiyalarjalbetishnirag'batlantirishmexanizminitakomillashtirshdayangibosqichboshlandi.

Ushbufarmondanko'zdatutilganmaqsad

"xo'jaliksubyektlaritonidanishlabchiqarishnimuntazammodernizasiyalash, texnikvatexnologikjihatdanqaytajihozlash, uniyuqorisifatli, raqobatbardosh, eksportgayo'naltirilganmahsulotishlabchiqarishimkoniniberadiganilg'orzamonaviy uskunalarbilanta'minlashgamqaratilgansamaralirag'batlantirishtiziminiyaratish..." dir.*

Xulosaqilibaytganda, respublikamizdaamalgaoshirilayotgansoliqsiyosati, soliqmexanizmininginvestisiyalarhajminioshirishga,

* Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ишлаб чи аришни модернизациялаш, техник ва технологик айта жи озлашни ра батлантиришга оид ўшимча чора-тадбирлари тў рисида" ги Фармони.// Хал сўзи., 2007 йил 15 март, №52.

ularni ustuvor tarmoqlarga jalbetishga, tarkibi ita komillashtirish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash maqsadlariga sirini yaxshilashga qaratilgan.

Nazorat va muhokama chunsavollar

1. Davlat byudjetigata'rif bering va uning xarajatlar tarkibi nisanabo'ting.
2. O'zbekiston Respublikasidavlat byudjeti xarajatlarida qandayo'zgarishlar ro'y bermoqda?
3. Soliqlarning funktsiyalariga izoh bering.
4. O'zbekiston Respublikasidavlat byudjetiga soliq tushumlarning tarkibi va miqdori dagitendensiyalarni izohlab bering.
5. Mamlakatimizda soliq siyosati qaysi maqsadlarga qaratilgan?
6. Soliq islohotlarining asosiy yo'nalishlarini tushuntirib bering.

11- Mavzu: Byudjet-soliq siyosati

Reja

11.1. Byudjet – soliq siyosatining mohiyati va usullari.

11.2. Davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari.

11.3. Diskret va nodiskret fiskal siyosat. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi.

11.5. O'zbekiston Respublikasi byudjet-soliq siyosati va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uning xususiyatlari.

11.1. Byudjet – soliq siyosatining mohiyati va usullari.

Byudjet-soliq siyosati deganda iqtisodiyotdato'liq bandlikni, to'lov balansining muvozanatini va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan davlat xarajatlari va soliqlarini o'zgartirishni o'z ichiga olgan choratadbirlartushuniladi.

Iqtisodiyot turg'unlik yoki pasayish davrida bo'lgan vaziyatlarda davlat tomonidan rag'batlantuvchi fiskal siyosat-fiskal ekspansiya olib boriladi. Ya'ni, davlat qisqamuddatda iqtisodiyotning pasayishi muammosini davlat xarajatlari ni oshirish yoki soliqlarni kamaytirish, yoki hadda kamaytirish yoki zid olib borish vaziga haletadi.

Iqtisodiyotdato'liq bandlik va ortiqchalar natijasida inflatsiya kelib chiqishi mumkin bo'lgan vaziyatlarda cheklovchi fiskal siyosat-fiskal restriksiya olib boriladi. Cheklovchi fiskal siyosat davlat xarajatlari (G) kamaytirish yoki soliqlarni (T) oshirish yoki b'lmasa ikkalatadbirlar birvaqtada olib borish orqali iqtisodiyotning davriy o'sishini chegaralashdan iborat.

Qisqamuddatli davrlardaushbutadbirlartabinflyatsiya sinikamaytiradi. Uzoq muddatli davrlarda esa yuqori soliqlar iqtisodiyotdastagnatsiyaga olib kelishim mumkin.

11.2. Davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari.

Qisqamuddatli davrda byudjet-soliq siyosati davlat xarajatlari, soliq va balanslashgan byudjet multiplikatorlari samarasita'siri ostida bo'ladi.

$$\Delta G \uparrow \rightarrow \Delta E \uparrow (\Delta E = \Delta C) \rightarrow \uparrow \Delta Y (\Delta Y = \Delta C \times m_g)$$

Yopiq iqtisodiyot uchun soliqlar tortish hisobiga olinmagan holdagi muvozanatli yalpi ishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{1}{1-b} (a+I+G);$$

Buyerda: $\frac{1}{1-b}$ – yopiq iqtisodiyotda soliqlar tortish hisobiga olinmagan vaziyatdagi xarajatlarning multiplikatori;

$(a+I+G)$ – avtonom xarajatlar;

$b = MPC$ – istemolga chegaralangan moyillik bo'lib multiplikator miqdorini belgilovchi asosiy omildir.

Yopiq iqtisodiyot uchun soliqlar tortish hisobiga olingan holdagi muvozanatli yalpi ishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)} (a+I+G)$$

Bu yerda: $1 / (1-b(1-t))$ – yopiq iqtisodiyotda xarajatlar multiplikatori;
 t – chegaraviy soliq stavkasi.

$$t = \Delta Y / \Delta T$$

Ochiq iqtisodiyot uchun soliqlar tortish hisobiga olingan holdagi muvozanatli yalpi ishlab chiqarish hajmi:

$$Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m'} (a+I+G+g)$$

Bu yerda: $1 / (1-b(1-t)+m')$ ochiq iqtisodiyotda davlat xarajatlarning multiplikatori.

Soliq multiplikasiyasamarasida davlat xarajatlari soliq larning birmarta o'zgarish oqibatida iste'molning bir necha boro'zgarishiga boqliq.

$T \downarrow (\Delta T) [Y_d \uparrow (\Delta Y_d = -\Delta T) [C \uparrow (\Delta C = b(-\Delta T)) [E \uparrow (\Delta E = b(-\Delta T)) [Y \uparrow (\Delta Y = b(-\Delta T)) [C \uparrow (\Delta C = b(b(-\Delta T)) [E \uparrow (\Delta E = b^2(-\Delta T)) [Y \uparrow (\Delta Y = b^2(-\Delta T)) [C \uparrow (\Delta C = b(b^2(-\Delta T)))$ vah.k.

Demak, soliq multiplikatorini quyidagicha tasvirlash mumkin:

$$\frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{-b}{1-b}$$

Sol eksport funksiyasini hisobga olib ochiq iqtisodiyot uchun soliq multiplikatorini hisoblasak, u

$$m_t = \frac{-b}{1-b} \text{ ko'rinishini oladi.}$$

$$1-b(1-t)+m'$$

Demak

solisqlarnibirmiqdorgakamaytirilishiyokiko'paytirilishinatijasidaYaIMhajminingbu ndannechamartako'pmiqdorgao'zgarishiiste'molgachegaralanganmoyillik, chegaraviysoliqstavkasigavaimportgachegaralanganmoyillikdarajalarigabog'liq

Ochiqitqisodiyotdadaavlatxarajatlarimultiplikatorivasoliqmultiplikatorinihiso bgaolgandamuvozanatliishlabchiqarishhajmimodeliquyidagichabo'ladi:

1b

$$Y = \frac{(a+I+G+g)-Ta}{1-b(1-t)+m'}$$

$$1-b(1-t)+m'$$

Aytaylik hukumat o'z xarajatlarini qandaydir miqdorga oshirdi va bu xarajatlarni moliyalashtirish uchun soliq miqdorini ham shuncha oshirdi.

Bunda davlat xarajatlari va avtonom soliqlar miqdorlarining bir vaqtning o'zida bir xil miqdorda o'zgarishi natijasida daromadlarning jami o'zgarishi ΔY miqdori quyidagiga teng bo'ladi:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-b(1-t)+m'} \Delta G - \frac{b}{1-b(1-t)+m'} \Delta Ta$$

Agardavlatxarajatlarivaavtonomsoliqlarbirxilmiqdorgako'paysamuvozanatlii shlabchiqarishhajmishumiqdorgatengyokiundankamroqsummagako'payadi.

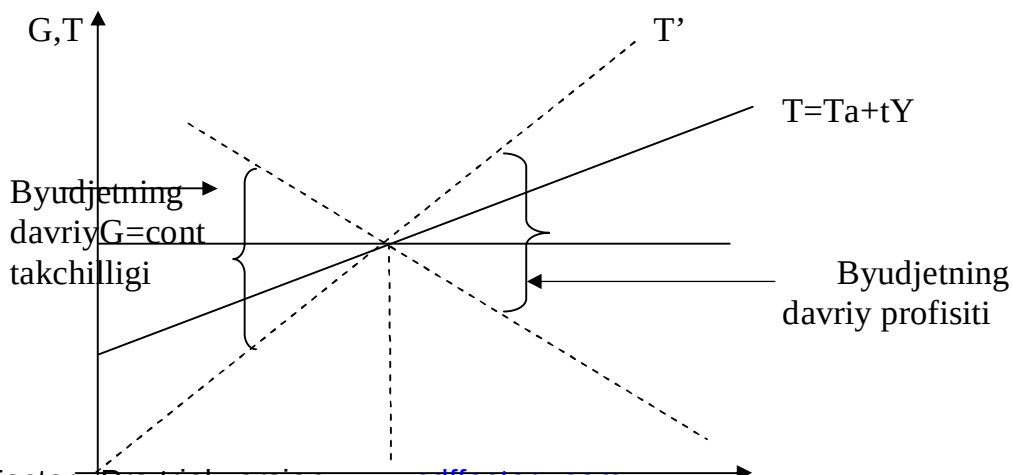
Bunibalanslashganbyujetmultiplikatoridebyuritiladi.

Balanslashganbyujetmultiplikatoribirgatengyokiundankichikroqbo'ladi.

11.3. Diskret va nodiskret fiskal siyosat. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi.

Hukumatning bandlik darajasi, ishlab chiqarish hajmi, inflyasiya sur'atlari va to'lov balansi holatini o'zgartirishga yo'naltirilgan maxsus qarorlarni qabul qilishi natijasida davlat xarajatlari, soliqlar va davlat byudjeti qoldig'ini maqsadli o'zgartirilishi diskret fiskal siyosat deyiladi.

Nodiskret fiskal siyosat – davlat xarajatlari, soliqlar va davlat byudjeti qoldig'ini avtomatik o'zgartirishni ko'zda tutadi. Nodiskret fiskal siyosat o'rnatilgan barqarorlashtirgichlarga asoslanadi. Rivojlangan davlatlarda o'rnatilgan barqarorlashtirgichlari rolini progressiv soliq tizimi, davlat transfertlari tizimi va foydada ishtirok etish tizimi o'ynaydi. Nodiskret fiskal siyosat davriy tebranishlarni yumshatish uchun hukumatning bevosita aralashuvini talab etmaydi.

$$G = G_a - \gamma Y$$

Y1

Y0

Y2

11.1.-chizma. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi

Iqtisodiyotning o'rnatilgan barqarorligi darajasi davriy byudjet taqchilligi va ortiqchaligi miqdorlariga bog'liq. Davriy taqchillik (ortiqchalik) iqtisodiy faollik pasayishi (oshishi) sharoitida soliq tushumlarining avtomatik kamayishi (oshishi) va davlat xarajatlarining avtomatik oshishi (kamayishi) natijasida yuzaga keladigan davlat byudjeti taqchilligi (ortiqchaligi)dir.

Davlat byudjeti kamomadini moliyalashtirish usullari:

1. Pul-kredit emissiyasi;
2. Davlat zayomlarini chiqarish;
3. Davlat byudjetiga soliq tushumlarini ko'paytirish.

Davlat byudjeti kamomadi pul chiqarish orqali qoplanganda muomalada pul massasini ko'paytirish inflyasiyaga olib keladi.

Olibborilganizchilmakroiqtisodiy siyosat natijasida davlat byudjeti taqchilligiga saytirilgan 2003, 2004 yillarda YaIM g'ani batan 0,4 foizni tashkil etdi (1992 yilda 12 %). Bu umumiy tirof etilgan 3 % lime'yordan ancha past ko'rsatkichdir.

Byudjet taqchilligini sanoat inflyatsion usullari bilan, ya'ni davlat obligatsiyalarini chiqarish hamda xususiy lashtirishdan tushgan mablag'lar hisobiga moliyalashtirilmoqda. Respublikamizda o'tkazilayotgan soliq-byudjet siyosati makroiqtisodiy barqarorlikni

11.2.-jadval.

O'zbekiston Respublikasida Davlat byudjetining bajarilish darajasi (YaIM g'ani batan %da)

Ko'rsatichlar	000	001	002	003	004	005	006	007	008	009
Defisit (-)										
Profisit (+)	1,0	1,0	0,8	0,4	0,4	.1	.5	.1	.5	.2

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi

ta'minlab turish, ustivortarmoqlarni investitsiyalash, ta'lim sohasini jadal rivojlantirish, aholini ijtimoiy himoya qilish maqsadlariga qaratilib kelinmoqda.

11.4. O'zbekiston Respublikasida byudjet-soliq siyosati va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida uning xususiyatlari.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan fiskal siyosatni yanada takomillashtirish, soliqlar va byudjet xarajatlaridaniq tisolatni barqarorlashtirishninga maliy vositalarini foydalanish borasida choratadbirlar belgilanayotganda bugun jahon iqtisodiyotida yuzaga kelgan va mamlakatimiz iqtisodiyotiga ham o'z ta'sirini o'shtirayotgan jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozini hisobga olish zarur bo'ladi.

Eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab quvvatlash borasida 2009 yilda quyidagi fiskal choralar ko'rilmoqda:

- korxonalarning byudjet, byudjetdantashqarifondlar, kommunal xo'jaligi oldidagi qarzlari bo'yicha penyalarni hisobdan o'chirish;

- ortiqchato'langan qo'shimcha qiymat solig'i summasini korxonalarga qaytarish muddatini 10 kunga, ya'ni 30 kundan 20 kungacha qisqartirish;

- "tayyor mahsulot ishlab chiqarishga ixtisoslashgan, xorijiy investitsiya ishtirokidatashkiletilgan korxonalarni byudjet gabarchaturdagisoliq vato'lovlardan - qo'shimcha qiymat solig'i bundan mustasno - ozod qilish muddatini 2012 yilgacha uzaytirish";

- o'z vaqtida valyutatushumi rikelib tushmagan ligi uchun jarimachoralari hisoblanadigan muddatni 30 kundan 60 kungacha uzaytirish.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliq yukini yanada kamaytirish, mikrofirmavakich korxonalar uchun yagona soliq to'lovining 2008 yilda 10 foizdan 8 foizga, 2009 yildan boshlab esa 7 foizga tushirilishi, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i stavkalarining kamaytirilishi va ayni paytda uni hisoblashtiriblarining takomillashtirilish tadbirkorlik, kichik va xususiy biznesni izchil rivojlantirish uchun kuchli rag'batlantiruvchi ommalari yaratdi

Bunda mikrofirmalar vakich korxonalar, nodavlat xo'jalik yurituvchi subyektlari oladigan dividendlarining investitsiyalarga, avvalolingankreditlar uchun hisob-kitob qilishiga o'naltiriladigan qismi 5 yil muddatga soliqdan ozod etildi.

Mamlakatimiz ishlab chiqarish korxonalari uchun keng ko'lamli rag'batlantirish tizimini nazard tutilgan. "Jumladan, ular uchun 2012 yilning 1 yanvarigacha quyidagi soliq va boj xonaimtiyozlari berilmoqda:

go'sht va sutni qayta ishlashga ixtisoslashgan mikrofirmavakich korxonalar uchun bo'shagan mablag'larni ishlab chiqarishni texnika qayta jihozlash va modernizatsiya qilishga maqsadli ravishda o'naltirish shart bilan yagona soliq to'lov stavkasini 50 foizga qisqartirish;

tayyor mo'ziq-ovqat tovarlarning muayyan turlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxonalarni foy

* Каримов И.А. Жа он молиявий-и тисодий ин ирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари ., Т.: Ўзбекистон, 2009. 30-бет

davamulksoliqlaridan,
mikrofirma va kichik korxonalarni yagona soliq to'lovi danozod qilish"^{4[4]}

Inqirozga qarshidasturdoir asid davlat byudjet va maqsadli no byudjet davlat jamg'armalari mablag'larini hisobidan xo'jalik yurituvchi subyektlarni qo'llab quvvatlash choralari ko'rilmoqda.

Ichki talabni rag'batlantirish maqsadlarida byudjet tashkilotlari ishchilarining oylik ish xaqilarini, pensiya, stependiyalarini nafaqalarini oshirish tadbirlari amalga oshirilmoqda.

Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida mamlakatni barqaror rivojlantirishga qaratilgan bu chorada birlar kompleksini amalga oshirishi O'zbekiston iqtisodiyotida iqtisodiy o'sishni va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, xalqimiz turmush farovonligini oshirish imkonini beradi.

Nazorot va muhokama chun savollar

1.
Rag'batlantiruvchi va cheklovchi fiskal siyosatning qisqavauzoq muddatdagi natijalarini tushuntirib bering.

2. Davlat xarajatlarining multiplikatorik kattaligi qaysiko'rsatki chlarga bog'liq?

3.
Ochiq iqtisodiyotda davlat xarajatlarining multiplikatorik kattaligi fiskal siyosat samaradorligiga qanday ta'sir ko'rsatadi?

4. Soliq multiplikatori miqdori qaysi omillarga bog'liq?

5. Balanslashgan byudjet multiplikatorining mohiyati nimada?

6. Diskret fiskal siyosatining kamchiliklarini tushuntirib bering.

7. Byudjet taqchilligi va ortiqchaligi qanday paydo bo'ladi, ular qay yo'sinda tugatiladi?

8. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida O'zbekiston Respublikasi byudjet-soliq siyosatining asosiy xususiyatlarini izohlab bering.

12-Mavzu: Bank tizimi. Pul-kredit siyosati

Reja

1. Banklar va ularning bozor iqtisodiyotidagi vazifalari.

2. Pul-kredit siyosatining maqsadlari, vositalari va ko'rinishlari.

Depozitlarni majburiy

zahirala sh normasi.

3. Ochiq bozordagi operatsiyalar va hisob stavkasi.

* * Каримов И.А. Мамлакатни модернизация илиш ва янгилашни изчил давом эттириш-давр талаби./ Хал сўзи, 2009 йил 14 февраль

4. Jahonmoliyaviy-
iqtisodiyinqirozisharoitidaO'zbekistonningbanktiziminiustahkamlashvapul-
kreditsiyoyosatinitakomillashtirishyo'nalishlari.

1. Banklar va ularning bozor iqtisodiyotidagivazifalari

Bank - tijorat tashkiloti bo'lib, bank faoliyati deb hisoblanadigan faoliyat turlari majmuini amalga oshiradigan yuridik shaxsdir.

Pul-kreditsiyosatiningsubyektibanklardir. Bank - tijorattashkilotibo'lib, bankfaoliyatidebhisoblanadiganfaoliyatturlarimajmuiniamalgaoshiradiganyuridiks haxsdir.

O'zbekistondagibanktizimiO'zbekistonRespublikasiMarkaziybanki, aksiyadorlik-tijoratbanklarivaxususiybanklardaniboratdir. 2010 yil 1-yanvarholatigako'raO'zbekistonRespublikasibanktizimi 30 tijoratbankinio'zichigaoldi. Tijoratbanklarining 3 tasidavlatbanklari, 13 tasiaksiyadorliktijoratbanklari, 9 tasixususiybanklar, 5 tasixorijiykapitalishtirokidagibanklarhisoblanadi (12.1.-diagramma).

Banklarpulolaminiharakatgakeltiruvchimotor - yurak, pulbilanbo'ladiganhisob-kitoblarniamalgaoshiradi. Hammapulto'lovlari (transfertlar) banklarorqalio'tadi.

12.1.-

diagramma

Manba:XodiyevB.Yu., BekmurodovA.Sh., G'ofurovU.V. 2009 yilningasosiyyakunlariva 2010 yildaO'zbekistonniijtimoiy-iqtisodiyriyojlantirishningengmuhimustuvoryo'nalishlarigabag'ishlanganVazirlar Mahkamasining 2010 yil 29 yanvardabo'libo'tganmajlisidagi «Asosiyvazifamiz – Vatanimiztaraqqiyotivaxalqimizfarovonliginiyanadayuksaltirishdir» nomlimaruzalarinio'rganishbo'yichao'quvslubiymajmua,,T.2010, 57-b.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningboshmaqsadivaasosiyvazifalariq uyidagilar:

“Markaziybanningboshmaqsadimilliyvalyutaningbarqarorliginita'minlashda niborat.

Asosiyvazifalari:

Monetarsiyosatnihamdavalutyutanitartibgasolishsohasidagisiyosatnishakllantir ish, qabulqilishvaamalgaoshirish;

O'zbekistonRespublikasidahisob- kitoblarningsamaralitiziminitashkiletishvata'minlash;

Banklar,kredituyushmalarivagarovxonalarfaoliyatiniilisenziyalashhamdatarti bgasolish,banklar, kredituyushmalari, garovxonalariniazoratqilish, qimmatbahoqog'ozlarblankalariishlabchiqarishnilisenziyalash;

O'zbekistonRespublikasiningrasmiyoltinvalyutarezervlarini, shujumladankelishuvbo'yichahukumatrezervlarinisaqlashvatasarrufetish;

atdir”^{*} DavlatbyudjetikassaijrosiniMoliyavazirligibilanbirgalikdatashkiletishdanibor

2.Pul-kredit siyosatining maqsadlari, vositalarivako’rinishlari. Depozitlarnimajburiyazhiralashnormasi.

Pul-

kreditsiyosatidegandayalpimilliy mahsulotniishlabchiqarishgainflyasiyaningta’sirinikamaytirishyokibartarafetishmaqsadidamuomaladagipulmiqdorinio’zgartirishgaqaratilganchora-tadbirlartushuniladi. Pul kredit siyosati davlat tomonidan belgilanadi va uni Markaziy Bank amalga oshiradi.

Pulkreditsiyosatiniamalgaoshirishningpirovardmaqsadlariiqtisodiyo’sish, to’liqbandlikni, baholarninghamdato’lovbalansiningbarqarorliginita’minlashdaniborat.

Bumaqsadlargaerishishuchunmilliyvalyutanimuomaladagipulmassasi, foizstavkasivamilliyvalyutaalmashinuvkursiningoptimalkattaliklarinita’minlabturis hzarurbo’ladi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun Markaziy Bank qator vazifalardan foydalanadi.

Pul-kredit siyosatining uchta asosiy vositasi ajratib ko’rsatiladi:

1. Hisob stavkasi;
2. Majburiy zahiralar normasi;
3. Ochiq bozordagi operatsiyalar.

Markaziy bank ular yordamida pul yoki asosan bank depozitlari ko’rinishidagi pul massasiga yoki foiz stavkasiga ta’sir o’tkazadi, taklifini o’zgartiradi va shular orqali pul-kredit muomalasini tartibga solib turadi.

Pul-kreditsiyosatiniyuritishvositalaridanbiri – majburiybankzahirame’yorinio’zgartirishsiyosatidir. Majburiy zahiralar – bu, kredit maqsadlari uchun ishlatilmaydigan bank omonatlarining bir qismidir.. Zahira normasi ikki asosiy funksiyani bajaradi: bank likvidligini joriy tartibga solish uchun sharoit yaratadi va kredit emissiyasini cheklaydi. Markaziy bank tijorat banklari Markaziy bankda ushlab turishga majbur bo’lgan zahiralarining eng quyi normasini o’rnatadi va shu vosita yordamida ular kreditlash qobiliyatiga, imkoniyatiga ta’sir etadi. Bu me’yor qanchalik yuqori bo’lsa, ortiqcha zahiralar shunchalik kam va tijorat banklarining kredit berish yo’li bilan «pullarni barpo etish» qobiliyati past bo’ladi.

12.1.-jadval.

^{**}Ўзбекистон Республикасининг“Ўзбекистон Республикаси Марказий

Банки тўрисида”ги оқуни, 3-модда,1995йил. 21 декабрь / Ўзбекистон банк

тизимини ислоқилиш ва эркинлаштириш бўйича оқунчилик ўжжат-

лари тўплами.Т.: Ўзбекистон, 2003., 8-б.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy Bankining majburiy zahiralar normasi

Amal qilish sanasi	Muddatsiz va muddati 3 yilgacha bo'lgan depozitlar bo'yicha	3 yildan ortiq muddatli depozitlar bo'yicha	Xorijiy valyutadagi depozitlar bo'yicha
01.06.1996 y. gacha	30%	10%	0%
01.06.1996 y. dan	25%	10%	0%
01.12.1997 y. dan	20%	10%	0%
01.03.2000 y. dan	20%	20%	0%
04.07.2004 y. dan	20%	20%	0%
01.02.2005 y. dan	15%	15%	5%
01.09.2007 y. dan	13 %	13 %	13 %
01.11.2008 y. dan	15%	15%	15%

Manba: 1. Ekonomika Uzbekistana., Informatsionno -analiticheskiy byulleten

za yanvar-mart 2005., 2005.-iyun., s.13.

2..“O'zbekiston Iqtisodiyoti”. 2008 yil uchun axborot - tahliliy byulleteni.
T.: 2009. avgust., 22- b.

3. Ochiq bozordagi operatsiyalar va hisob stavkasi.

Ochiq bozordagi operatsiyalar – Markaziy bank tomonidan davlat obligatsiyalarini (qimmatli qog'ozlarni) tijorat banklari va aholidan sotib olish va ularga sotish bo'yicha operatsiyalardir. Markaziy bank tijorat banklaridan yoki aholidan bu qimmatli qog'ozlarni sotib olar ekan, tijorat banklari zahiralarini sotib olingan obligatsiyalar miqdori hajmida ko'paytiradi. Bu zahiralar pul bazasiga kiradi, ya'ni yuqori quvvatli pullar bo'lganligi uchun pul taklifi multiplikativ ko'payadi. Markaziy bank tijorat banklari va aholiga obligatsiyalarni sotish bilan

zahiralarini hamda tijorat banklarining kredit berish qobiliyatini kengaytiradi. Bu holda pul taklifi qisqaradi.

Pul - kredit siyosatini amalga oshirishning muhim vositalardan biri – bu, hisob stavkasi siyosatidir. Hisob stavkasi yoki qayta moliyalash stavkasi deb Markaziy bank tomonidan tijorat banklariga beriladigan ssudaning foiz stavkasi tushuniladi. Bu ssudalarni tijorat banklari ayrim ko'zda tutilmagan zarurat tug'ilganda va moliyaviy ahvoli mustahkam bo'lgan hollardagina oladilar. Hisob stavkasining pasayishi bilan tijorat banklarida Markaziy bankdan qo'shimcha zahiralarini olish imkoniyatlari kengayadi. O'z navbatida, bu tijorat banklarining zahiralaridan yangi kreditlar berish bilan pul taklifini ko'paytiradi.

12.2. -jadval

O'zbekiston Respublikasida foiz stavkalarining o'zgarishi (%)

a v r	Yi llik qayta moliyala sh stavka si	Qisqamu ddatlik kreditlar b o'yichao'rtacha tortilgan stavka	Yuridik shaxslar ning so'mdagimuddatli depozitlaribo'yichao'rtac hatortilgan stavka	Jismoniy shaxslar ning so'mdagimuddatli depozitlaribo'yichao'rtac hatortilgan stavka

0 0 0	32 ,3	25,7	12,9	32,2
0 0 1	26 ,8	28,0	16,0	38,1
0 0 2	34 ,5	32,2	19,2	40,2
0 0 3	27 ,1	28,1	17,1	36,2
0 0 4	18 ,8	21,2	11,3	34,5
0 0 5	16 ,0	18,8	9,6	27,1
0 0 6	14 ,0*	19,4	9,8	16,7
0 0 7	14 ,0	18,5	9,4	20,3

Manba: 1.EkonomikaUzbekistana.Analiticheskiybyulletenzayanvar-mart 2005 g., s.-13

2.EkonomikaUzbekistana.Analiticheskiybyulletenzayanvar-dekabr 2005 g., s.-19

3.Pul-kreditsohasidagimavjudvaziyatvamonetarsiyosatning 2008 yilgamo'ljallanganasosiyyo'nalishlari./ Bankaxborotnomasi, №6, 2008 yilfevral

2006 yil 15 iyuldanboshlabqaytamoliyalashstavkasi 14 % etibbelgilandi.

*15.07.2006 й.дан бошлаб.

KeynschilarpultaklifiningYaMIgata'siriniquyidagiketma-
ketlikdaamalgaoshadidebhisoblashadi:

- pultaklifiningo'zgarishifoizstavkasiningo'zgarishigaolibkeladi;
- foizstavkasiningo'zgarishio'znavbatida,
investisiyalargabo'lgantalabningo'zgartiradi;
- investisiyalargatalabo'zgarishiyalpitalab
(yalpixarajatlarningo'zgarishigaolibkeladi;
- yalpitalabningo'zgarishiishlabchiqarishhajmiga (YaIMga) ta'siretadi.
Umuman, barqarorpul-
kreditsiyosatihukumattomonidanolibboriladiganfiskalsiyosatgahammavaqthammos
kelavermaydi.

4. Jahonmoliyaviy- iqtisodiyinqirozisharoitidaO'zbekistonningbanktiziminimustahkamlashvapul- kreditsiyosatinitakomillashtirishyo'nalishlari.

Inqirozgaqarshichoralaridasturinibajarishmaqsadlaridankelibchiqib, 2010
yilgamo'ljallanganpul-kreditko'rsatkichlari:

- * inflyasiyaning yillik darajasi 7-9 foiz atrofida bo'lishi;
- * YaIMning real usishi 8,3 foizni tashkil etishi;
- * byudjet taqchilligini YaIMning 1 foizidan oshmagan miqdorida bo'lishi va
uning to'liq noinflyasion manbalar hisobidan qoplanishi;
- * tashqi savdo aylanmasi sof qoldig'ining ijobiy bo'lishi kabi prognoz
ko'rsatkichlardan kelib chiqqan holda ishlab chiqildi.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybanki 2010
yiluchunpulmassasiningmaqsadliko'rsatkichlarini iqtisodiyotning 8,3
foizliko'sisihisobigapulgabo'lganreal talabningoshishivainflyasiyadarajasining 7-9
foizatrofidaushlabturilishiniinobatgaolganholdabelgiladi.

O'tganyillarkabi, Markaziybanktomonidanamalgaoshiriladiganste-
rilizasiyaoperasiyalarining, ya'nitijoratbanklariningbo'shpulmablag'lariniMarka-
ziybankdagimaxsusdepozitlargavadavlatqimmatliqog'ozlarigajalbqilishoperasiyala
riningo'rtachaoylikxajminipulagregatlariningmaqsadliko'rsatkichlaridankelibchiqi
bhamdato'lovbalansiningijobiysaldosiniinobatgaolganholda, 1,4
martagachaoshirishmo'ljallanmoqda.

O'zbekistonRespublikasiMarkaziybankiqaytamoliyalashstavkasini 2010
yildagipul-
kreditkursatkichlariningmaqsadliparametrlaridanvainflyasionkutilmalardankelibchi
qib 14 foizmiqdoridasaqlabturishmo'ljallanmoqda.

2010
yildaMarkaziybankmuomaladagipulmassasinitartibgasolishdamonetarsiyosatningb
ozorinstrumentlaridanfoydalanishbilanbirqatordaularningsamaradorliginioshiribbor
adi.

Markaziybanktijoratbanklarilikvidliginingyetarlidarajadabo'lishinita'minlas
hmaqsadidavakillikhisobvara-

g'idagimablag'larnimuntazamravishd monitoringqilibbo-
radivaularning optimaldarajadabo'lishi uchun barcha zarur choralar niamalga oshiradi.

Majburiy rezervlarni normasi bank tizimining moliyaviy bar-
karorligi va likvidlik darajasidankelibchiqdan holdabelgilanadi, zaruriy at tug'ilganda,
o'zgartiriladi.

Bank tizimida vak tinchaliklik vidliki yetishmovchiligi holati yuzagakelganda Mar-
kazi banklik vidlik berish instrumentlaridan,
ya'nida davlat qimmatli qog'ozlari bilan amal-
ga oshiriladigan REPO hamda valyutaviy SVO operatsiyalaridan foydalanadi.

Tijorat banklarining resurs bazasini va bankinfratuzilmasini rivojlantirishga oid
hora-tadbirlar doirasida 2010 yilda tijorat bank-
larining umumiy kapitaliniko'shimcha aksiyalarni fond birjasida joylashtirish orqali ka-
mida 20 foizga oshirish,
yaqiniki yilda esa uning yalpi ichki mahsulotganisbatan hajmini 10
foizga yetkazishko'zdatilgan.

Tijorat banklardagi aholi mablag'-
lari hajmining birmaromdao'sibborishini ta'minlash va doimiy ravishda yangi jozibador
omonat turlarini taklif etibborish, xususan 2010 yil-
da aholi va xo'jalik subyektlarining bo'shmablag'larini bank-
larining uzoq muddatli depozitlariga jalbetishni kamida 30
foizgako'paytirish va buyunalishda banklararo raqobatni yanada kuchaytirish muhimah-
amiyatga ega.

2010 yilda tijorat banklari tomonidan yana 250 mlrd.
so'mlik qo'shimcha aksiyalar muomalaga chiqarilib,
banklar ustav kapitalarining oshirilishi kutilmoqda. Masalan, Xalqbanki keyingi 4
yil davomida o'zining ustav kapitalini 10 mlrd. so'mdan avval 100 mlrd. so'mga,
keyin 200 mlrd. so'mga oshirishni mo'ljallamoqda.

Banklarning kapitallashuvida rajasini oshirish doirasida ularning uzoq muddatli
esurs bazasini mustahkamlash uchun tijorat banklari tomonidan 2009-2010
yillarga mo'ljallangan, yuridik shaxslaro'rtasida joylashtiriladigan 200 mlrd.
so'mdankambo'lmagan hajmdagi uzoq muddat-
li obligatsiyalar chiqarish joriy yilda yakunlanadi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Markaziy bank va tijorat banklari funksiyalarini tushuntiribbering.
2. . Pul-kreditsiyosatining asosiy maqsadivavazifalarini mamlardaniborat?
3. .

Ochiqbozordagi operatsiyalarning pultaklifigata'sirimexanizmini tushuntiribbering.

4. . Qaytamoliyalash stavkasining o'zgartirilishi pultaklifiga qanday ta'sir etadi?
- 5.

.Majburiy zahiralash normasi qaysi maqsadlarda qo'llaniladivau ning pasaytirilishioqib-
atlariga qanday?

6. . Pul-kreditsiyosatining yetkazish mexanizmini tushuntiribbering.

7. Yumshoqvaqattiqpulkredittsiyosatitushunchalarigaizohbering.
 8. Fiskalvapul-kredittsiyosatinimuvofiqlashtirishningmuhimliginimalarbilanizohlanadi?

13-Mavzu. IS-LM modeli

Reja:

- 11.1. IS - LM modelining mohiyati va AD-AS modeli bilan bog'liqligi.
- 11.2. Modelning asosiy tenglamalari
- 11.3. IS - egri chizig'i va uning tenglamasi
- 11.4. LM - egri chizig'i va uning tenglamasi
- 11.5. IS-LM modelidamakroiqtisodiy muvozanat

13.1. IS - LM modelining mohiyati va AD-AS modeli bilan bog'liqligi.

Tovar va pul bozorida umumiy muvozanatga erishish shartlari va makroiqtisodiy siyosat tadbirlarining bu ikki bozorga ta'sirini umumlashtirib tadqiq qilish IS - LM modeli yordamida bajariladi.

I S - LM modeliqisqamuddatlidavrgahamtovarlarhampulbozoridabirgalikdamuvozanato'rnat ilishimexanizminixarakterlaydi.

“IS - LM modeli (investisiyalar-jamg'armalar, likvidlikniafzalko'rish – pul) – yalpitalabfunksiyasinibelgilovchiiqtisodiyomillarnianiqlashimkoniniberuvchitovar-pulmuvozanatimodeli”^{*}. AD-AS modelida tovar va pul bozorlarining aloqasi e'tiborga olingan edi. Ya'ni tovarlar va xizmatlar baholarining ko'tarilishi pulga bo'lgan talabni oshirishi bu esa o'z navbatida foiz stavkasining ko'tarilishiga olib kelishi, oqibatda investisiya xarajatlari va umuman yalpi xarajatlar kamayishi AD-AS modelida ko'zda tutilgan edi. IS-LM modeli AD-AS modelini qisqa muddatli davrga aniqlashtiradi va bu modelda har ikkala bozor yagona makroiqtisodiy tizimning sektorlari sifatida namoyon bo'ladi.

Model bu sektorlarda tarkib topgan sharoitlarga bog'liq tarzda foiz stavkasi R bilan daromad darajasi Y ning muvozanatli darajasini belgilaydi.

13.2. Modelning asosiy tenglamalari

IS-LM (investisiya - jamg'armalar, likvidlikning afzalligi - pul) modeli foiz stavkasi R bilan daromadlar Y ning bir vaqtning o'zida har ikkala bozorda muvozanatni ta'minlaydigan kombinasiyalarini topish imkonini beradi.

^{*} Агапова Т.А.Серегина С.Ф. Макроэкономика:Учебник.-7-е изд.перераб.

и доп.-М.:Издательство “Дело и сервис”, 2005. с.191.

Modelning asosiy tenglamalari quyidagilar:

1. $Y = C + I + G + X_n$ — asosiy makroiqtisodiy ayniyat.
2. $C = a + b(Y - T)$ — iste'mol funksiyasi, bu yerda $T = T_a + tY$.
3. $I = e - dR$ — investisiya funksiyasi.
4. $X_n = d - m^*Y - nR$ — sof investisiya funksiyasi.
5. $M/P = kY - hR$ — pulga talab funksiyasi.

IS-LM modelida ko'rilgan barcha tenglamalar bajarilsa muvozanatga erishiladi.

Modelning endogen o'zgaruvchilari Y, C, I, X_n va foiz stavkasi R .

Modelning ekzogen o'zgaruvchilari G, M_s va chegaraviy soliq stavkasi t .

a, b, c, d, m^*, n, k va h empirik koeffitsiyentlar bo'lib musbat va nisbatan barqarordir.

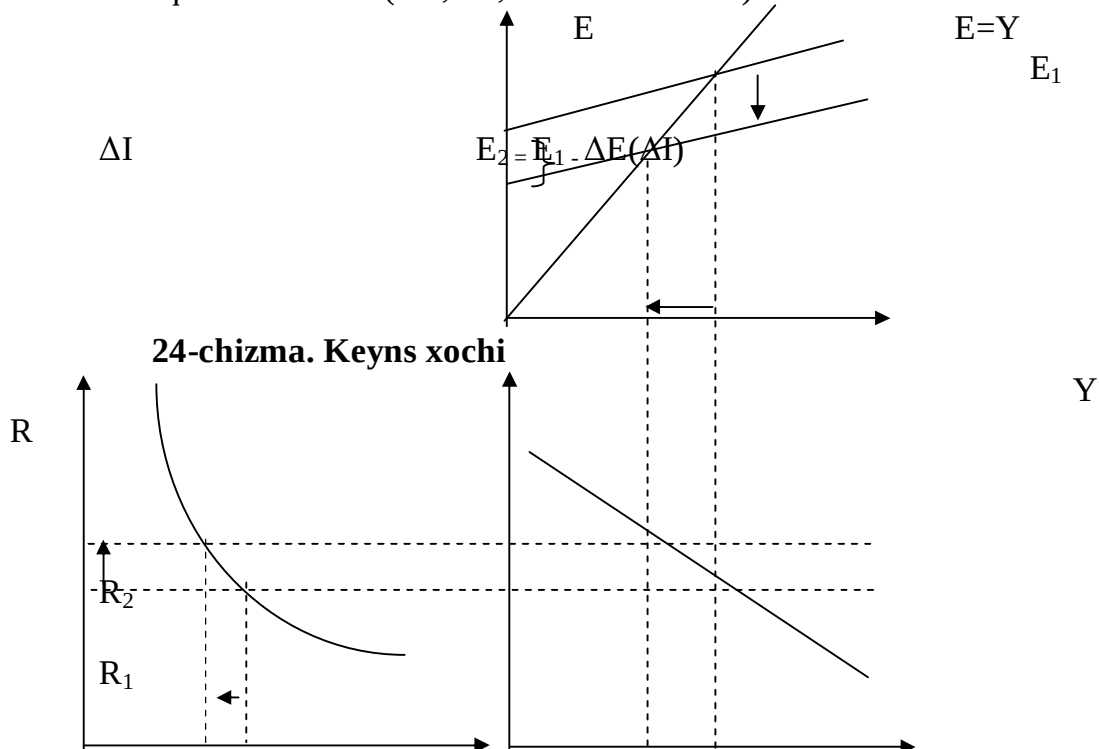
Y haqiqiy < Y potensial bo'lgan qisqa muddatli davrga muvozanat ko'rib chiqilayotganda, modelda, baholar darajasi o'zgaras, foiz stavkasi R va daromad Y o'zgaruvchan deb olinadi.

Y haqiqiy = Y potensial bo'lgan, ya'ni to'liq bandlik sharoitida baholar darajasi R o'zgaruvchan, M_s nominal kattalik va boshqa barcha o'zgaruvchilar real kattaliklardir.

13.3. IS - egri chizig'i va uning tenglamasi

IS-egri chizig'i tovarlar xizmatlar bozorida foiz stavkasi R va daromadlar darajasi Y ning kombinatsiyalarini xarakterlovchi, bir vaqtning o'zida asosiy makroiqtisodiy ayniyat, iste'mol, investisiya va sof eksport funksiyalari qondiriladigan nuqtalarning geometrik joylashuvini xarakterlaydi. Bu egri chiziqning har bir nuqtasida investisiyalar va jamg'armalar o'zaro teng bo'ladi.

IS-egri chizig'ini Keynes xochi va investisiya funksiyasi grafigi yordamida keltirib chiqarish mumkin. (23-, 24-, va 25-chizmalar.)

24-chizma. Keynes xochi

I ←

IS

Y I₂ I₁ I Y₂ Y₁

25-chizma. Investisiya funksiyasi

26-chizma. IS-egri chizigi

Foiz stavkasining R_1 dan R_2 ga qadar ko'tarilishi investisiyalar miqdorini I_1 dan I_2 ga qadar kamayishiga olib keladi. Bu haqiqiy xarajatlar egri chizig'ini Y_{e1} dan Y_{e2} ga qadar pastga tomon $\Delta E = \Delta I$ ga teng miqdorda surilishiga olib keladi. Oqibatda daromadlar miqdori Y_1 dan Y_2 qadar

$\Delta Y = \Delta E \times m$ miqdorga pasayadi, bu yerda $(m = 1/(1-b(1-T)+m'))$.

Demak tovarlar va xizmatlar bozorida daromadlar darajasi va foiz stavkasi dinamikasi o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud.

R o'zgarmagan holda IS egri chizig'ining o'ngga yoki chapga siljishi quyidagi omillar ta'sirida ro'y beradi:

- iste'mol xarajatlari darajasi;
- davlat xaridi darajasi;
- sof soliqlar (soliqlar - subsidiyalar - transfertlar);
- investisiyalar hajmining (R ning mavjud stavkasida) o'zgarishi.

IS tenglamasini iste'mol, investisiya va sof eksport funksiyalari tenglamalarini asosiy makroiqtisodiy ayniyatga qo'yib, uni R va Y ga nisbatan yechib topiladi.

R ga nisbatan topilgan IS tenglamasi:

$$R = \frac{a + e + g}{d + n} - \frac{1 - b(1 - t) + m'}{d + n} Y + \frac{1}{d + n} G - \frac{b}{d + n} Ta,$$

bu yerda $T = Ta + t Y$

Y ga nisbatan topilgan IS tenglamasi:

$$Y = \frac{a + e + g}{1 - b(1 - t) + m'} - \frac{1}{1 - b(1 - t) + m'} G - \frac{b}{1 - b(1 - t) + m'} Ta - \frac{d + n}{1 - b(1 - t) + m'} R,$$

bu yerda $T = Ta + t Y$

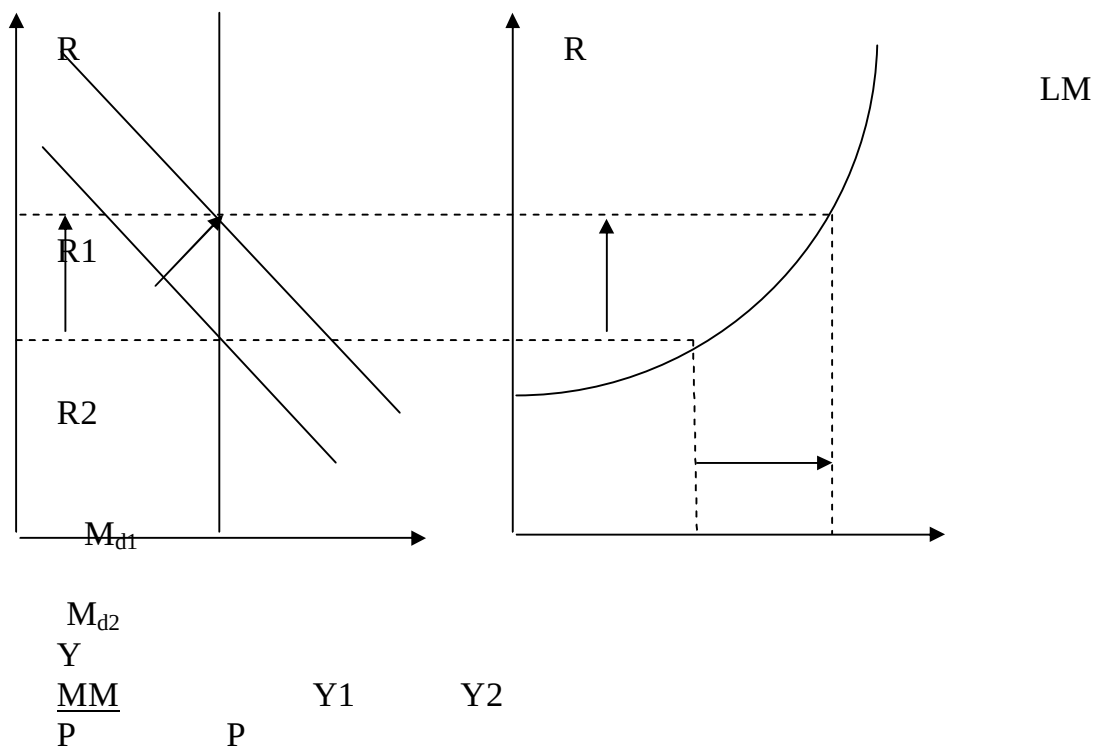
$(1 - b(1 - t) + m') / (d + n)$ IS egri chizig'ining Y o'qiga nisbatan og'ish burchagini ko'rsatadi va fiskal hamda pul kredit siyosati samaradorligining nisbiy parametrlaridan biri hisoblanadi

13.4. LM - egri chizig'i va uning tenglamasi

LM egri chizig'i o'zgarmas narxlar sharoitida pul vositalari bozorida vujudga keladigan foiz stavkasi va daromadlar darajasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiradi.

LM egri chizig'ining har bir nuqtasida pulga talab M_d pul taklifi M_s ga teng bo'ladi (liquidity Preference = Money Supply). Pul bozorida bunday muvozanatga daromad Y ning oshishi bilan foiz stavkasi R ko'tarilsagina erishiladi.

Daromadlarning o'sishi yuqoriroq foiz stavkasiga olib keladi va buni LM egri chizig'i aks ettiradi. U pul bozorida foiz stavkasi va daromad o'rtasidagi munosabatlarni ko'rgazmali tarzda ifodalaydi. Daromad darajasi qancha baland bo'lsa, pulga bo'lgan talab shuncha yuqori va shunga muvofiq muvozanatli foiz stavkasi ham shuncha yuqori bo'ladi.

27-chizma. Pul bozoridagi muvozanat grafigi

28-chizma. LM egri chizig'i grafigi

LM egri chizig'io'zigaxos: gorizontavavertikalkonfigurasiyagaega.

LM egri chizig'ininggorizontalkesmasifoizstavkasifoizstavkasi R_{min} . darajadanpastgatushishimumkinemasliginiko'rsatadi.

Egrichiziqningvertikalkesmasifoizstavkasiningmaksimaldaraja R_{max} . chegarasidantashqaridahyechkimjamharmalarinilikvid (pul) shaklidaushlabturmaydivaularniqimmatliqohozlargaaylantiradi.

Baholarningo'zgarishihamdapultaklifihajmidagio'zgarishlar LM egrichizig'iningo'nggayokichapgasiljishigaolibkeladi.

LM egrichizig'itenglamasipulgatalabfunksiyasini R va Y ganisbatanyechibtopiladi.

R ganisbatan LM egrichizig'itenglamasi quyidagicha:

$$R = (k/h)Y - (1/h) (M/P).$$

Y ganisbatan LM egrichizig'itenglamasi quyidagicha:

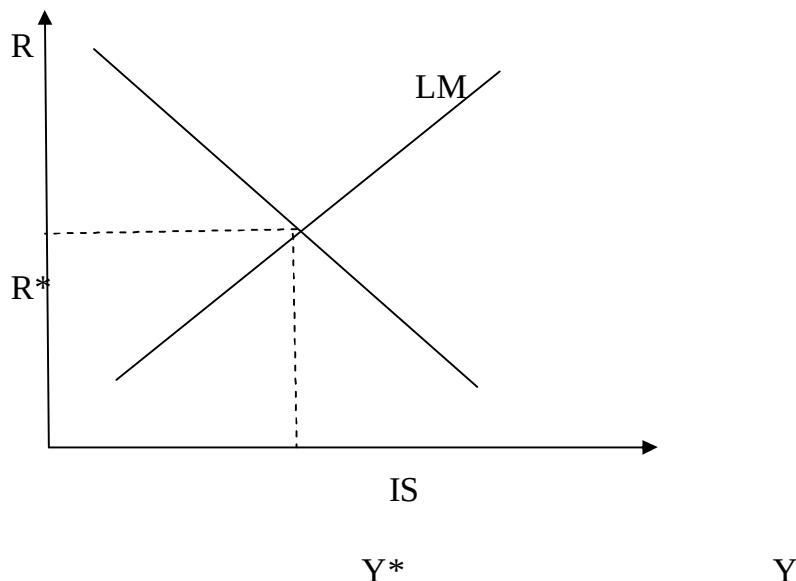
$$Y = (1/k) (M/P) + (h/k) R.$$

k/h koefisienti LM egrichizig'ining Y o'qiganisbatanog'ishburchaginixarakterlaydi hamda fiskal va pul kredit siyosatining nisbiy samaradorligini baholaydi.

13.5. IS-LM modelidamakroiqtisodiy muvozanat

IS-LM modelidagi iqtisodiy muvozanat holatini ko'rsatadi.

Bu nuqta o'zidashunday foiz stavkasi «R» va daromad darajasi «Y» nianiqlaydiki, bunda tovarlar va xizmatlar bozorida talab va taklif hamda real pul mablag'lariga bog'liq talab va ularning taklif o'zaro teng bo'ladi. (29-chizma.)

29-chizma. IS – LM modelidagi iqtisodiy muvozanat

Buyerda : R^* -muvozanatli foiz stavkasi; Y^* - muvozanatli daromad hajmi.

IS va LM egri chiziqlarining o'zaro kesishishi pul taklifi investisiyalar va jamg'armalarni o'zaro tenglashtiruvchi foiz stavkasi shakllanishi uchun yetarli ekanligini anglatadi.

IS egri chizig'i rejalashtirilgan xarajatlarga bog'liq bo'lganligi uchun uning o'zgarishi fiskal siyosatidagi o'zgarishlarni xarakterlaydi. LM pul taklifiga bog'liq bo'lganligi uchun undagi o'zgarish monetar siyosat tadbirlari natijasini ko'rsatadi.

Bundan xulosa shuki IS-LM modeli fiskal va monetar siyosatning iqtisodiyotga birgalikda ko'rsatadigan ta'sirini baholash imkonini beradi. Davlat xarajatlarning o'sishi yoki soliqlarning kamayishi IS egri chizig'ini o'ngga siljitadi. Davlat xarajatlarning kamayishi va soliqlarning oshishi esa bu egri

chiziqni chapga siljitadi. Xuddi shuningdek pul taklifining oshishi LM egri chizig'ini o'ngga, kamayishi esa chapga siljitadi. IS-LM modeli ma'lum makroiqtisodiy natijalarga erishishning turli variantlarni ko'rib chiqish imkoniyatini beradi

Agar modeldamuvozanati LM egrichizig'ininggorizontal(keyns) kesmasidayuzagakelsapulmassasiningko'paytirilishiinvestisiyalar, ishlabchiqarishvabandlikningo'sishigaolibkelmaydi.

Bundapultaklifiningo'sishitovarlarbozorigata'sirko'rsataolmaydi,

chunkipulbozoridafoizstavkasinikamaytirishimkoniyatiqolmaydi.

Bundayvaziyat**likvidlik tuzog'**inominiolgan.

Agar IS egrichizig'ivertikal ko'rinishdabo'lsa, ya'niinvestisiyalargatalabfoizstakasio'zgarishigata'sirchan (elastik) bo'lmagan, masalaninvestorlarkelajakdagibozorkonyukturasiningnoaniqligisababli o'zinvestisiyalariistiqligatashkunbahobersalar**investisio ntuzoq**yuzagakeladi.

Investisio ntuzoqshunianglatadiki IS egrichizig'ivertikalbo'lganda LM egrichizig'ining siljishlarirealdaromadmiqdorinio'gartirmaydi. Buholatdapul-kreditsiyosatiyalpitalalabvamilliydaromadhajmigahyechqandayta'sirko'rsatmaydi, fiskalsiyosatesasamaralibo'ladi.

Nazoratvamu hokamauchunsavollar

1. IS-LM modeliqandaymaqsadgaxizmatqiladivaungaehtyojniqandayasoslabberishmumkin?

2. IS-LM modeliningasosibo'lgantenglamalarnisanabberingvaulargatavsifbering.

3. IS egrichizig'iningmohiyatinimadavaqandaykeltiribchiqariladi?

4. LM egrichizig'iningasosiyo'zgaruvchilarinimalardaniboratvauqandaykeltiribchiqariladi?

5. IS egrichizig'itenglamasidagiqaysiparametrifiskalvapulkreditsiyosatiningnisbiysamara dorliginibelgilaydivanimasababli?

6. Modeldamakroiqtisodiy siyosat yuzagakelishiningshrtlariqaday?

7. Likvidlik tuzog'iqachonvaziyatdayuzagakeladivamakroiqtisodiy siyosatgaqandayta'a'sirko'rsatadi?

8. "Investisio ntuzoq" atamasiqo'llaniladiganmakroiqtisodiyvaziyatnitavsiflabbering.

14-Mavzu. Iqtisodiyo'sishningumumiyyatvavaneokeynschamodellari

Reja

14.1. Iqtisodiyo'sishtushunchasivao'lchanishi.

14.2. Iqtisodiyo'sishningomillarivatiplari.

- 14.3. Iqtisodiy o'rishning keynschamodellarining umumiy tavsifi. Ye. Domarmodeli.
- 14.4. Iqtisodiy o'rishning R. Xarrod modeli.

14.1. Iqtisodiy o'rish tushunchasi va o'rganishi

Iqtisodiy o'rish to'liq bandlik sharoitiga mos keluvchi potensial ishlab chiqarish darajasini uzoq muddatlik o'rtacha tendensiyasini anglatadi.

Iqtisodiy o'rish jamiyatlikining o'rishni yoki boshqacha aytganimizda, haqiqiy va potensial YaIM hajmining oshishini bildiradi.

Iqtisodiy o'rish nafaqat mamlakat real daromadlarining o'rish, shuningdek, jon boshiga to'g'ri keladigan real daromadlarining o'rishni ham anglatadi. Shu sababli ham iqtisodiy o'rish kixilusul bilano o'rganadi.

Birinchisi uldaiqtisodiy o'rish real YaIM nio'tgandavrganisbatano'zgarish sifatida aniqlanadivamamlakatning umumiy iqtisodiy imkoniyatlaridynamkasini aniqlash uchun ishlatiladi.

Ikkinchisi uldaiqtisodiy o'rish aholi jon boshiga to'g'ri keladigan real YaIMning o'rgandavrganisbatano'zgarish sifatida aniqlanadi.

Iqtisodiy o'rish nazariyasi va modellarida YaIM o'rniga SIM, YaMD, SMD ko'rsatkichlaridan ham foydalanilishi mumkin. Iqtisodiy nazariyada iqtisodiy o'rish daromadlarini qanday nisbatlarda iste'mol va investitsiyalar bog'linishiga bog'liq deb qaraladi.

Iqtisodiy o'rish real kattaliklarda, qiyosiy baholarda o'rganadi..

14.2. Iqtisodiy o'rishga omillarivatiplari

Real ishlab chiqarish hajmlarining uzoq muddatli o'rish sur'atlarini, ko'lamlarini, samaradorligi va sifatini oshirishni belgilovchi hodisalarayonlari iqtisodiy o'rish omillari deyiladi.

Iqtisodiy o'rish omillari ikki guruhga ajratiladi.

Birinchiguruh omillari iqtisodiy o'rishni fizik (ashyoviy) jihatdan ta'minlaydi. Buguruhga ishlab chiqarish omillari kiritiladi:

- tabiiy resurslar soni va sifati;
- mehnat resurslari soni va sifati;
- asosiy kapital hajmi;
- texnologiyalar va ishlab chiqarishni tashkilot;
- jamiyatdagi birkorlik malakalarining rivojlanish darajasi..

Ikkinchiguruhga omillari jamiyatdagi iqtisodiy o'rishning potensialini yuzagachiqari shimkonini beruvchi omillar – talab va taqsimot omillari (bilvosita omillar) kiritiladi:

- bozorning monopollashuvi darajasini pasayishi;
- iqtisodiyotdagi soliqlar muhiti;
- kredit-bank tizimining samaradorligi;
- iste'mol, investitsiya davlat xarajatlari o'rish;
- eksport hajmining o'rish;

1.

Takliff tenglamasi da investisiya larni ishlab chiqarish omillarining qanchaga qo'shimchao'sishini ko'rsatadi. Agar berilgan sharoitda investisiyalar I o'ssa, yalpi ishlab chiqarish ΔK o'zgarishga bo'lgan sur'atini:

$DY_s = DK \alpha$, ΔK investisiyalar hisobiga ta'minlangan ligi uchun tenglikni:

$DY_s = I \alpha$ deb yozish mumkin. Bunda, α – kapital quyilmalar (investisiyalar) ning chegaraviy unumdorligi. Agar birlayda yalpi ishlab chiqarishni 1 mlrd. so'nga oshirish uchun 4 mlrd so'ni investisiya talab etilsa $\alpha = 0,25$ bo'ladi.

$\alpha = DY_s$

Ibiso'mlik investisiya hisobiga yaratilgan yangi mahsulot miqdori ko'rsatadi.

2. Talab tenglamasi quyidagicha ko'rinishga ega

$DY_d = D I (1/\mu)$, buyrda $1/\mu$ – xarajatlarni multiplikatori, μ – jam'arishgacha chegaralangan moyillik.

Butenglamamilliy daromad DY_d ,

yoki yalpi talab qo'shimcha investisiyalarning multiplikativ ko'payishiga teng miqdorda o'sishini ko'rsatadi.

Ishlab chiqarish to'plangan jamika kapital bilanta'minlanishi, milliy daromada saqo'shimcha investisiyalarning multiplikativ ta'siri ostida ko'payishi sababli takliff tenglamasi da jamii investisiyalar, talab tenglamasi da saqo'shimcha investisiyalarga inako'rib chiqiladi.

3.

Daromadlar va ishlab chiqarish quvvatlarining qo'shimchao'sish sur'atlarini tengligini tenglamasi:

$$D I (1/\mu) = I \alpha$$

Butenglamani yechib quyidagicha ifodalaymiz:

$$D I / I = \mu \alpha$$

$(D I / I)$ – investisiyalarning yillik o'sish sur'ati bo'lib, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirish yordamida to'liq bandlikni ta'minlab turish uchun $(\mu \alpha)$ miqdorga teng bo'lish kerak.

Bundan xulosashuki investisiyalarning mutanosibo'sish sur'ati jam'arishgacha chegaralangan moyillik va investisiyalarning unumdorligi (kapital qaytishi) darajalarining hosilasi ekan.

Agar $\mu = 0,2$ $\alpha = 0,4$ bo'lsa $\Delta I / I = 0,2 * 0,4 = 0,08$ yoki 8 %

Demaki investisiyalarning o'sish sur'ati 8% bo'lishi talab etiladi.

Ye.

Domarmodellida keng chiqadigan umumiy xulosashuki iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun investisiyalar hajmini oshirish, bu uchun esa jam'arishni normasi hamda fan texnika taraqqiyotining o'ziga xos samara dorligini oshirish zarur.

14.4. Iqtisodiy o'sishning R. Xarrod modeli.

Agar Ye.

Domarmodellida investisiyalarni ekanizogent tarzda berilgan miqdordagi bo'lsa $R.F$

. Xarrodning 1939-yilda ishlab chiqilgan iqtisodiy o'sish modeliga akselerator prinsipiga tadbirkorlarning kiritilgan utishiga asoslangan endogen funksiyasi ham kiritildi.

Akselerator prinsipiga ko'ra nafaqat investisiyalar ishlab chiqarishning o'sishini keltirib chiqaradi,

balki ishlab chiqarish va daromadlarning o'sgan hajmi ham investisiya jarayonlarini rivojlantirishga olib keladi.

R. Xarrod o'sish modeliga uch tenglamani kiritadi:

1) kafolatlangan o'sish sur'at tenglamasi;

2) haqiqiy o'sish sur'at tenglamasi;

3) tabiiy o'sish sur'at tenglamasi.

R. Xarrod modelida haqiqiy o'sish sur'ati shikuchining o'sish sur'atiga kapitalning o'sish sur'atiga nisbatan belgilanadi.

$G = s$, buyerda

G - Yilning haqiqiy o'sish sur'ati; $\Delta Y / Y$;

c - ishlab chiqarishning kapital talabchanlik koeffitsienti, $I / \Delta Y$;

s - Milliy daromadning o'sish hajmi yoki o'sishga o'rta hamoyilik, S / Y ;

Tadbirkorlarning dinamik muvozanatda minlangan o'sish sur'ati bo'lgan kafolatlangan (prognoz qilingan) o'sish sur'atiga asoslanib o'z investisiya rejalarini tuzadilar. Kafolatlangan o'sish sur'atining o'sishga o'rta hamoyilik darajasini akseleratorning nisbatida aniqlanadi:

$G = s / c$, buyerda:

G - kafolatlangan o'sish sur'ati

c - talab etiladigan kapital talabchanlik koeffitsienti (qtganyillarda gishaklangan darajasi);

Bu ko'rsatkichlar doimiy bo'lganligi sabab kafolatlangan o'sish sur'atlarini ham doimiy bo'ladi.

Agar haqiqiy o'sish sur'ati kafolatlangan o'sish sur'atiga mos kelsa iqtisodiyotdagi arqarorlik siza o'sishda minlanadi.

Amaliyotdagi bunda o'zgarishlar bo'lmaguncha foydali va qimmatli davriy tebranishlar ro'y beradi.

Xarrod modelida resurslarning o'z foydalangan sharoitida minlanishi mumkin bo'lgan maksimal o'sish sur'atini tabiiy o'sish sur'atiga teng nomlandi.

$G = c$ yoki $G \neq s$

Iqtisodiyotning barqaror dinamik muvozanatga o'tish sharoitida kafolatlangan tabiiy o'sish sur'atlarining o'zaro teng bo'lganligi minlanadi. Ammo bunda tenglik davlatning faol aralashuvi orqali qalinday o'zgarishi mumkin.

Nazorat va muhokama chun savollar

1. Iqtisodiy o'sish tushunchasi va uning o'zgarishlarini tushuntirish.

2. Iqtisodiy o'sish omillarini ishlab chiqarish, talab va taklif omillariga qaysi tamoyillarga asoslanib o'zgarishi mumkin?

3. Ekstensivvaintensiv iqtisodiy o'sishning farqlarini mada, so intensiv o'sishga erishish mumkinmi?

4. Domarmodelidagi investisiyalarning tahlili Keynning stahli bilan qanday farq qiladi?

5. Domarmodelining asosiy o'zgaruvchilari qanday sifat berib berilgan va uning mohiyatini tushuntirib?

6. Iqtisodiy o'sishning Xarrod modeli Domarmodelidan qaysi jihatlari qanday farq qiladi?

7. Domarmodelidagi iqtisodiy o'sish shartlari qanday izohlangan?

15-mavzu. Iqtisodiy o'sishning neoklassik modellari

Reja

15.1. R. Solouning neoklassik modeli asoslari.

15.2. R. Solou modelidagi kapitalning chiqib ketishi aholi soni o'sishining barqaror muvozanat va iqtisodiy o'sish gata'siri.

15.3. Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sish gata'siri.. Felsning «oltin qoidasi».

15.4. Iqtisodiy o'sishning J. Midva A. Lyuis modellari.

15.1. R. Solouning neoklassik modeli asoslari.

Yirik firmalarning mustaqil iqtisodiy siyosat yuritishga va iqtisodiy o'sishga erishi shga intilishlari neoklassik yo'nalish vakillarini iqtisodiy o'sishning neokaynscham model lariga muqobil bo'lgan o'sish modellari yaratishga afal kirishishga undadi.

Buyo'nalish vakillari (amerikalik iqtisodchi R. Solou va ingliz iqtisodchisi J. Midhamdaboshqalar), bozor raqobat sharoitida yirik firmalarga o'z resurslaridan potensial o'sishga erishish maqsadiga erishish uchun, iqtisodiyotga davlat aralashuvini qat'iy cheklash lozim degan fikrni ilg'asurishdi.

Ulari yaratgan modellarning metodologik asoslarini bo'lib, shuningdek, mehnat, kapital va yerni ijtimoiy mahsulotni yaratishning mustaqil omillarideb qarovchi ishlab chiqarish omillarining klassik nazariyasini yaratdilar.

Neoklassik modellarning navbatdagi metodologik asosini bo'lib chekli (chegaralangan) umumiylik nazariyasini hisoblagan. Ushbu nazariya qat'iy raishlab chiqarish omillariga egalari bo'lgan daromad, bu omillarning chekli mahsulotlari (omillarning qat'iy cheklash hisobiga yaratilgan qat'iy cheklash mahsulot) bilan belgilanadi.

Birinchineoklassik model R. Solou tomonidan 1956 yilda "Iqtisodiy o'sish nazariyasiga hissa" asarida tasvirlab berilgan. 1957 yilda "Texnik taraqqiyot va agregativ ishlab chiqarish funksiyasi" nomli asari darivojlantirildi.

R.Soloumodelimutanosibiqtisodiyo'sishningzarurshartiyalpitalabvayalpitakli fningtengligihisoblanadi.

ModeldayalpitaklifKobb-

Duglasningishlabchiqarishfunksiyabilanifodalangan.

Bufunksiyabirtomondanishlabchiqarishhajmivaikiinchitomondanfoydalanilayotgan omillarhamdaularningo'zarokombinasiyalario'rtasidagifunksionalbog'liqlikniakset tiradi, ya'ni:

$$Y = f(L, K, N),$$

modeldayuqoritexnikrivojlanishbosqichidayerningkichikahamiatgaegaligitufayliis hlabchiqarishfaqatmehnatresurslarivakapitalgabog'liqdebolingan.

$Y = f(L, K)$, funksiyaningkengaytirilganko'rinishiquyidagicha:

$$Y = (\Delta Y / \Delta L) L + (\Delta Y / \Delta K) K,$$

buyorda: $\Delta Y / \Delta L$ - mehnatningcheklimahsuloti (MPL);

$\Delta Y / \Delta K$ - kapitalningcheklimahsuloti (MPK).

Soloumodeligako'rayalpiishlabchiqarishhajmimehnatumdorligini - bittaishchigato'g'rikeladiganmahsulotishlabchiqarishhajmini ($y = Y/L$) o'stirishhisobigata'minlanishimumkin.

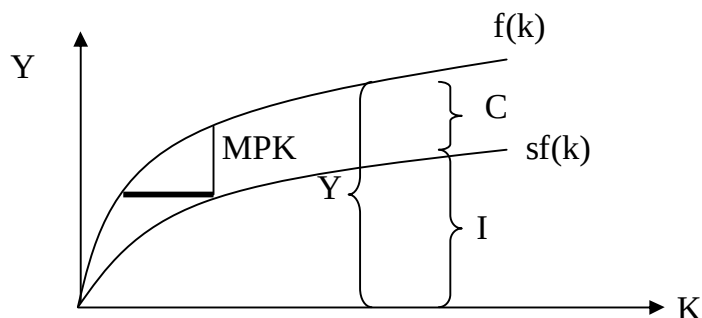
Aynipaytdamehnatumdorligikapitalbilanqurollanganlikdarajasining $k = K/L$) funksiyasi, ya'ni

Buyorda

Kapital

(fond)

bilanqurollanganlikdarajasiningo'sishiesajamg'arishnormasigabog'liq.

15.1.-chizma. Bittaishchigato'g'rikeladiganishlabchiqarish(Y) vatalab (c+i) .

Modeldayalpitalabinvestisionvaiste'molxarajatlaribilanbelgilanadidebolinadi

$$Y = C + I$$

Davlatxarajatlarivasofeksportko'rsatkichlarihamiste'molvainvestisiyalartarki bigakiritibyuboriladi.

Daromad, shakllangan jamg'arish normasi ga ko'ra, iste'mol va jamg'arishga. Ishlab chiqarish hajmi dinamikasi kapital (kapital bilan qurollanganlik) hajmi ga bog'liq.

Kapital hajmi esa uning chiqib ketishi va investisiyalarda siridano'zgaradi.

Investisiyalar kapital zahirasi ni orttiradi, chiqib ketish (amortizatsiya) esa uni kamaytiradi.

Investisiyalar fond bilan qurollanganlik va jamg'arish normasi ga bog'liq..

Bu iqtisodiyotda talab va taklif tengligi shartidan kelib chiqadi: $I = sf(k)$.
Jamg'arish normasi (s) k
ning har qanday miqdori da mahsulotning investisiya va iste'mol ga bo'linishi ni belgilaydi:

$$Y = f(k), \quad I = sf(k), \quad S = (1-s)f(k)$$

15.2.

R. Solou modelida kapitalning chiqib ketishi aholi soni o'sishining barqaror muvozanat va iqtisodiy o'sishiga siri.

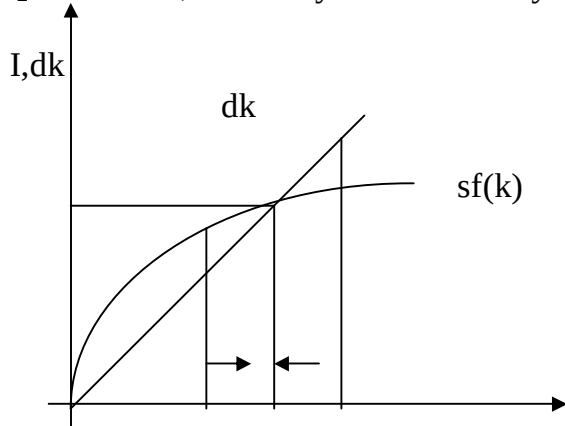
Investisiyalar va chiqib ketishning kapital zahirasi dinamikasi ga siri ni $\Delta k = I - dk$, yoki investisiyalar va jamg'arishni tengligidan foydalanib $\Delta k = s \cdot f(k) - dk$ ko'rinishida yozish mumkin.

Kapital zahirasi (k) investisiyalar hajmi kapitalning chiqib ketishi hajmi ga teng bo'lguniga qadar, ya'ni $s \cdot f(k) = dk$ shart bajarilguniga qadar oshib boraveradi. Shunda soni o'ng bitta shi bilan band xodimga to'g'ri keladigan kapital zahirasi (fond bilan qurollanganlik) o'zgarmaydi ($\Delta k = 0$).

Investisiyalar hajmi kapitalning chiqib ketishi hajmi ga teng bo'lgan sharoitda kapital zahirasi darajasini fond bilan qurollanganlikning muvozanatli (barqaror) darajasida yil davida k^* deb belgilanadi. k^* ga erishilganda iqtisodiyot uzoq muddatli muvozanat holatida bo'ladi.

Muvozanat barqaror bo'lishiga sabab k ning dastlabki miqdori qandayligidan qat'iynan iqtisodiyot muvozanat holatiga, ya'ni k^* ga intiladi. Agar k ning boshlang'ich

miqdori k^* dan kam bo'lsa, yalpi investisiyalar ($sf(k)$) chiqib ketish miqdori (dk) dan ko'p bo'ladi va kapital zahirasi so'f investisiyalar miqdoriga ko'payib boradi. Aksincha $k_2 > k^*$ bo'lsa, investisiyalar amortizatsiya dan kamligi ni anglatadi.

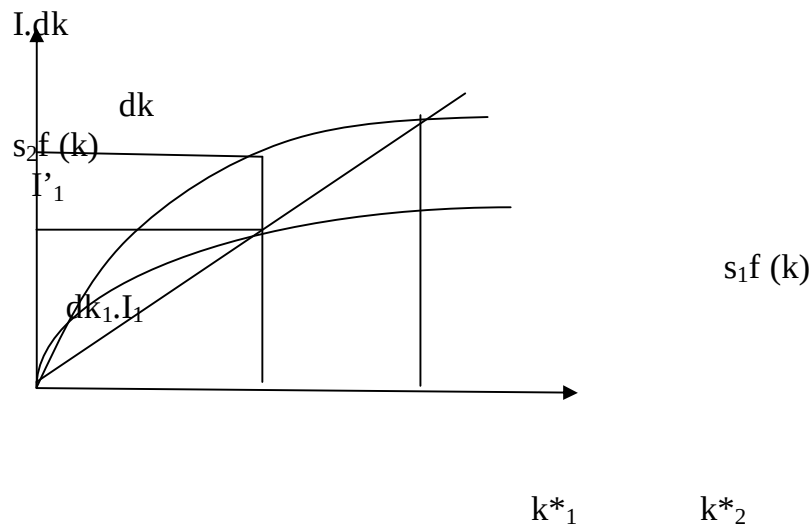
$k_1 \quad k^* \quad k_2$
 k

15.2.-chizma.

Investisiyalar vakapitalning chiqib ketishining iqtisodiy muvozanat gatasiri

. Buholdak kapital zahira simuvozanatli darajaga qadarkamayibboradi (15.2.-chizma).

Jamg'arish normasi fond bilan qurollanganlikning barqaror darajasigata'sirko'r satadi. Jamg'arish normasining s_1 holatdan s_2 holatga siljishi investisiyalaregrichizig'ini yuqoriga $s_1 f(k)$ holatdan $s_2 f(k)$ holatga qadarsiljishini keltiribchiqaradi (15-3. -chizma).

15.3. -chizma.

Jamg'arish normasining iqtisodiy muvozanat gata'siri.

Solou model jamg'arish normasi kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasiga erishishning o'tamuhimomiliekanligini ko'rsatadi.

Jamg'arish normasining o'sishi investisiyalar hajmining oshishini keltiribchiqaradi. Buning asosiy kapital miqdorining oshishiga, o'z navbatida kapital bilan qurollanganlik darajasining (k) ko'tarilish orqali, yaroqirardnatijaga, ya'niesailabchiqarish hajmining (Y) ko'payishiga olibkeladi.

Shunday qilib, jamg'arish normasining oshishi barqaror muvozanat sharoitida yuqori oqishlabchiqarish vakapital zahirasida darajasiga erishish imkonini beradi. Ammo jamg'arish normasining oshishi qisqamuddatli davrda, iqtisodiyot yangi barqaror muvozanat nuqtasigayetgunga qadar, iqtisodiy o'sishni jadallashishiga olibkeladi.

Jamg'arish jarayoni ham, jamg'arish normasining oshishi ham barqaror muvozanat holatida aholi jon boshiga ishla

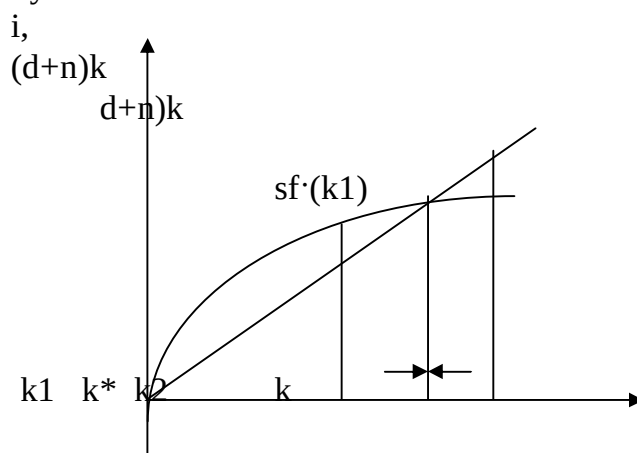
bchiqarishhajmininguzluksizo'sishimexanizminitushuntirishuchun yetarli emas. Ularmuvozanatning bir holatidan ikkinchi holatiga o'tilishiniko'rsatadixolos.

Soloumodelini keyingirivojlantirilishidan avbat bilan ikki shart olib tashlanadi: aholisonivauningish bilan band qismisoniningo'z garmasligi ham datexnik taraqqiyotni ng mavjud emasligi.

Aholidoimiy (n) sur'at bilan o'sadidebtasavvur qilamiz. Ishchilar sonining ko'payishiboshqatengsharoitlardamehnatning kapital bilan qurollanish darajasining qisqarishiga olib kelishim umkin. Natijada, birishchigato'g'rikeladigankapital zahirasio'zgarishiniko'rsatuvchitenglama quyidagiko'rinishga egabo'ladi:

$$\Delta k = I - dk - nk \text{ yoki } \Delta k = I - (d+n)k$$

Mehnatning kapital bilan qurollanganligi pasayishi tufayli uni oldingidara jadasaql ab turish uchun investisiyalarning kapital chiqib ketishini qoplaydigan hajmizarur. Kapital jamg'arish normasi yuqoribo'lmasa kapitalning chiqib ketishi, aholisoniningo'sishi tufayli kapital bilan qurollanganlik darajasio'z garmasdan qolishiy okipasayib ketishim umkin.

15.4.-chizma. Aholisonio'sishining iqtisodiy muvozanatgata'siri.

Aholio'sishining hisobga olgan holda R.

Soloumodelini grafik jihatdan ifodalash uchun mehnatning kapital bilan qurollanganligi barqaror darajasini (k^*) deb belgilaymiz. Aniqlaganimizdek, agar birishchigato'g'rikeladigankapital $(k = \text{const})$ bo'lsa iqtisodiyot muvozanat holatida bo'ladi. Agar $k_1 < k^*$ bo'lsa, unda amaldagi investisiyalar ularning kritik kattaligidan yuqoriva (k_1) k^* ga qadaro'sadi. Agar $k_2 > k^*$, unda investisiyalar ularning kritik darajasidan past va (k_2) k^* ga qadarpasayadi.

Model iqtisodiyot barqaror holatda bo'lishi uchun investisiyalar $sf(k)$ kapital chiqib ketishi va aholining o'sishi $(d+n)k$ oqibatlarini qoplashi kerakligini ko'rsatadi. B holda kapital bilan qurollanganlik (k) va mehnat unumdorligi (y) o'z garmas qoladi. Lekin aholi o'sishida kapitalning doimiyli gi rapital ham aholiga mos sur'atda o'sishi kerakligini anglatadi: ya'ni:

$$\Delta Y/Y = \Delta L/L = \Delta K/K = n$$

Bundan quyidagi xulosa kelib chiqadi: aholining o'sishi – iqtisoiyotning barqarorlik holati sharoitidagi uzluksiz iqtisodiy o'sishning sabablaridan biri.

Biroq agar aholining o'sishi investisiyaning oshishi bilan birga bormasa, unda bu bir ishchiga tug'ri keladigan kapital zahirasining kamayishiga olib keladi. Aholining n dan n_1 ga o'sishi $(d+n)k$ chizig'ini yuqoriga $(d+n_1)k$ holatiga siljitadi. Bu esa kapital bilan qurollanganlikni k^* dan k_1^* gacha qisqartiradi. Shunday qilib, R.Solou modeli aholi o'sishining yuqori sur'atlarga ega bo'lgan davlatlarda kapital bilan qurollanganlik past –demakki, daromadlar ham past bo'lishini tushuntirib beradi.

R.Soluning fikriga ko'ra, barqaror muvozanat sharoitida kapital, mehnat va milliy daromad darajasi bir xil, aholi soni o'sishiga teng sur'atda o'sib boradi. Aholi sonining teza o'sishi iqtisodiyotning o'sish sur'atlariga dalil bo'lib xizmat qiladi, ammo barqaror muvozanat holatida aholi jon boshiga mahsulot ishlab chiqarish kamayadi. O'z navbatida, jamg'arish normasining oshirilishi aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad miqdori oshiradi va kapital bilan qurollanganlik ko'efficientini ko'tarilishiga olib keladi, lekin barqaror holatdagi o'sish sur'atiga to'g'ri kelmaydi. Shu sababli barqaror holatdagi iqtisodiy o'sishning yagona shart texnika taraqqiyotining o'sish sur'ati hisoblanadi.

15.3. Texnologik taraqqiyotning iqtisodiy o'sishiga siri. Felsning «oltinqoidasi».

Neoklassik nazariyada texnik (texnologik) taraqqiyot deganda ishlab chiqarishning mashinalashtirilishi emas, balki, ishlab chiqarishdagi sifat o'zgarishlari (ishchilarning ma'lumot darajalariga malakalarining o'sishi, ishlab chiqarishni tashkil qilishning yaxshilanishi, ishlab chiqarish ko'lamining kengayishi) tushuniladi.

Modelga texnika taraqqiyotning kiritilishi ishlab chiqarish funksiyasini o'zgartirib, quyidagicha ifodalash mumkin:

$$Y = f(K, L \times E)$$

Buyerda E – mehnat birligining samaradorligi (ishchikuchining salomatligi, ma'lumot va malakasiga bog'liq):

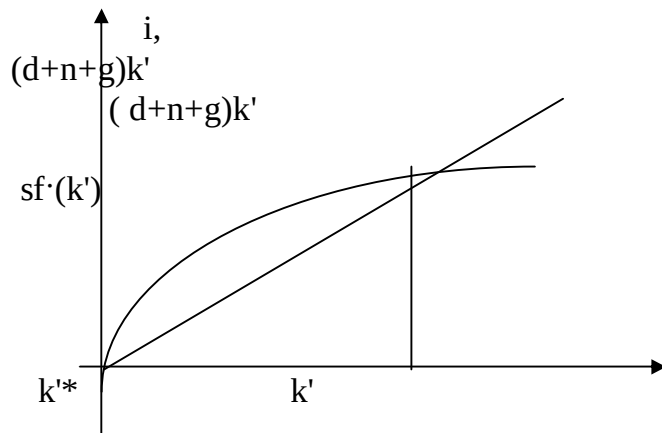
$(L \times E)$ – doimiy samaradorlik E ga ega shartli mehnat birliklar soni.

E qanchalik kattabo'lsa, mavjud ishchilarning soni bilan shuncha ko'p mahsulot ishlab chiqarilishi mumkin.

Texnika taraqqiyotining mehnat samaradorligi (E) ning doimiy sur'at (g) bilan o'sishiga olib keladi. Shuning uchun $g = 2\%$ bo'lganda, mehnatning har bir birligidan qaytiyilgan 2% ga oshadi, bu esa ishlab chiqarish hajmining ishchikuchiyiliga 2% o'shishiga olib keladi.

Texnika taraqqiyotining bunday shakli mehnatni tejaydideyiladi, (g) – esa mehnatni tejaydigan texnika taraqqiyotning sur'ati.

Enditexniktaraqqiyot holatidagi kapital bilan qurollanganlikning barqaror daraja sinianiqlash mumkin. Agar bandlarning soni (L) (n) sur'at bilan oshayotgan bo'lsa, samaradorlik (Y_e) esa (g) sur'at bilan o'sayotgan bo'lsa, unda (L_e) ($n+g$) sur'at bilan oshib boradi.

15.5.-chizma **Texnologik taraqqiyotning barqaror muvozanat gata'siri**

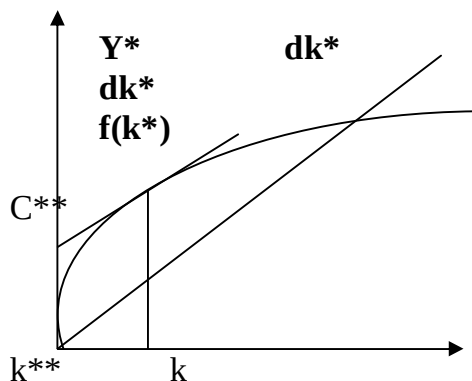
R. Solou modelidagi texnik taraqqiyot-

turmush darajasi uzluksiz o'sishining yagona shartiekanligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, R. Solou modeli iqtisodiy o'sishning 3 manbai-investitsiyalar, ishchilik uchun iqtisodiy taraqqiyot o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni yoritishimkonini bildiradi.

Davlati iqtisodiy o'sishga jamg'ar mablag' yorivat texnik taraqqiyotni jadallashtirish orqali ta'sir ko'rsatishim mumkin.

Iste'mol hajmi maksimal bo'ladigan kapital bilan qurollanganlikning barqaror darajasi "Oltinqoida" gamu vofiq keladi. "Oltinqoida" bo'yicha kapital bilan qurollanganlik k^{**} bilan iste'mol sur'ati S^{**} bilan belgilangan.

15.6.-chizma. Felsning bo'yicha iste'molning barqaror darajasi.

«oltinqoidasi»

“Oltinqoida” darajasigamoskeladigankapitalbilanqurollanganlikholatida $f(k^*)$ ishlabchiqarishfunksiyasiva dk^* chizig’ibirxilog’magaegavaist’molmaksimaldarajagaerishadi.

Agariqtisodiyot “Oltinqoida” bo’yichaegabo’lishimumkinbo’lgankapitalzahirasi danortiqchakapitalzahirasi bilanri vojlanayotganbo’lsa, undabuholatdajamg’armame’yorinipasaytirishgayo’naltrilgansiyosatni amalgaoshiri shzarur.

Jamg’armame’yoriningkamayishiiste’molningoshishivaungamuvofiqravishdainvestisiyalarningpasayishigaolibkeladi, demakkapitalzahirasi ningbarqarordarajasiningpasayishigahamolibkeladi.

Agariqtisodiyotbarqarorlikholatida “Oltinqoida” dagidankamkapitalbilanqurollanganlikbilanri vojlanayotganbo’lsa, undajamg’armame’yorinioshirishzarur. Buinvestisiyalarni oshiribiste’molnipasaytiradi, lekinkapitalningjamg’arilibborishibo’yichaqandaydirvaqtdanboshlab yanao’saboshl aydi.

Natijadaiqtisodiyotyana yangimuvozanatholatigaerishadi ammooltinqoidagamuvofi qbo’lganholda, bundaiste’mol dastlabkiganisbatanyuqoriroqdarajagaegabo’ladi.

15.4. Iqtisodiy o’sishning J. Midva A. Lyuismodellari.

J. Midning iqtisodiy o’sish modeli hamneoklassikasoslargaga.

Uiqtisodiy o’sish nichekli unumdorlik qonuni qo’llaniladigan marjinalistik yondoshuvl arbilantushuntiradi. Kobb-

Duglas funksiyasi ning zamonaviylashtirilgan variantidan foydalanib, JMidbarqarordinamik muvozanat imkoniyatitenglamasi nikeltiribchiqardi.

$$U = \alpha k + \beta L + r$$

bu yerda Y-milliy daromadning o’rtacha yillik o’sish surati:

k- kapitalning o’rtacha yillik o’sish sur’ati;

L- mehnatning o’rtacha yillik o’sish sur’ati;

α - milliy daromadda kapitalning ulushi;

β - milliy daromadda mehnatning ulushi;

r- texnik taraqqiyot sur’ati.

Tenglama, milliy daromadning o’sish sur’ati milliy daromadda ega bo’lgan ulushi bo’yicha mehnat va kapital o’sish sur’atlarining yig’indisiga texnik taraqqiyot sur’ati qo’shilishidan paydobo’lgan miqdorga teng bo’lishiniko’rsatadi.. Mehnat va texnik taraqqiyot o’sish sur’atlarini doimiy deb taxmin qilib J. Mid quyidagi xulosaga keldi; iqtisodiy o’sishning barqaror sur’ati kapital o’sishning barqaror sur’atlari va uning milliy daromad o’sish sur’atlari bilan tengligi sharoitida erishiladi. Agar kapitalning o’sish sur’atlari milliy daromadning o’sish sur’atlaridan oshsa, unda bu jamg’arish sur’atlarining o’z-o’zidan pasayishiga olib keladi.

J.

Midrealholatdamehnatningvakapitaljamg'arilishiningo'sishsur'atlarior'tasidamuvo
fiqlikkaamalqilishzarurligigae'tiborqaratgan. Aksholda,

agarmehnatningo'sishishungamuvofiqkapitaloshishibilanbirgabormasaishlabchiqar
ishningo'sishiro'ybermaydi,

chunkiishchikuchiningo'sishiortiqchabo'libishsizlikvujudgakeladi.

Agarkapitalmehnatunumdoliginio'sishsur'atlaridantezroqo'ssa,

undaortiqchaishlabchiqarishquvvatlarihosilbo'ladi.

A.

Lyuiso'zmodelidaishchikuchizahirasi

(rezerv)

niiqtisodiyo'sishningasosisifatidako'ribchiqadi.

Shuninguchununingfikricha,

bumodel "aholizichligiyuqori, kapitaltaqchil, tabiiyresurslaresacheklangan"

davlatlaruchunqo'lkeladi. Bunday mamlakatlarga A. Lyuis Hindiston, Pokiston,
Misr va boshqalarni kiritadi.

Lyuis modelining vazifasi mehnat resurslarining bir qismini qishloq
xo'jaligidan sanoatga qayta taqsimlash va bu bilan iqtisodiy o'sish sur'atining
tezlanishiga erishish hisoblanadi. Bu jarayonda asosiy mexanizm bo'lib
tarmoqlararo bozor xizmat qiladi.

Sanoat ishlab chiqarish mashtablarini kengaytirib, o'z ishchilarining
daromadlari o'sishini ta'minlaydi, bu esa ichki talabni oshishiga ko'maklashadi.
Bunda tadbirkorlar o'sib borayotgan daromadlarni ishlab chiqarishni
kengaytirishga yo'naltiradilar. Bu daromadlar keyinchalik iqtisodiy o'sishga
dinamik ta'sir ko'rsatadi.

Nazoratvamuhoakamauchunsavollar

1. Iqtisodiyo'sishningneoklassikmodellarineokeynschamodellardanqaysij
ihatlarigako'rafarqqiladi?

2. R. Solouningiqtisodiyo'sishmodeliqandaynazariyasoslargaega?

3. Barqarordinamikmuvozanatdegandaiqtisodiyotningqandayholatitushu
niladi?

4. Soluningiqtisodiyo'sishmodelidajamg'arishnormasiningiqtisodiyo'sis
hgata'siriqandayizohlangan?

5. Kapitalningchiqibketishiniiqtisodiyo'sishgata'sirinitushuntiribbering?

6. Aholisoniningo'sishikapitalbilanqurollanganlikdarajasigavaishlabchiq
arishhajmigaqayyo'sindata'sirko'rsatadi?

7. Soloumodelidaifodalangantexniktaraqqiyotningmohiyatiniizohlabberi
ng.

8. Felpsning "oltinqoidasi" mohiyatinitushuntiribbering.

9. J.Mido'zmodelidamehnatunumdorligivakapitaljdang'arishiningo'sish
isur'atlarior'tasidagibog'liqlikqandayifodalangan?

10. A.Lyuismodeligako'raiqtisodiyo'sishnita'minlashshartlarinimalardani
borat?

16- Mavzu. Xalqaro savdo nazariyasi

Reja

- 16.1. Xalqaro savdning zaruriyati va uning asosiyko'rinishlari
- 16.2. A.Smitning mutlaq va D. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi
- 16.3. Xeksher – Olinningneoklassikkonsepsiyasi. Leontevtaajjubi
- 16.4. Xalqarosavdning zamonaviy nazariyalari (Porternazariyasi).

16.1. Xalqarosavdning zaruriyati va uning asosiyko'rinishlari

Jahon savdositashqi iqtisodiy aloqalarning asosiy shaklidir.

Tashqi savdning vujudga kelishi ikki muhim obyektiv sabab bilan izohlanadi.

Birinchidan, bu tabiiy va xom ashyo resurslarining mamlakatlar o'rtasida notekis taqsimlanganligi.

Xalqarosavd rivojlanishining zarurligini belgilovchi ikkinchi muhim sabab shundaki ham mamlakatlar ham barcha turdagi mahsulotni bir xil samaradorlik bilan ishlab chiqara olmaydi.

Bu ikki obyektiv sabab har qanday milliy iqtisodiyotning takrorishlab chiqarishiga rayonidaxalqarosavdning ahamiyatini aniqlaydi. 90-yillarning boshlaridaxalqarosavd hajmi AQShdagi milliy mahsulotning 16-18 foizini, Germaniyada 30-39 foizini tashkil etdi. Shunday bo'lsa ham O'zbekistonning milliy mahsulotidagi tashqi savdning ulushi 10-12 foizni tashkil etadi.

Tashqi savd xalqaro ayirboshlashning anaviy shakli sifatida quyidagik ko'rinishlarni o'z ichiga oladi:

- mahsulotlarni ayirboshlash: yoqilg'i-xom ashyo mahsulotlari, qishloq xo'jaligi mahsulotlari, sanoat mahsulotlari;
- xizmatlarni ayirboshlash: muhandislik-maslahat xizmatlari;
- transport xizmatlari, sayyohlik va boshqa xizmatlar. Hozirgi vaqtda xizmatlarning jahon eksportidagi hissasi 30 foizdan oshib ketdi;
- yangi ilmiy-texnik ma'lumotlarni ayirboshlash: lisenziyalar va «nou-xou»lar. Ular hissasiga xalqarosavd oylanmasining 10 foiziga yaqin to'g'ri keladi.

Xalqarosavd mahsulotlari, xizmatlar va fan-texnika ma'lumotlarini ayirboshlashning barcha ko'rinishlarini tashqi savd operatsiyalari yordamida amalga oshiriladi. Ular o'z navbatida eksport, import, reeksport va reimport operatsiyalariga bo'linadi.

16.2. A.Smitning mutlaq va D. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi

Erkintashqi savdning zarurligini foydaliligi to'g'risida dastlabkin nazariyalarda biri A.Smitning mutlaq ustunlik nazariyasi.

Bu nazariya ga ko'ra har bir mamlakat undagi mavjud sharoitlar va resurslar o'ziga xosligi natijada holdama'lum birtovarni eng kam xarajatlar hisobiga (yoki vaqt birligidagi birtovarni eng ko'p) ishlab chiqarish imkoniyatiga ega. Shunday ekan mamlakat mutlaq ustunlikka ega bo'lgan tovar ishlab chiqarishga ixtisoslashadigan birtovarning o'z iste'molidan ortiq qisminisotadi hamda boshqa tovarlarni sotib oladi.

D.

Rikardonings fikriga ko'ramamlakatlar ishlab chiqarish samaradorligini ta'minlashda yo'qotqanlikka ega bo'lgan yoxud kamroq zaiflikka ega bo'lgan mahsulot ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslash salar maqsadga muvofiq bo'ladi.

Bunday vaziyatlarda ikkimamlakat o'rtasidagi savdoko'proqim koniyatlarolib keladi. Har birmamlakat o'zi ixtisoslashgan mahsulotlarni ishlab chiqaradivashu orqali yutuqlar ga erishadi. Uning mulohazalari "Nisbiy ustunlik nazariyasi"da o'z yechimiga ega bo'ldi.

Nisbiy ustunlik nazariyasidatashqisavdodan barcha davlatlarning manfaat ko'ris himahsulotlar bahosio'rtasidagibahogabog'liq bo'ladi.

Mahsulotlar bahosio'rtasidagi o'zaro nisbat aniqlab olingandan keyin «savdosharoiti» (terms of trade) tushunchasivavdosharoitini aniqlab olish uchun esa "savdosharoiti indeksi" tushunchasikiritilgan. Bu indeks quyidagi formula orqali aniqlangan:

$$\text{Savdo sharoiti indeksi} = \frac{\text{Eksport narxlar indeksi}}{\text{Import narxlar indeksi}} \times \frac{E_i}{I_i} = \frac{100}{100} = 100$$

Indeksning o'sishi (masalan, 100 dan 105 gacha) savdo sharoitlarining yaxshilanayotganligini ko'rsatadi. Ya'ni, ushbu miqdordagi importga hisob-kitob qilish uchun undan kam miqdorda eksport talab etiladi.

Amaliyotda savdo sharoiti, birinchidan, tovarlar bahosi o'zgarishi hisobiga, unga bo'lgan talabning oshishi yoki kamayishiga bog'liq. Ayrim mahsulot ishlab chiqaruvchilar (masalan, neft va neft mahsulotlari ishlab chiqaruvchilar) narxlarda bo'layotgan o'zgarishlarga qaramay, katta yutuqlarga erishadilar.

16.3. Xeksher – Olinning neoklassik konsepsiyasi

E. Xeksher va B. Olinlar «Ishlab chiqarish omillariga bog'liq holda narxlarni tenglashishi» qoidasini oldinga surgan. Buning ma'nosi shundan iboratki, milliy ishlab chiqarishdagi farqlar ishlab chiqarishning mehnat, yer, kapital va shuningdek, u yoki bu mahsulotga ichki iste'moldagi o'zgarishlar kabi omillarga bog'liq.

Ularning qoidalaridagi asosiy vaziyatlar quyidagicha keltirilgan:

1. Mamlakatlar o'zlarida ortiqcha bo'lgan ishlab chiqarish omilini ko'p talab qiladigan mahsulotlarni eksport qilishadi va aksincha, o'zlarida taqchil bo'lgan ishlab chiqarish omillarini ko'p talab qiladigan mahsulotlarni import qiladilar.

2. Xalqaro savdo yo'lidagi cheklashlar bekor qilinsa tovarlarning turli mamlakatlardagi «omil narxi» (tannarxi) ning tenglashishi kabi o'zgarishlar kuzatiladi.

3. Mahsulotlar eksporti o'rnini asta sekin ishlab chiqarish omillari eksporti egallaydi.

Agar mamlakatdagi bir ishlab chiqarish omili miqdori bilan boshqa omillar miqdori o'rtasidagi nisbat boshqa mamlakatdagiga nisbatan yuqori bo'lsa shu omil bu mamlakatda nisbatan ortiqcha deb hisoblanadi.

Xeksher–Olin konsepsiyasini tadqiq qilish borasidagi izlanishlar 50 yillarda «Leontyev taajjubi» yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. V.Leontyev AQSh kapital ortiqcha bo'lgan mamlakat bo'lishiga qaramasdan 1947 yilda kapital talabchan emas, balki mehnat talabchan mahsulot eksport qilganligini ko'rsatib berdi. Ya'ni Xeksher-Olin konsepsiyasiga zid keladigan vaziyat yuzaga keldi. Keyingi tadqiqotlar esa AQSh da kapitaldan ko'ra yer va ilmiy texnik mutaxassislar nisbiy ortiqcha ekanligi tasdiqlandi. AQSh ishlab chiqarilishida aynan shu omillar ko'proq foydalaniladigan tovarlarning sof eksportyori bo'lib chiqdi.

16.4.Xalqarosavdoningzamonaviynazariyalari

1948 yil amerikalik iqtisodchilar P. Samuelson va V.Stolperlar Xeksher-Olin konsepsiyasini takomillashtirishdi. Ularning nazariyasi bo'yicha xalqaro savdo – ishlab chiqarish omillari bilan ta'minlanganlik darajasidan notekislik, texnologiyalarining bir-biriga mosligi, raqobatning rivojlanishi va mahsulotlarning harakatchanligi kabi sharoitlarda mamlakatlar o'rtasidagi ishlab chiqarish omillari narxlarini tenglashadi.

D. RikardomodelidaishlabchiqilganvaE. Xeksher, B. Olin, P.SamuelsonhamdaV.Stolperlartomonidanto'ldirilgansavdokonsepsiyasiganafaqat mamlakatlaro'rtasidagio'zarofoydalissavdoniyo'lgayo'yish, balkimamlakatlarrivojlanishio'rtasidagifarqlarnikamaytirishvositasisifatidahamqaraladi

ShuningdekM.Pozner, G.XufbauervaR.Vernontadqiqotlarihamnisbiyustunliknazariyasiniyanabirtasdiqladi.

M.

Portergao'ztadqiqotlarinatijasidamamlakattarmoqlarivafirmalariningraqobatustunliginibelgilovchiomillarniikkiguruhgabo'ladi:

1.Asosiyomillar:

-

zarursifatgaegavayetarlichamiqdordagiishlabchiqarishomillarinigmavjudbo'lishi;

-mamlakatichidamazkurtarmogmahsulotigabo'lgantalabningxususiyatlari, uningsifatvamiqdorxarakteristikalar;

-mamlakatdaushbutarmoqqayo'ldoshvaunita'minlabturuvchi, jahonbozoridaraqobatbardoshbo'lgantarmoqlarningmavjudligi;

-firmaningstrategiyasi, shuningdekichkibozordagiraqobatxarakteri

2.Qo'shimchaomillar:

-tasodifiyhodisalar;

-tashqiiqtisodiyfaoliyatyurituvchikorxonalarniqo'llab-quvvatlashbo'yichahukumatfaoliyati.

Mahsuloteksportqiluvchikorxonalarniqo'llab-quvvatlash,

mamlakatichidaqulaybiznesmuhitiniyaratish,

ishlabchiqarishvabozorinfratuzilmasinirivojlantirish,

bojxonabojlariningpasaytirilishi,

subsidiylarvaimtiyozlikreditlarberish,

boshqaxalqaroshartnomalartuzishorqalimilliykorxonalarningchetmamlakatlardagif aoliyatiuchunqulaysharoitlaryaratishkabitadbirlarularningraqobatustunliklarinioshir ishgaxizmatqiladi.

Nazorat va muhokama uchun savollar

1. Xalqaro savdoni rivojlantirishning obyektiv va subyektiv sabablari nimalardan iborat?
2. Xalqaro savdoning shakllarivaularhajminibelgilovchiomillarnitushuntiribbering.
2. A. Smitning «Mutlaq ustunlik» nazariyasi kamchiligi nimada ko'rinadi?
3. «Nisbiy ustunlik» nazariyasining mohiyatini tushuntirib bering.
4. Savdosharoitlaritushunchasiniizohlabbering. Savdosharoitiningyaxshilanishiqandayoqibatlargaoilibkeladi?
5. Xeksher-Olinningneoklassikkonsepsiyasiniizohlabbering.
6. «Leontevtaajubi» qaysisababliyuzagakeldivaqandayyechimtopti?
7. M.Portertomonidanmilliykorxonalarningraqobatustunliginita'minlovchiomillarqan daytasniflanadi?

17-Mavzu. Tashqisavdosiyosati

Reja

- 17.1. Tashqisavdo siyosatining mohiyativavositlari.**
- 17.2. Importga ta'riflar. Importga tariflar kiritilishining iqtisodiyoqibatlari.**
- 17.3. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalariva importni kvotalar orqali tartibga solish.**
- 17.4. Eksport subsidiyalari. Eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.**
- 17.5. O'zbekistonRespublikasitashqisavdosiyosatiningxususiyatlarivaunitakomillas htirishyo'nalishlari.**

17.1. Tashqisavdo siyosatining mohiyativavositlari.

Tashqisavdosiyosati	–	byudjet-
soliqsiyosatiningtashqisavdohajmlarinisoliqlar,		subsidiyalar,
valyutanazorativaimportyokieksportnito'g'ridan-		
to'g'richeklashlarorqalitartibgasolishnio'zichigaolgannisbatanmustaqilyo'nali		
shidir.		

Tashqisavdonicheklashborasidaolibborilayotganharqandaychora-tadbirlarqisqamuddatlisamaraberadi. Uzoqdavrdaesa, faqaterkinsavdoginaiqtisodiyresurslarnisamaralijoylashtirishimkoniniberadi

Tashqi savdoni cheklash usullarining 50 dan oshiqroq turi mavjud. Ularning ayrimlari davlat g'aznasini to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lsa, ba'zilar umuman importni cheklashga va yana boshqasi esa eksportni cheklashga yoki rag'batlantirishga yo'naltirilgan. Amaliyotda tashqi savdoni tartibga solishning ta'rif va nota'rif usullaridan foydalaniladi.

Ta'rif usullariga import va eksport bojlari joriy qilish kirs, nota'rif usullariga eksporterlar va ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalar berish, kvotalash, lisenziyalash kabilar kiradi.

Bojxona bojlari avvalo import bojlari va eksport bojlariga ajraladi.

Import bojlari davlat byudjetini to'ldirish maqsadida va ichki bozorlarga tushadigan chet el tovarlari oqimini tartibga solish uchun belgilanadi. Eksport bojlari mamlakat ichida talab ko'p bo'lgan mahsulotlar taqchilligining oldini olish maqsadida belgilanadi.

Boj olinadigan mahsulotlar, boj olinmaydigan mahsulotlar, olib kelish va olib ketish taqiqlangan mahsulotlar, shuningdek, bojxona bojlari stavkasi, ya'ni, ularning tartibga solingan ro'yxati bojxona tariflari deb ataladi.

17.2. Importga ta'riflar. Importga tariflar kiritilishining iqtisodiy oqibatlari.

Xalqaro savdoni tartibga solishda eng ko'p qo'llaniladigan usul bo'lib tarif, ya'ni importga solinadigan bojxona boji hisoblanadi.

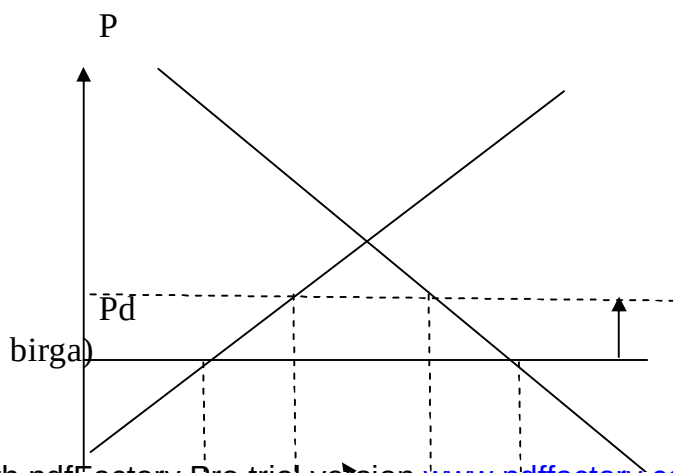
Aytaylik, importtariflari joriy qilingunga qadar ichki ishlab chiqarish hajmi S_1 , ichki talab hajmi esa D_1 teng bo'lgan. Talab va taklif o'rtasidagi farq $(D_1 - S_1)$ import hisobiga qoplangan.

Mamlakat iqtisodiyoti yopiq bo'lganida baholardarajasi Regateng, talab va taklif muvozanati esa Yenuqtada o'rnatilgan bo'lardi.

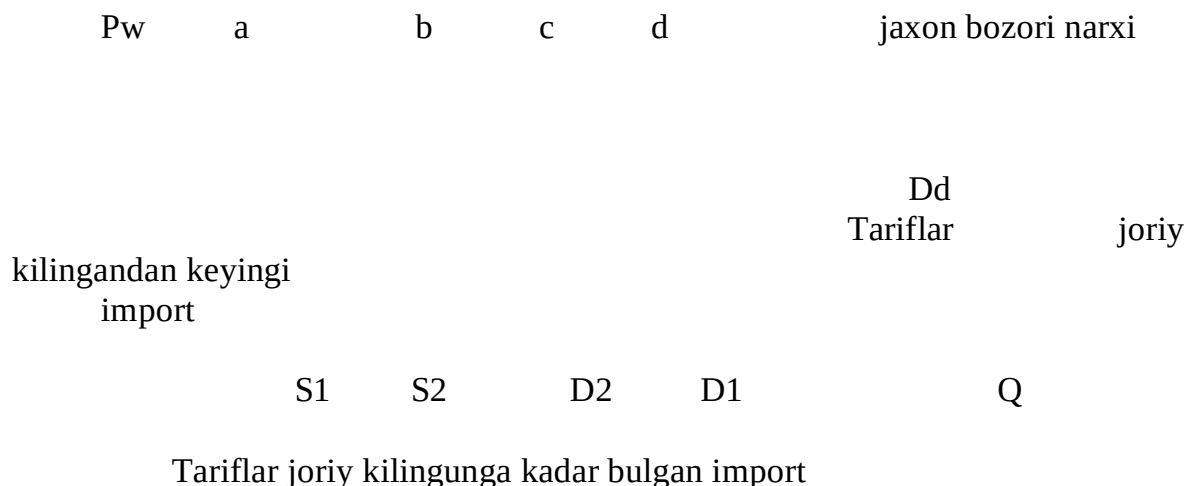
Mamlakat iqtisodiyoti ochiq bo'lganivamport gacheklovlaryo'qligitu faylimilliy bozor daginarxlari jahon bozorinarxlari R_w bilan birxil.

Importga tarif joriy qilinish natijasida ichki baholar R_w dan R_d ga qadarko'tariladi. Natijada:

$$R_d = R_w + (R_w \times \text{Tarif stavkasi})$$

Ichki narx (tarif bilan

17.1.-chizma. Importtariflarikiritilishinatijalari

Oqibatda iste'molchilar ma'lum bir yo'qotishlarga duch keladilar.

Buyo'qotishlarga grafikda a, b, c, d sohalar bilan ko'rsatilgan.

Baholarning ko'tarilishi ilgariga qaratib bardosh bo'lmagan ayrim ichki ishlab chiqaruvchilar uchun ham foydako'ribishlashga imkon beradi.

Umuman shu sohada band milliy ishlab chiqaruvchilar ishlab chiqarish hajmini S_1 dan S_2 ga qadar oshiradiva $S_2 - S_1$ hajmdagi mahsulot P_d bahoda sotiladi. Shu hajmdagi mahsulotni iste'molchilar oshirilgan narx dasotib oladilar va asohagateng yo'qotishga duch keladilar. Ammo, buyo'qotish ichki ishlab chiqaruvchilarning o'sgan foydasiga ayylanadi.

Tarif kiritilishi oqibatida iste'molchilar talabi arzon import tovaridan qimmat ichki tovarga yo'naltiriladi. Iste'molchilarning o'sgan to'lovlari yuqori chegaraviy xarajatga ega, raqobatbardosh bo'lmagan samarasiz ichki ishlab chiqarishni kengayishiga olib keladi. Iste'molchilarning bu yo'qotish v sohasi bilan belgilangan bo'lib tarifning «**ishlab chiqarish samarasi**» deyiladi va hyech kimning foydasi bilan qoplanmaydi.

Iste'molchilarning yo'qotishlari	Ishlab chiqaruvchilar foydasi	Davlat daromadi	Jamiy atning sof yo'qotishi
$a + b + c + d$ --	a --	s =	$b + a$

Bojxona tariflarini kiritishni yoqllovchi mutaxassislar fikriga ko'ra import tariflari:

- mamlakatda bandlilik darajasi o'sishini ta'minlaydi va yalpi talabni rag'batlantiradi, importning nisbatan cheklanishi natijasida sof eksport o'sadi va joriy operatsiyalar bo'yicha to'lov balansi xolati yaxshilanadi;
- milliy iqtisodiyotdagi yangi tarmoqlarni himoya qilish uchun zarur;
- davlat byudjeti daromadlarini to'ldirish manbai bo'lib xizmat qiladi;

- milliy ishlab chiqaruvchilarni demping ko'rinishidagi chet el raqobatidan himoya qiladi;
- iqtisodiyot tuzilishini qayta qurishni boshqarish vositasi hisoblanadi va ular yordamida mamlakat iqtisodiyotidagi ilg'or siljishlar rag'batlantiriladi va h.k.

Bojxona bo'jlarini joriy qilishni qo'llovchi fikrlarga aksincha bo'lgan mulohazalar ham mavjud. Chunki sanab o'tilgan natijalarga boshqa usullar bilan kamroq yo'qotishlar hisobiga ham erishsa bo'ladi degan fikrlar ham qaysidir darajada asoslidir.

Birinchidan, import tariflari iste'molchilar turmush darajasining pasayishiga olib keladi.

Ikkinchidan, import tariflari kiritilishi oqibatida ular vositasida himoya qilinayotgan tarmoqlarda resurslar samarasiz sarflanadi.

Uchinchidan, tariflarni kiritish va ular stavkasini belgilash masalasida mamlakat imkoniyatlari xalqaro bitimlar bilan cheklangan.

17.3. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalariva importni kvotalar orqali tartibga solish

Miliyishlabchiqaruvchilarnixorijiyfirmalarraqobatidanhimoyaqilishningmuqobilusuliulargabevositasubsidiyaberishhisoblanadi.

Ishlab chiqarish subsidiyasining tariflardan afzalligi shundan iboratki, u bir tomondan, milliy ishlab chiqarishni o'sishini ta'minlasa, ikkinchi tomondan, iste'molning mutlaq kamayishiga olib kelmaydi. Chunki, ichki narxlar jahon narxlaridan qimmatlashmaydi.

Ammosubsidiyalarni joriy qilgandan so'ng ularni bekor qilish qiyin bo'ladi, raqobat muhiti yo'qoladi hamda bu xarajatlarni moliyalashtirish muammosi kuchayib boraveradi

Jahonamaliyotidatashqiiqtisodiyfaoliyatnitartibgasolishningbilvositausullari gaqaragandabevositausllaridankengroqfoydalaniladi.

Bevositausullarmazmunigako'ra, iqtisodiy, ma'muriy, me'yoriy - huquqiyko'rinishgaegabo'lishimumkin.

Lisenziyalashvakvotalashiqtisodiyxarakterdagibevositausullarichidakengtarqalganihisoblanadi.

Lisenziyalash — bu, tashqiiqtisodiyoperasiyalarniamalgaoshirishgadavlattashkilotlaridanruxsatolishning ma'lumtartibidir.

LiseniyalarberishhuquqigaO'zbekistonRespublikasiningquyidagiboshqaruv tashkilotlariega: VazirlarMahkamasi, Moliya, Adliya, Ichkiishlar, Sog'liqnisaqlash, Xalqta'limivazirliklari, shuningdek, Markaziybank.

Lisenziyalashbilanbirqatordajahonamaliyotidamahsulotlarni, shuningdek, ishchikuchieksportvaimportinichegaralashmaqsadidakvotalashkengqo'llaniladi.

Bu usulning mohiyati shundan iboratki, unda vakolatli davlat yoki xalqaro tashkilot alohida mahsulotlar, xizmatlar, mamlakatlar va mamlakatlar guruhi bo'yicha ma'lum davrga eksport va importga miqdoriy yoki qiymat chegaralarini belgilaydi. Davlat tomonidan tartibga solish tadbiri sifatida kvotalash to'lov

balanslarini ichki bozorda talab va taklifni balanslashtirish uchun muzokaralarda o'zaro kelishuvga erishish uchun qo'llaniladi. O'zbekistonda kvotalash xalq iste'moli mollarini va strategik xom ashyoning muhim turlarini olib chiqishni chegaralash usuli sifatida qo'llanilmoqda.

Kvotalash faqat mahsulot oqimlarinigina emas, balki ishchi kuchi oqimlarini tartibga solishda ham qo'llaniladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlar ichki mehnat bozorini himoyalash maqsadida xorijdan ishchi kuchi importiga kvotalar o'rnatadi.

Importkvotalarierkinraqobatsharoitigako'proqmoskeladi.

Tariflarga nisbatan kvotalarni joriy qilishdank o'riladigan farovonlikdagi yo'qotishlarikiholatdakattabo'ladi.

Birinchidan, kvotalar mahsulotlar import qilayotgan milliy ishlab chiqaruvchilari yoki xorijiy firmalar monopoliya hukmronligida rajasini oshirsa. Ikkinchidan, importga lisenziyalar samarasiz joylashtirilsa.

17.4. Eksport subsidiyalari. Eksport bojlari va eksportni ixtiyoriy cheklash.

Ko'pchilik hollarda eksportni davlat tomonidan rag'batlantirish tadbiri sifatida ko'pgina mamlakatlarda eksport subsidiyalari qo'llaniladi. Bunda tajriba - konstruktorlik ishlari va eksportga mo'ljallangan ishlab chiqarishni bevosita moliyalashtirish yoki bu maqsadlarga davlat byudjetidan imtiyozli kreditlar berish ko'zda tutiladi.

Eksport subsidiyalari turli shakllarda qo'llaniladi. Bularga:

- eksportyor firmalarga yoki xorijiy sheriklarga past foizli kreditlar berish;
- reklama xarajatlarini davlat hisobidan qoplash, bozor konyukturasi haqida tekin axborot yetkazib berish;
- firmalarga ishlab chiqarish hajmidagi eksport ulushiga muvofiq soliq imtiyozlarini berish;
- bevosita subsidiyalash kiradi.

Eksport subsidiyalarining berilishi milliy ishlab chiqaruvchilarining tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshiradi. Ammo importyor davlatlar tomonidan kiritiladigan kompensasion import bojlari bu yutuqni yo'qqa chiqarishi mumkin. Oqibatda eksportyor davlat byudjeti yo'qotishga uchraydi, importyor davlat byudjeti esa qo'shimcha daromad ko'radi. Bu tadbir dempingga qarshi kurash ko'rinishlaridan biridir.

Eksportga tariflar yoki eksport bojlari kiritilishining oqibati import bojlari kiritilishi oqibatining aynan aksidir. Eksport bojlari kiritilishi sharoitida mahsulotlar ichki bahosi ularning tashqi bahosidan pasayadi. Bunday vaziyatlarda ichki iste'mol o'sadi, ishlab chiqarish va eksport kamayadi. Eksportga bojlarni joriy qilish natijasida milliy ishlab chiqaruvchilarda yo'qotishga duch bo'ladi. Tanqibozordagi baholarga nisbatan ichki bahoning kamayishidan iste'molchilar yutuqqa erishsa, davlat esa daromadga ega bo'ladi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash eksport kvotalarining bir turi bo'lib, xorij mamlakatlarining ayrim mamlakatlarga "ixtiyoriy" eksport miqdorlarini cheklashdan iborat.

Bu yerda «ixtiyoriy so'zi» shartli xarakterga ega. Chunki, eksport qilayotgan mamlakat savdo siyosatida o'z hamkorlari tomonidan birorta noxushlikka duch kelmasligi uchun eksport miqdorini cheklaydi.

Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash ikki xil xususiyatga ega:

1. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash milliy iste'molchilar uchun tarif va kvotalarni belgilashga nisbatan ancha sezilarsiz. Shuning uchun iste'molchilar ularni e'tiborsiz qabul qiladilar va hukumatga norozilik bildirmaydilar.

2. Ixtiyoriy ravishda eksportni cheklash sharoitida xorij iste'molchilari ular sotib olayotgan eksport mahsulotiga yuqori narx belgilashlari mumkin.

17.5.

O'zbekiston Respublikasi tashqisavdosiyosatining xususiyatlariga unita komillashtirish yo'nalishlari.

O'zbekiston Respublikasi tashqisavdosiyosati iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlariga erishish, inflyasiya sur'atlarini pasaytirish, yordam berish, valyuta zahiralarini ko'paytirish, milliy valyuta almashuv kursining mo'tadil devalvasiya siyosatini olib borishning barqarorligini ta'minlash maqsadlariga qaratilgan.

Tayyor raqobatbardosh mahsulotlarni eksportini faol qo'llab-quvvatlash, kazib beriladigan mamlakatlarga geografiasini yanada kengaytirish vazifasini amalga oshirish, tashqisavdosiyotni barqarorlashtirish, tashqisavdosiyotning zargarlik sanoatida o'zgarishlarga o'tirish, himkonini beradi.

O'tgan yillarmobaynida eksport qiluvchi korxonalarni qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar iqtisodiyotimizning eksportsalohiyatini yuksaltirish, tashqisavdosiyot tarkibidagi jobiysiljishlarga erishish, uning hajmini barqarorlashtirish himkonini bermoqda yillarda vaimportni diversifikasiya qilish, uning tarkibini unita komillashtirish borasida gichora-tadbirlar natijasida mamlakatimiz eksportining tovar tarkibidagi jobiysiljishlar ro'y berdi (14-1.-jadval).

2000-2009

14-1.-jadval.

O'zbekiston eksportining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	2000 yil	2005 yil	2008 yil	2009 yil
Eksport jami (mln. AQSh doll.)	3267,6	4853,0	11493,3	11771,3
Eksport jami, foizda	100,0	100,0	100,0	100,0
Shujumladan				

(jamiganisbatanfoizda):				
Paxtatolasi	27 ,5	19, 1	9,3	8,6
Kimyomahsulotlari, plastmassavaplastmassamahsulotlari	2, 9	5,3	5,6	5,0
Qoravaranglimetallar	6, 6	9,2	7,0	5,0
Mashinavauskunalar	3, 4	8,4	7,6	2,9
Oziq-ovqatmahsulotlari	5, 4	3,8	4,5	6,0
Energiyaresurslari	10 ,3	11, 1	24, 7	34, 2
Xizmatlar	13 ,7	12, 2	10, 4	8,8
Boshqalar	30 ,2	30, 5	30, 9	29, 5

2000-2009 yillarda respublikamiz import tarkibi dajobiysiljishlarro'yberdi. Mamlakatni modernizatsiyalash, texnika va texnologik jihatdan qayta qurollantirish tadbirlarining keng miyosda amalga oshirilishini ta'minlash jami import hajmi d mashinavauskunalar importi ulushining jadal o'sishiga olib keldi (14.2-jadval).

14.2-jadval

O'zbekiston importining tovar tarkibi

Ko'rsatkichlar	20 00 yil	200 5 yil	20 08 yil	20 09 yil
Import jami (mln. AQSh doll.)	29 44,5	409 1,3	97 04,0	94 38,3
Import jami, foizda	10 0,0	100 ,0	10 0,0	10 0,0
Shujumladan (jamiganisbatanfoizda):				
Kimyomahsulotlari, plastmassavaplastmassamahsulotlari	13, 6	13, 6	11, 6	11, 1
Qoravaranglimetallar	8,6	10, 3	7,7	6,3
Mashinavauskunalar	35, 4	43, 3	52, 4	56, 5

Oziq-ovqatmahsulotlari	12, 3	7,0	8,3	9,0
Energiyaresurslari	3,8	2,5	4,6	5,3
Xizmatlar	8,5	10, 4	4,4	4,4
Boshqalar	17, 8	12, 9	11, 0	9,2

Tashqisavdoaylanmasi,
xususaneksportninggeografiktarkibidaMDHmamlakatlariningulushi 2009
yilyakunlarigako'ra 33,9 foiznitashkiletidi (2.3.7-rasm). 2009
yildamamlaktimizkorxonalarieksporthining 21,0 foiziRossiyaFederasiyasi, 7,2
foiziUkraina, 6,2 foiziQozog'istönhissasigato'g'rikeldi.

Respublikamizeksportivaimportiningtovarvageografiktarkibinitakomillashtir
ishorqaliraqobatbardoshliknioshirishbirqatorvazifalarningamalgaoshirilishinitaqoz
oetadi.

Nazoratvamuhokamauchunsavollar

1. Savdosiyosatiningmohiyativamaqsadlarinitushuntiribbering.
2. Importgatariflarningkiritilishidaniqtisodiynatijalarigaizohbering.
3. Importniyoqlovchivaunga qarshibo'lganfikrlarnitaqqoslabbering.
fikrlargaizohbering.
4. Ishlab chiqaruvchilarga subsidiyalarning importga tariflardan afzalligi va
kamchiliklari nimada ?
5. Import kvotalarini kiritilishining iqtisodiy oqibatlari nimalarda ko'rinadi?
6. Lisenziyalarnitaqsimllashusullarigaqiyosiytavsifbering.
7. Eksportni subsidiyalash usullari mohiyatini tushuntirib bering. tushuntirib
bering.
8. Eksportniixtiyoriycheklashqachonqo'llaniladi, vauningoqibatlariqanday?
9. Savdonicheklashtadbirlariningmakroiqtisodiyko'rsatkichlarga'tsirigaizohbering.
10
- O'zbekistonRespublikasitashqisavddosiyosatiningmaqsadlariniaytibbering.
11. Keyingiyillardarespublikamiztashqisavdositarkibidaro'ybergano'zgarishl
argaizohbering.

y

18-Mavzu. To'lov balansi

Reja

- 18.1. To'lovbalansitushunchasivauningtuzilishi.
- 18.2. Joriyoperasiyalarhisobibalansi.
- 18.3. Kapitalharakatihisobibalansi.
- 18.4. To'lovbalansiningtarkibiyqismlario'rtasidagibog'liqliklar.
- 18.5. To'lovbalansinimakroiqtisodiy tartibga solish vositalari va
usullari.

18.1. To'lov balansi tushunchasi va uning tuzilishi.

To'lov balansi — ma'lum davr mobaynida mamlakat rezidentlari va tashqi dunyo o'rtasida bo'ladigan bitimlar statistik qayd qilingan hujjatdir. U mamlakatning iqtisodiy aloqalarini aniq-lo'nda ifodalab pul-kredit, valyuta, byudjet-soliq, xalqaro savdo siyosatining hamda davlat qarzini boshqarish yo'nalishlarini tanlash uchun indikator vazifasini bajaradi.

Mamlakatning ma'lum vaqtdagi barcha xalqaro iqtisodiy faoliyati, shu jumladan, tashqi savdo, kapital va ishchi kuchi migrasiyasi ham to'lov balansida o'z aksini topadi. Har qanday tashqi iqtisodiy bitim valyuta ayirboshlash va valyuta operatsiyalari orqali amalga oshiriladi. Demak, mamlakatning jahon bozoridagi faoliyati natijalari pirovardida xorijiy valyuta tushumlari va xarajatlarida ifodalanadi. Shuning uchun ham to'lov balansini bir tomondan, chetdan keladigan barcha tushumlar, ikkinchi tomondan esa, chetga chiqariladigan barcha to'lovlar ko'rsatilgan hujjatdir deb qarash mumkin.

To'lov balansida barcha iqtisodiy bitimlar ikkita katta guruhga bo'linadi: joriy operatsiyalar va kapital harakati bilan bog'liq operatsiyalar. Shunga ko'ra to'lov balansi strukturasini ham ikki qismdan iborat:

1. Joriy operatsiyalar hisobi;
2. Kapital harakati hisobi.

Joriy operatsiyalar hisobida mahsulotlar va xizmatlar eksporti «plyus», import esa «minus» ishoralari bilan belgilanadi. Ya'ni, joriy operatsiyalar hisobida ichki mahsulotlar eksporti kredit, aksincha mamlakatga mahsulotlar olib kelish - import esa debet sifatida ko'rsatiladi. Chunki, mahsulotlar eksporti xorijiy valyuta ishlab topib, mamlakat valyuta zahirasi boyitsa, import esa mamlakatdan valyuta chiqib ketishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida mamlakat valyuta zahirasi kamaytiradi.

18.2. Joriy operatsiyalar hisobi balansi.

Joriy operatsiyalarning asosiy moddasi tovarlar eksporti va importi hisoblanadi, ularning farqi tashqi savdo balansining qoldig'i deb yuritiladi.

Joriy operatsiyalarning keyingi moddasi – bu, xizmatlar (transport, sug'urta, sayyohlik xizmatlari va boshqalar) eksporti va importidir. Misolimizda tovarlar bilan bo'lgan operatsiyalardagi kabi xizmatlar bilan bo'lgan operatsiyalarda ham mamlakat xorijiy xizmatlarni ko'proq oladi ya'ni, masalan, mamlakatda yashovchilar xorijga chetdan mamlakatga keladigan sayyohlarga nisbatan ko'proq boradilar, shuningdek, mamlakatdagi tadbirkorlarga xorijiy transport va sug'urta xizmatlarini ko'rsatish hajmi xorijiy tadbirkorlarga mamlakatda transport va sug'urta kompaniyalari ko'rsatadigan xizmatlar hajmiga qaraganda yuqoriroq va h.k.

Investitsiyalardandarovmatlar,
foizlar dividendlar bo'yicha to'lovlarni o'z ichiga oladi.
Agar xorijga qo'yilgan milliy kapital uchun chet to'lovlar bo'yicha tushumlar mamlakati

qtisodiyotigajalbetilganxorijiykapitaluchunto'lanadiganto'lovlarmi qdoridanko'pbo'lsa, undasofdaromadmusbatbo'ladi.

Transfert ko'rinishida pul o'tkazishlar shu mamlakatlarning xorijda yashayotgan fuqarolariga to'lanidagan nafaqalarni, muhojirlarning xorijdagi o'z qarindoshlariga pul o'tkazmalari, turli ko'rinishdagi hukumat yordamlarini o'z ichiga oladi. Jadvaldan ko'rinib turibdiki, xorijga jo'natilayotgan pul o'tkazishlar miqdori olinayotganiga nisbatan yuqori, ya'ni, operatsiyalar mamlakatdagi xorijiy valyuta zahiralarini kamaytiradi.

Makroiqtisodiy modellarda joriy operatsiyalar balansi qoldig'i quyidagicha beriladi:

$X - M = X_n = Y - (S + I + G)$; bu yerda: X - eksport; M - import; X_n - sof eksport;

$S + I + G - Y$ aIMning bir qismi (absorbsiya)

Joriy operatsiyalar balansida kamomad bo'lgan sharoitda, mamlakatning eksportdan olgan daromadlari importga qilgan xarajatlaridan kam bo'ladi va uni tashqaridan qarz olish hisobiga yoki mavjud aktivlarning bir qismini xorijiy investorlarga sotish orqali qoplashi mumkin. Bu operatsiyalar sof xorijiy aktivlarning kamayishiga olib keladi.

18.3. Kapital harakati hisobi balansi

Investitsiyalash va kreditlash bilan bog'liq operatsiyalar to'lov balansining keyingi bo'limida, ya'ni, kapital harakati hisobida aks ettiriladi.

Mamlakatda ma'lum bir vaqtda moddiy va moliyaviy aktivlarini sotib olish va sotish bilan bog'liq operatsiyalariga kapital harakati hisobi deyiladi. Kapital harakati hisobi balansida korxonalar, yer, uy-joylar, qimmatbaho qog'ozlar, aksiyalar, xazina majburiyatlari va boshqa aktivlarni olish-sotish bilan bog'liq kapital oqimi aks ettiriladi.

Kapital xarajatlari hisobida aktivlar bo'yicha barcha xalqaro operatsiyalar ko'rsatiladi.

Kapital xarakati balnsi =Aktivlarni sotishdan tushadigan barcha tushumlar – Xorijiy aktivlarni sotib olishga kilingan xarajatlar.

Xorijga aktivlarni sotish valyuta zahirasini ko'paytirs, sotib olish esa uni kamaytiradi. Shuning uchun kapital harakati balansi barcha operatsiyalardan keladigan sof valyuta tushumlarini ko'rsatadi. Kapital harakati hisobining ijobiy qoldig'i mamlakatda kapital ko'payishini bildirsa, uning salbiy qoldig'i mamlakatda kapital kamayishini bildiradi.

Joriy operatsiyalar bo'yicha balans va kapital harakati balansi o'zaro chambarchas bog'liq, ya'ni balansning bu ikki bo'limi bir-biri bilan tenglashib boradi.

To'lov balansi qoldig'i= Joriy operatsiyalar + Kapital harakati balansi

Biroq, amalda to'lov balansining bu qismida ham ko'pincha kamomad yoki ortiqchalik yuzaga keladi. Barcha mamlakatlarning Markaziy banklari rasmiy zahiralar deb ataluvchi xorijiy valyuta zahiralariga ega bo'lib, bu zahiralar joriy

operasiyalar bo'yicha balans va kapital harakati bo'yicha balans nomutanosibligini bartaraf etishda qo'llaniladi.

18.4. To'lov balansining tarkibiy qismlari o'rtasidagi bog'liqliklar

Joriy operatsiyalar hisobi bilan kapital harakati hisobining o'zaro aloqalarini umumlashtirsak, uning makroiqtisodiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$Y = C + I + G + X_n;$$

$$Y - C - G = C + I + G + X_n - (C + G);$$

$$S_n = I + X_n$$

$$(I - S) + X_n = 0$$

(egiluvchan valyuta kursirejimi damarkaziy bankaralash magansharoitida), buyerda:

S_n – milliy jamg'arish;

$(I - S)$ – miqdori ichki investisiyalarning ichki jamg'armalardan ortiqchaligini ko'rsatadi va kapital harakati hisobi qoldig'ini bildiradi.

Asosiy makroiqtisodiy ayniyatga ko'ra joriy operatsiyalar va kapital harakati hisoblari bir-biriga tenglashadi:

$$X - M = X_n - (I - S) = S - I \text{ ichki balans}$$

Bu shuni bildiradiki, to'lov balansining joriy operatsiyalar bo'yicha kamomadi kapitalning sof oqib kelishi hisobiga moliyalashtiriladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n < 0 \quad [\quad X - M < 0 \quad [\quad X < M; \\ I - S > 0 \quad [\quad I > S \quad [\text{ xorijdan kapital kiritilishi.} \end{array} \right.$$

Agarda investisiyalar (I) milliy jamg'armalardan ko'p bo'lsa ($I > S$), ortiqcha investisiyalar xorijdan olinadigan qarz hisobiga moliyalashtirilishi lozim. Bu qarzlarni mamlakatga tovar va xizmatlarni eksport qilishga nisbatan ko'proq import qilinishini taminlaydi ($M > X$). Ya'ni, sof eksport manfiy qoldiqqa ($X_n < 0$) ega bo'ladi. Mamlakat xalqaro jarayonga qarzдор bo'lib qatnashadi.

Joriy operatsiyalar musbat qoldiqqa ega bo'lganda, ortiqcha mablag'lardan xorijga investisiya qilishda yoki xorijdan ko'chmas mulk sotib olishda foydalaniladi.

$$\left\{ \begin{array}{l} X_n > 0 \quad [\quad X - M > 0 \quad [\quad X > M; \\ I - S < 0 \quad [\quad I < S \quad [\text{ xorijga kapital chikarilishi} \end{array} \right.$$

Davlatlarning rasmiy zahiralari va qarzlarning hisobiga qoplash qobiliyatiga ega bo'lmagan to'lov balansining kattadavriy taqchilligini bo'lgan hollarda o'z valyutalarini devalvasiya siniamalga oshirishlarim mumkin. Bu importning fizik hajmi ko'payishiga va oqibatda mamlakatda xorijiy valyuta tushumining o'sishi hamda to'lov balansi kamomadi tugatiladi.

18.5. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish vositalari va usullari

To'lov balansini muvozanatini ta'minlash uchun joriy hisoblar va kapital harakati qoldiqlari bir-birini aynan qoplashi zarur bo'ladi. Markaziy Bank valyuta intervensiyasini amalga oshirish chorasini ko'rmasa, va rasmiy valyuta zahiralarini miqdorini o'zgartirmasa to'lov balansini hisoblarini valyuta kursining erkin tebranishi hisobiga o'zaro tartibga solish amalga oshiriladi.

Erkin tebranuvchi valyuta kurslari to'lov balansini tenglashtirishda katta imkoniyatlarga ega bo'lsada, kamchilikliklardan xoli emas. Chunonchi, bunday valyuta birinchidan, savdoning noaniqligi va qisqarishiga, ikkinchidan, savdo sharoitining yomonlashishiga, uchinchidan, beqarorlikka va boshqalarga olib keladi.

Agar Markaziy Bank rasmiy valyuta zahiralarini vositasida chet el valyutasini sotib yoki sotib olib valyuta kursini erkin tebranishiga barham bersa valyuta kursining erkin tebranishi vositasida to'lov balansini tartibga solish zarurati yo'qoladi.

Bunda to'lov balansini taqchilligi Markaziy Bank rasmiy zahiralarini qisqartirish hisobiga moliyalashtirilishi mumkin. Bunday vaziyatda ichki bozorda chet el valyutasi taklifi oshadi. Qayd etilgan operatsiya eksportga xos bo'lib kreditda plyus belgisi bilan (Markaziy Bankda xorijiy valyuta zahirasi kamayishiga qaramasdan) hisobga olinadi. Ushbu tadbir natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi kamayadi, uning almashinuv kursi nisbatan ko'tariladi va bu investisiyalar hajmiga hamda iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

To'lov balansining aktiv-(musbat) qoldig'i esa Markaziy bankning rasmiy valyuta zahiralarini miqdorining ortishiga olib keladi. Bunda Markaziy bank valyuta zahiralarini to'ldirish uchun chet el valyutasini sotib olishi natijasida ichki bozorda milliy valyuta taklifi nisbatan oshadi, uning almashinuv kursi kamayadi, bu hol esa iqtisodiyotga (investisiyalar hajmi va iqtisodiy o'sishga) rag'batlantiruvchi ta'sir ko'rsatadi.

Markaziy bank tomonidan o'tkaziladigan bunday operatsiyalar rasmiy rezervlar bilan bo'ladigan operatsiyalar deyiladi. Bu operatsiyalar natijasida to'lov balansini qoldig'i nolga tenglashishi kerak.

Nazoratvamu hokama uchun savollar

1. Mamlakat to'lov balansini echaqismdan iborat va ulardan animalar qaydetiladi?
2. To'lov balansini tuzishda ikki boryozuv prinsipi nimaniglatadi?
3. Joriy operatsiyalar balansida aksettiriladigan operatsiyalarni sanabbering.
4. Kapital harakat balansining mohiyatini tushuntiribbering.
5. To'lov balansini tarkibiy qislarini o'rtasida gigibog'liqlikni tushuntiribbering.
6. To'lov balansini taqchilligini ainqirozibir xiltushunchalarmi?
- 7.

Erkin tebranuvchi valyuta kursini tartibga solish to'lov balansini qayyosindabar qarorlashadi?

8. To'lov balansini makroiqtisodiy tartibga solish degandanimanitushunasiz? Bunday vositalardan foydalaniladi?

9.

To'lov balansini makroiqtisodiy jarayonlarga 'g'risida qanday ma'lumotlar olishim kerak?

19-Mavzu. Valyutakursi

Reja

19.1. Valyuta va jahon valyuta tizimi tushunchasi.

19.2. Valyuta bozorini davlat tomonidan tartibga solish usullari.

19.3. Valyuta kursi va uni belgilovchi omillar.

19.4. Xarid qobiliyati pariteti.

19.5. Makroiqtisodiy siyosatning nominal va real valyuta kurslariga ta'siri.

19.1. Valyuta va jahon valyuta tizimi tushunchasi

Valyuta – keng ma'noda mamlakat pul birligini (masalan, so'm, dollar, marka, funt-sterling va hokazo) anglatadi. Qisqa ma'noda valyuta atamasi chet davlatlarning pul belgisi ma'nosida qo'llaniladi. Har bir milliy bozor xususiy milliy valyuta tizimiga ega.

Milliy valyuta tizimi bazasida jahon bozori rivojlanishi natijasida tarkib topadigan va davlatlararo kelishuvlar bilan mustahkamlangan xalqaro valyuta munosabatlarini tashkil qilish shakli bo'lgan jahon valyuta tizimi amal qiladi.

Jahon valyuta tizimi - bu, xalqaro ayirboshlashning barcha shakllariga xizmat qilishga va ularning samarali rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan mamlakatlar o'rtasidagi valyuta munosabatlarining yig'indisidir. Xalqaro iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy qismi sifatida u quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Xalqaro bitimlarda foydalaniladigan to'lov va kredit vositalarini (oltin, eng rivojlangan mamlakatlarning milliy valyutalari, xalqaro pul birliklari);
2. Valyuta kurslarini o'rnatish va saqlab turish mexanizmini;
3. Valyuta bozorining ishlash tartibini;
4. Xalqaro hisob-kitoblarni amalga oshirish tartib va qoidalarini;
5. Valyuta yordamida tartibga solish va nazorat qilish tizimini;
6. Valyuta munosabatlarini tartibga solib turuvchi va jahon valyuta tizimining barqaror faoliyatini ta'minlovchi xalqaro tashkilotlar tizimi (Xalqaro valyuta fondi, Umumjahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki).

Xalqaro valyuta yoki xalqaro to'lov-hisob va kreditlash vositalariga javob berishi kerak bo'lgan talab ularning konvertirlashuvi hisoblanadi

19.2. Valyuta bozorini davlat tomonidan tartibga solish usullari

Davlat valyuta kurslarini barqororlashtirish uchun valyuta bozorining amal qilishiga bevosita yoki bilvosita aralashishi zarur. Buning bir qator usullari mavjud:

1. **Zahiralardan foydalanish**- valyuta kursini mustahkamlash uchun rasmiy zahiralar bilan bozorda manipulyasiya qilish hisoblanadi

2. **Savdosiyosati**- savdovamoliyaviyoqimlarustidanto'g'ridan-to'g'rinazoratqilish. Masalan, AQSh dollarining yetishmasligi sharoitida valyuta kursini tegishli darajada importni cheklash hisobiga ushlab turish mumkin.

3. **Valyutanazorati**- milliyeksportyorlarolganbarchategishlicheitelvalyutalarinidavlatgasotishtalabibilan ularningyetishmasligimuammosinihalqilishivachetelvalyutasiningbuzahirasiniturli milliyimportyorlarortasidataqsimlash.

4. **Ichkimakroiqtisodiytartibgasolish**- ichkisoliqyokipul-kreditsiyosatidantegishlicheitelvalyutasiningyetishmasligibartarafqilishmaqsadidafo ydalanish. Masalan, cheklovchi soliq va pul kredit siyosati tadbirlari mamlakat milliy daromadini boshqa bir davlat milliy daromadiga nisbatan pasaytiradi

19.3. Valyuta kursi va uni belgilovchi omillar

Valyuta kursi – bu, bir mamlakat pul birligining boshqa mamlakatlar pul birligida ifodalangan bahosidir.

Valyuta kursini o'rnatish **kotirovkalash** deb ataladi. U to'g'ri va teskari kotirovkalashga ajratiladi. Agar xorijiy valyuta birligining bahosi milliy valyutada ko'rsatilsa, bunga to'g'ri kotirovkalash deb ataladi. Masalan, 1 AQSh dollari 1600so'mga teng. Teskari kotirovkalashda milliy valyutaning bir birligiga to'g'ri keladigan xorijiy valyutaning miqdori o'rnatiladi.

Dunyoningko'pmamlakatlarida, shujumladan, O'zbekistondahamto'g'rikotirovkalashqabulqilingan.

Turlipulbirliklariuchunvalyutakurslarinio'rnatishjarayonidabozorkuchlarininta'siretishdarajasibirxilemas. Bu ta'sir kuchiga bog'liq holda valyuta kurslarini qabul qilishning bir-biridan farq qiluvchi ikki varianti mavjud.

1. Talab va taklifga asosan aniqlanadigan egiluvchan yoki erkin suzib yuruvchi valyuta kursi tizimi.

2. Davlat aralashuvi asosida aniqlanadigan qat'iy belgilangan valyuta kursi tizimi.

Erkin suzib yuruvchi valyuta kurslari talab va taklif asosida aniqlanadi. Masalan, bir o'zbek so'mining AQSh dollariga almashishini qarab chiqamiz. Milliy valyuta kursining pasayishi natijasida dollarga talab kamayadi va taklif esa oshadi.

Qaydetilganvalyutakursi – bu, xorijiyvalyutadaifodalangan, davlattomonidanrasmiyo'rnatilganmilliypulbirliginingbahosibo'lib, ungavaljutabozoridatalabvataklifningo'zgarishibevositata'sirqilmaydi.

Qayd qilingan valyuta kursi tizimi tarafdorlari ta'kidlaydilarki, undan foydalanish xalqaro savdo va moliya bilan bog'liq bo'lgan tahluka va noaniqlikni

kamaytiradi. Qayd qilingan valyuta kurslarini qo'llash o'zaro foydali savdo va moliyaviy operatsiyalar hajmini kengaytirishga olib keladi. Ammo, qayd qilingan valyuta kurslari tizimining hayotga layoqatliliigi o'zaro aloqalar jarayondagi ikki sharoitga bog'liq:

- zahiralarining mavjudligi;
- o'z hajmi bo'yicha sezilarsiz kamyoblik yoki to'lov balansi aktivlarining tasodifiy vujudga kelishi. Katta va doimiy kamyobliklar mamlakat zahiralarini yo'qqa chiqarishi mumkin.

Valyuta kurslarining o'zgarishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Ularni qisqacha qarab chiqamiz:

1. Iste'molchilar didining boshqa mamlakat buyumlariga nisbatan o'zgarishi.
2. Turlimamlakatlardadaromadlardagi nisbiy o'zgarishlar..
3. Bahodagi nisbiy o'zgarishlar.
4. Nisbiy real foiz stavkalari.
5. Spekulyasiya.

Nominal valyuta kursi valyutalarning almashinuv kursi deyiladi. Yuqorida biz aynan nominal valyuta kursi haqida fikr yuritdik.

Real valyuta kursi ikki mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlarning nisbiy bahosidir.

Real valyuta kursi bir mamlakat tovarlari boshqa mamlakat tovarlariga almashishi mumkin bo'lgan nisbatni ko'rsatadi, shu tufayli u **savdo sharoiti** ham deb yuritiladi.

Nominal va real valyuta kurslari o'rtasidagi nisbat quyidagi ko'rinishga ega.

Pd

Yer = En _____

Pt

Bu yerda : Yer – real valyuta kursi; Yen - nominal valyuta kursi ;

Rd – milliy valyutada ko'rsatilgan ichki baholar darajasi (indeksi);

Rt – xorijiy valyutada ko'rsatilgan chet eldagi baholar darajasi (indeksi).

Har ikkala mamlakatdagi baholar darajasi (indeksi) bir xil bazis yilga nisbatan berilgan. Real valyuta kursining ko'tarilishi (pasayishi) bu mamlakat tovarlari raqobatbardoshligining pasayganligi (oshganligi) to'g'risida guvohlik beradi.

19.4. Xarid qobilyati pariteti

Xarid qobilyati pariteti konsepsiyasi narxlarning tenglashuvi nazariyasiga asoslanadi. Ya'ni, bir xil tovar turli joylarda har xil narxlarda sotilishi uzoq davom etmaydi

Xaridqobilyatiparitetikonsepsiyasigako'ravaljutakursidoimoturlimamlakatlardaba holardarajasiningo'zgarishinatijasidakelibchiqadiganfarqniqoplashuchunzarurbo'lg andarajadao'zgaradi. Ya'ni:

Pd

r = -----

Pt

Buyerda: r — xorijiyvalyutaningmilliyvalyutadagibahosi;

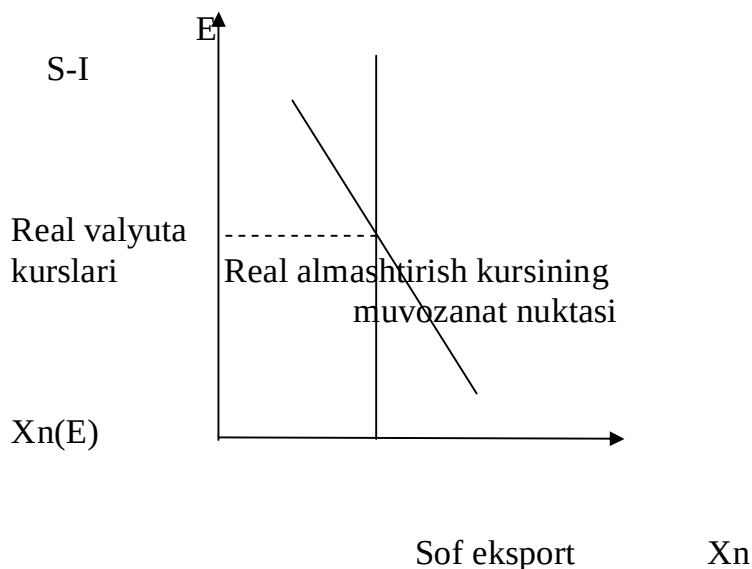
P_d — ichki baholar darajasi; P_t — chet eldagi baholar darajasi.

. Valyuta kurslarining oshishi mamlakatlar eksport imkoniyatlarini yomonlashtiradi. Valyuta kurslarining beqarorligi tashqi iqtisodiy aloqalarga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uning tebranishi xalqaro bitimlarda noaniqlik va tahlika darajasini ko'paytiradi. Shu sababli valyuta kursi ham mamlakat ichida va xalqaro munosabatlarda tartibga solishning muhim obyekti hisoblanadi.

19.5. Makroiqtisodiy siyosatning nominal va real valyuta kurslariga ta'siri

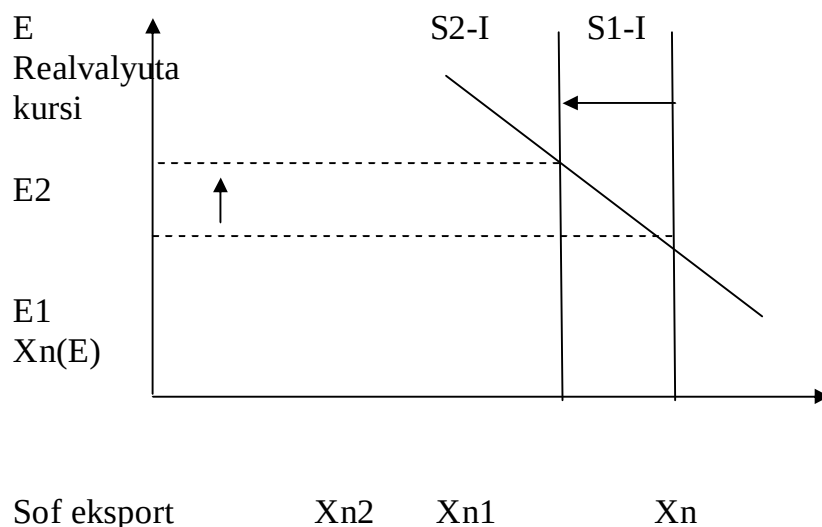
Real valyuta kurslari jamg'arma va sarmoyalar o'rtasidagi farqni ko'rsatuvchi vertikal to'g'ri chiziq va sof eksport miqdorini ko'rsatuvchi, o'ngdan pastga egilgan egri chiziq kesishgan nuqtada tenglikka erishadi (16.1.-chizma). Ushbu nuqtada xorijga kredit berish sifatida ko'rsatilgan milliy valyuta taklifi, xorijliklarning ushbu mamlakatdan sof eksportni sotib olishi uchun zarur bo'ladigan milliy valyuta talabi bilan kesishadi. Bu shuni bildiradiki, real valyuta kursi kapital bilan bo'ladigan operatsiyalar bo'yicha milliy valyuta taklifini joriy operatsiyalar uchun unga bo'lgan talabni tenglashtiradi.

Davlat xarajatlarning oshishi (yoki soliqlarning kamayishi) milliy jamg'armalarni kamaytiradi va (S-I) egri chiziq chapga suriladi (16.2.-chizma). Bu siljishlar xorijiy investisiyalar uchun milliy valyuta taklifining kamayishini ko'rsatadi.

16.1.- chizma. Real almashinuv kursidagi muvozanat

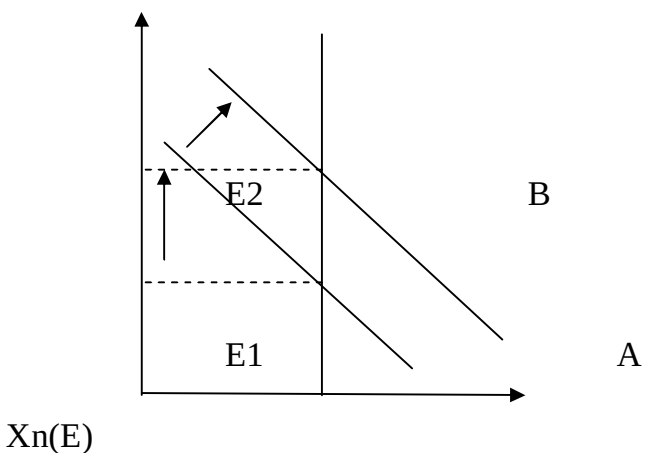
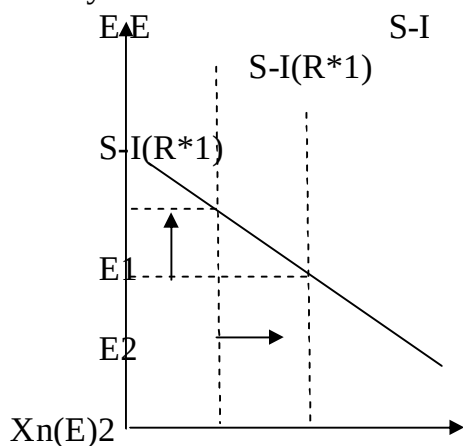
Valyuta taklifining qisqarishi uning real almashtirish kursini oshiradi. Natijada, milliy mahsulotlar xorijliklarnikiga nisbatan qimmatlashadi. Bu esa, o'z navbatida, eksportning qisqarishiga va importning oshishiga olib keladi. Oqibatda joriy operatsiyalar hisobida taqchillik paydo bo'ladi. Agarda, soliqlarning kamayishi investisiyalarning oshishiga olib kelsa, milliy jamg'armalar hajmi o'zgarmasa ham (S-I) egri chizig'i yana chapga siljiydi.

16.2.-chizma. Valyuta taklifidagi o'zgarishlarning real almashtirish kursiga ta'siri

Investision soliq kreditlari ushbu mamlakatga investisiyalar kiritishni xorijiy sarmoyadorlar uchun foydali bo'lishiga olib keladi. Bu esa muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va to'lov balansida taqchillikni keltirib chiqaradi.

Chet mamlakatlardagi rag'batlantiruvchi byudjet-soliq siyosati bu mamlakatlardagi jamg'armalar darajasini kamayishiga olib keladi. Bu esa xalqaro foiz stavkasini oshiradi va kichik ochiq iqtisodiyotdagi investisiyalar darajasini kamaytiradi.

$X_n(E)_1$

X_{n2}

X_{n1}

X_n

$X_{n1}=X_{n2}$

X_n

16.3.-chizma. Byudjet - soliqsiyosati- Importdagi ningrealalmashtirishkursla-

16.4.-chizma. o'zgarishlarning

rigata'sirieksportgata'siri

Bunday vaziyatlarda xorijga sarmoya qo'yish uchun taklif qilinayotgan milliy valyutako'payadiva (S-I) egrichizig'io'nggasuriladi (16.3-chizma). Natijada muvozanatli real almashtirish kursipasayadi, milliy mahsulotlar arzonlashadivasofeksportko'payadi.

Importgatarifiyokikvotalarjoriy qilishsiyosatisofeksportning oshishiga olibkela divabuholgrafikda X_n (E)1 egrichizig'ini X_n (E)2 holatiga siljishisifatidan amoyon bo'ladi (16.4.-chizma).

Natijada muvozanatli real valyuta kursi oshadi, milliy mahsulotlar qimmatlashadi va sof eksport kamayadi.

Shunday qilib, mamlakat ichki bozorini chet el raqobatchilaridan himoya qilish maqsadida olib boriladigan proteksionistik savdo siyosati joriy operatsiyalar hisobi va kapital harakati hisobiga ta'sir qilmaydi. Ammo, u muvozanatli real valyuta kursini oshiradi va tashqi savdo miqdorini kamaytiradi. Sof eksport o'zgarmagan bo'lsa ham B nuqtadagi eksport va import hajmi A nuqtadagi eksport va import hajmidan kam bo'ladi. Importga cheklashlarni joriy qilish ichki narxlar darajasi (P_d)ning oshishiga olib keladi.

Shuning uchun ham uzoq davrda nominal valyuta kursi (Y_n) narxlar oshishiga teng tarzda kamayadi. Natijada, o'sgan muvozanatli real valyuta kursi Y_{e2} nuqtada barqarorlashadi, ya'ni sof eksport kamayishi ortidan Y_{e1} nuqtaga qadar pasaymaydi. Baholar darajasining ko'tarilishiga javoban nominal valyuta kursining pasayishi sotib olish qobiliyati paritetini tiklaydi.

Nazoratvamu hokama uchun savollar

1. Valyuta tizimining mohiyatini va uning tarkibiy qismlarini aytib bering
2. Valyuta bozori davlat tomonidan qaysi usullar bilan tartibga solib turiladi?
3. Ichki va tashqi konvertirlashtirish hunchalariga izoh bering.
4. Valyuta kursini mavauniganday omillar belgilaydi?
5. Foiz stavkasiva valyuta kursio'rtasida qanday bog'lig'lik bor?
6. Nominal va real valyuta kurslariga izoh bering.
7. Xarid qobiliyatipariteti atamasining mohiyatini madani borat?
8. Real valyuta kursimakroiqtisodiy siyosat ta'sirida qay tarzda o'zgartiriladiva uning milliy iqtisodiyotgata'siri qanday?
9. Proteksionizm siyosatining valyuta kursigata'siri niqanday baholaysiz?
10. Valyuta kursio'zgarishiningyalpitalabvayalpitaklif hajmiga ta'sirime xanizmini tushuntirib bering.

20-mavzu: Ochiq iqtisodiyotd makroiqtisodiy siyosat

Reja

20.1. Ochiq iqtisodiyot tushunchasi va uning ko'rinishlari.

- 20.2. MandellFlemingningochiqqisodiyotmodeli.
 20.3. Qaydetilganvalyutakursisharoitidapul-kreditvafiskalsiyosat.
 20.4.Erkinsuzibuyuruvchivalyutakursisharoitidamakroiqtisodiyosiyosat.

20.1.Ochiqqisodiyottushunchasivauningko'rinishlari.

To'liqmakroiqtisodiyotmodel-ochiqqisodiyotmodelidir.

Ochiqqisodiyot- shundayiqtisodiyotki, u:

a)

mamlakatishlabchiqarayotgantovarlarivaxizmatlariningma'lumbirqisminieksportvaimportqilishini;

b) mamlakatjahonmoliyabozorlaridakreditolishvakreditberishinianglatadi.

Kichikochiqqisodiyot-kattabo'lmaganmamlakatiqtisodiyotidir.

Kichikochiqqisodiyotmodelikapitalharakatischyotivajoriyoperasiyalarschyotinio'zichigaoladi.

Bundayiqtisodiyotjahonbozoridakattaulushgaegasvajahonfoizstavkasigaamalda ta'sirko'rsataolmaydi

Kattaochiqqisodiyot-

ko'lamiyirikligisabablifoizstavkasimamlakatningichidaro'yberayotganjarayonlarni ngjiddiyta'siridashakllanadiganiqtisodiyotdir.

Kattaochiqqisodiyot-

jahonjamg'armalarivainvestisiyalarningkattaqismigaegalikqilayotanyirikmamlakat (AQSh, XXR, Germaniya, Yaponiya, Rossiyavaboshq.) iqtisodiyotidir. Bundaymamlakatlarjahonmoliyastavkasigata'sirko'rsataoladi.

Iqtisodiyotningochiqqligidarajasiodatdamamlakatningtashqisavdosihajmigayo kihukumatningsiyosiyliniyasigabog'liqbo'ladi. Masalan,

BuyukBritaniyaiqtisodiyotinisbatanochiqhisoblanadi,

chunkiutashqisavdogajudabog'langan.

AQShiqtisodiyotiesanisbatanyopiqdir,

chunkitashqisavdouningrivojlanishiuchunhaletuvchirolo'ynamaydi.

Ochiqqisodiyotxalqarohisob-

kitoblardaxorijiyvalyutadanfoydalanishniko'zdatutadi.

Uto'lovbalansida,

xususanjoriyoperasiyalarbalansivakapitalharakatibalansidao'zaksinitopadi.

20.2. MandellFlemingningochiqqisodiyotmodeli

Ichkimuvozanat-

inflyasiyajarayonlarimavjudbo'lmagan

(

yokiuningbarqarorpastdarajasidagi)

to'liqbandliksharoitidatalabvataklifningsbalanslashganligidir.

Qisqamuddatlidavrdaichkimuvozanatmuammosi, birinchinavbatda, byudjet-soliqvapul-kreditsiyosativositasidayalpitalabnitartibgasolishorqalita'minlanadi.

Tashqimuvozanatqaydqilingan,

yokisuzibuyuruvchivalyutakursisharoitidato'lovbalansiningnolgatengqoldig'inita'mi nlabturilishnianglatadi

Ichkivatashqimuvozanatnita'minlashmuammositovar,

pulvavalayutabozorlariningamalqilishigata'luqlidir.

Ochiq iqtisodiyotdaiqtisodiyosattahlili Mandell-Fleming modeliga asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu model qisqa muddatdaiqtisodiyotni muvozanatlashtirishni ifodalaydigan kichik ochiq iqtisodiyot uchun IS-LM modelining modifikatsiya qilingan shakli hisoblanadi.

Mandell-

Fleming modeli kichik ochiq iqtisodiyot model bo'lib qayd qilingan valyuta kursining o'zgarishlarini hisobga olish natijalarini baholash maqsadida qo'llaniladi.

Mandell-

Fleming modeli milliy iqtisodiyotning jahon bozorida g'olib chiqish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi, ya'ni tashqaridan belgilab beriladigan shartga asoslanadi.

Bu model XX asrning 60-yillarida ishlab chiqilgan bo'lib baholarning barqarorligini ko'rsatadigan valyuta kursining o'zgarishlarini baholash maqsadida qo'llaniladi.

Bu model g'olib chiqish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

Mandell-Fleming modeli uchta tenglamani o'z ichiga oladi:

- 1) $Y = C(Y-T) + I(r) + G + X_n(e)$, IS;
- 2) $M/P = L(r, Y)$, LM;
- 3) $r = r^*$

Modelni tasvirlash uchun kichik grafik tuzish taklif etiladi.

Birinchilik grafik Mandell-Flemingning **Y-r** modelini, ikkinchilik esa **Y-e** modelini aks ettiradi.

Har bir grafikda o'zgaruvchilarning o'zaro bog'lanishini ko'rsatib beradi. Mandell-Flemingning **Y-r** modelini tasvirlang grafik kichik xususiyatga ega.

1. IS egrichisi g'olib chiqish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

2. Barcha egrichisi qabul qilinadi.

Bunday vaziyatda kichik variant yuzaga keladi:

1. Almashtirish kursini o'zgartirish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

Bunday vaziyatda kichik investorni o'zgartirish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

2. IS va LM egrichisi qabul qilinadi.

Bunday vaziyatda kichik investorni o'zgartirish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

Shunday qilib muvozanat LM egrichisi g'olib chiqish uchun zarur bo'lgan vaziyatni ko'rsatib beradi.

Mandell-Flemingning Y -
 modelitasvirlangan grafikda aikkitnglamatasvirlanadi:

- 1) $Y = C(Y - T) + I(r^*) + G + X_n(e)$, IS;
- 2) $M/P = L(r^*, Y)$, LM^* .

Iqtisodiyotdamuvozanat IS va LM
 egrichiziqlarining kesishish nuqtasida Y minlanadi.
 Bukesishish nuqtasial mashinuvkursivadaromadning darajalarini aksettiradi.
 Grafikdatovarbozoridagi (IS^*) vapulbozoridagi (LM^*)
 muvozanat asvirlangan. Jahon foiz stavkasibelgilabberilgan sharoitda LM^*
 tenglamasiyalpidaromadnial mashinuvkursigabog'liq bo'lmagan holda qaydetadi.

20.3. Qaydetilgan valyutakursisharoitidapul-kreditvafiskalsiyosat.

Qayd qilingan valyutakursisharoitidamonetarsiyosatko'proqichkibalansmua
 mmosibilanaloqadorbo'ladi.

Keltirilgan fikrlarni izohlabberish uchun quyidagigepotetik misolniko'ribchiqamiz.

Mamlakat banklaridagi aktivlar vapasivlarning tengligishartini $M = R_{es} + DS$
 ko'rinishida yozishimiz mumkin. Butenglik pultaklifi (banktizimining majburiyati)
 valyutarezervlari (sofxorijiyaktivlar)
 vabanktizimining ichki kreditlari yig'indisigatengligini anglatadi. Demak,
 pultaklifi hamichki, ham tashqi o'millargabog'liq.

Pultaklifining o'zgarishini $\Delta M = \Delta R_{es} + \Delta DS$ ko'rinishida asvirlash mumkin.
 Buyurda ΔR_{es} to'lov balansining taqchilligiyoki ortiqchaligigamoskeladi.
 Tashqi balansni titiklash,
 o'z navbatida valyutakursinisaqlab turish zaruriyatixorijiyaktivlarnisotishvasotibolish
 nitalabqiladi.

Besa valyutarezervlarining ko'payishiyoki kamayishinikeltiribchiqaradi. Lekin,
 rezervlarnisotishbarobarida Markaziy Bankmuomaladagipulning bir qisminichiqariboladi.
 Rezervlarnisotibolish bilan esapultaklifi hajminiko'paytiradi.

Markaziy Bankto'lov balansining iqtisodiyotdagipultaklifigata'sirinivalyutarezervlari
 o'zgarishinisterillashorqalineytrallashtirishimiz mumkin. Masalan,
 (to'lov balansitaqchilliginiyoki al mashinuvkursipasayishinibartarafqilish maqsadlari
 da foydalanilish natijasida)
 rezervlar qisqarganida Markaziy Bankichki aktivlarnipultaklifi hajmio'zgarmasliginitalab
 minlaydigandarajadako'paytirishimiz mumkin.

$$Y\text{'ni} : M = \downarrow R_{es} + \uparrow DS$$

Bunda uochiqbozordagi operasiyalaryoki pul-
 kredit siyosatining boshqavositalaridan foydalanadi.

Ammo sterillashimkoniyatlaricheklangan.

Agarto'lov balansining taqchilligiuzoqvaqtsaqlanibqolsa,
 unibartarafqilishga intilish valyutarezervlarinitalabqilishiga olib kelishimiz mumkin.

Bunday holatda, mamlakat,
 al mashinuvkursining pasayishtendensiyasinibartarafqilish hamdapulning xorijga oqib

ketishinitugatishuchunyoki qaydetilgan kursdan voz kechishi,
yoki pul massasining qisqarishiga yo'l qo'yib berishga majbur bo'ladi.

Demak,

hatto kister illash pul massasini to'lov balansita'siridan himoya qila olmaydi.

Bu esa pul-kredit siyosatining ichki balansiga to'g'ri kelmaydi.

Qayd qilingan valyuta kurs sharoitida byudjet-soliq siyosatining samaradorligi kapitalning mobil ligiga to'g'ri kelmaydi.
Davlat xarajatlari uchun ko'payish foiz stavkasining o'sishini keltirib chiqaradi (fond bozorida qarz gamablag' olib, davlat xususiy sektor foydalanadigan pul massasini kamaytiradi).
Bu esa o'z navbatida xorijdagi kapitalni olib chiqarishga to'g'ri kelmaydi.
Kapitalning yuqori mobil ligi sharoitida davlat xarajatlari uchun ko'payish bilan bog'liq savd balansita qchilligi kapital harakati uchun musbat (ijobiy) qoldig' bilan amal da qoplanadi.

Markaziy Bank esa yuzaga kelgan mashinuv kursining o'sish tendensiyasini bartaraf qilish uchun xorijiy valyuta nisotib olish va muomalaga milliy valyuta ni ko'pmiqdordachiqarishga, bu bilan esa pul taklifini oshirishga majbur bo'ladi. Butad bir (davlat xarajatlari uchun o'sish bilan birgalikda) daromadlarning kengayishi uchun qo'shimcha rag'bat yaratadi.

Shunday qilib, qayd qilingan valyuta kurs sharoitida byudjet-soliq siyosati pul-kredit siyosati dan farqliravishda daromad darajasiga, o'z navbatida ichki muvozanatga muvaffaqiyatli to'sir ko'rsatoladi.
Tasirda daraja kapitalning mobil ligi o'sish bilan ortib boradi.

20.4. Erkin suzib yuruvchi valyuta kurs sharoitida makroiqtisodiy siyosat

Suzib yuruvchi valyuta kurs sharoitida byudjet-soliq siyosati savdo, demak, to'lov balans uchun pul-kredit siyosati gani nisbatan katta ahamiyat kasbetadi.

Aynan byudjet-

soliq siyosati dan tashqi balansga erish uchun foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ichki balansni to'g'ri minlashda esa pul-kredit siyosati dan foydalanish birinchi langa chiqadi.

Pul taklifini kengaytirish foiz stavkalarini pasaytiradigan xarajatlarning oshishiga olib keladi.

Ma'lumki xarajatlarning ortishi importning o'sishini rag'batlantiradigan savd balansini yomonlashtiradi.

To'lov balansining taqchilligi yuzaga kelishiga foiz stavkasining pasayishi sababli kapitalning mamlakatdanchiqib ketishi ham to'sir ko'rsatadi.

Lekin egiluvchan valyuta kurs sharoitida taqchillik saqlanib qolmaydi.

Importning o'sishi valyuta kurs sharoitida taqchillikni bartaraf qilishga olib keladi va milliy valyuta qadrsizlanadi.

Bu qadrsizlanish mamlakat eksportchilarining raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Oqibatda savd balansiy axshilanadi.

Eksportning ortishi mamlakatimiz mahsulotiga bo'lgan talabning o'sishini anglatadi va

ulmassasining dastlabki o'sish natijasida yuzag kelgan iqtisodiy yuksalishni yanada kuchaytiradi.

Demak, pul-kredit siyosati ichki daromadlarga bevosita (pultaklifining o'sish orqali) vabilvosita (almashinuv kursining pasayishi hamda eksportning o'sish orqali) ta'sir ko'rsatadi.

Suzib yuruvchivalyutakursi sharoitida davlat xarajatlarining ortishi ichki vatashq imuvozanatga ega bo'lishda: daromad orqali va foiz stavkasi orqali ta'sir ko'rsatadi. Daromadlarning ortishi (multiplikator samarasiz orqali) import niko'paytiradi, savdo balansini yomonlashtiradi va milliy vutaning kursini pasaytiradi.

Davlat xarajatlarining ortishi, shuningdek, hukumat o'layotgan qarzlarning o'paytirayotganligini anglatadi, bu esa foiz stavkalarining ortishiga olib keladi.

Yuqoriroq foiz stavkalarisaxorijdankapital oqib kelishini rag'batlantiradi.

Bu esa milliy vutakursini oshiradi va kapital harakatischyotini yaxshilaydi.

Yakuniy natija esa kapitalning mobilligida rasigabog'liq bo'ladi.

Kapitalning past mobilligisharoitida byudjet ekspansiyasidaromad orqali ko'proq ta'sir ko'rsatadi.

Kapitalningunchako'p bo'lmagan miqdordaoqib kelishisavdo balansining taqchilligini qoplayolmaydivaoqibatdavalvutakursipasayadi.

Shunday qilib, pulsiyosatining ichki daromadga aniqlik jobiyta'siridan farqliravishdabyudjet-soliq siyosatikapitalning past mobilligisharoitidagina samarali bo'ladi.

Xulosayasab, pulvabyudjet –soliq siyosatining, tashqibalans nisaqlab turgan holda ishlab chiqarish hajmiga ta'sir ko'rsatishinuqtainazaridan, nisbiy samaradorligini baholashimiz mumkin.

Ma'lumki, qayd qilingan valyutakursi sharoitida ichki monetar siyosatamalda "falajlangan" bo'ladivafaqat byudjet-soliq siyosatiginasamaraberadi. Vabusamarakapitalning mobilligi ortishibilanko'payibboradi.

Suzib yuruvchivalyutakursi sharoitida ichki ishlab chiqarish hajmiga, shubhasiz, kapitalning mobilligiqanday bo'lishidan qat'iy nazar pul-kredit siyosati jobiyta'sir ko'rsatadi.

Nazarot va muhokama uchun savollar

1. Ochiq iqtisodiyot degandanimanitus hunasiz?
2. Kichik vakatta ochiq iqtisodiyotning mohiyati va farqlarini tushtirib bering.
3. Tashqi muvozanatamasini izohlabbering.
4. Mandell-Flemingning ochiq iqtisodiyot modelini tavsiflabbering.
5. Yalpidaromad, almashtiruv kursivajoriy operatsiyalar balansisaloqlaroshganda qanday o'zgarishini Mandell-Flemingning ochiq iqtisodiyot modelidan foydalangan holda tushtiribbering.
6. Nima sababdan qayd qilingan valyutakursi sharoitida pul-kredit siyosati ichki balans nita'minlashda samarabermaydi?
7. Qayd qilingan valyutakursi sharoitida byudjet-soliq siyosatining ichki muvozanat nita'minlashdagisamaradorligini izohlabbering.

8. Suzibyuruvchivalyutakursisharoitidapul-kreditsiyosatiqandaymaqsadlaruchunqo'llanilgandayuqorisamaraberadivanimasababdan?
 9. Suzibyuruvchivalyutakursisharoitidabyudjet-soliqsiyosatiningtashqimuvozanatnita'minlashgata'sirimexanizminitushuntiribbering.
 10. Kapitalmobilliginingqaydqilinganvalyutakursisharoitidaiqtisodiysiyosatsamaradorligigata'siriniizohlabbering.
-